

21

DOM I SVET

Dom in svet, letnik 51, številka 1-2

Vsebina

Leposlovje in znanstvo:

- P. L. Hlbina-Tine Debeljak / Molitev za pesnike (pesem). 1.
Ivan Pregelj / Za zarjo. 2.
Ivan Čampa / Skrivnost ob ribniku (pesem). 3.
Severin Šali / Pesmi (Somrak, Jesensko pismo, Na grobu matere, Oblisk v rodnem kraju, Preprosta pesem). 4.
Lea Fatur / Mladi hlevar. 7.
Dušan Ludvik / Slovo v jeseni (pesem). 13.
France Bevk / Domačija. 14.
Mirko Javornik / Srečanje s Cankarjem. 23.
Vida Taufer / Vrt v snegu (pesem). 28.
Helena Jaklič / Moderni časi. 29.
Dušan Ludvik / Reci, kdaj . . . (pesem). 31.
Anton Vratuša / Svet Miška Kranjca. 32.
Matija Malešič / Zelena jasa v gozdu. 45.
Jože Dular / Življenje (ciklus sonetov). 51.
Stane Mikuž / Ob grafiki B. Jakca. 54.
F. Lazecky-Tine Debeljak / Psalm (pesem). 63.
Joka Žigon / Nikdar več vojske (drama). 65.
Iv. Grafenauer / O Zariki in Sončici in drugih »španskih« junakih. 78.
Jože Krivec / Mladost je mimo šla. 89.
Ivan Trinko / Jakob Štelin. 96.

Razglednik:

- Književnost:** Silvin Sardenko: Izbrane pesmi (Severin Šali). 98. / Jožeta Cvelbarja Izbrano delo (Avgust Žavbi). 100. / Janez Jalen: Cvetkova Cilka (Tine Debeljak). 101. / Janka Mlakarja Izbrani planinski spisi (Janko Moder). 104. / Fr. Stele, Monumenta artis slovenicae (Stane Mikuž). 105. / S. Dimitrijevski, Stalin (Fr. Jesenovec). 108.
Umetnost: Razstava »Trojice« (Joža Gregorič). 110.
Zapiski: Pismo iz Gorice (Rado Bednařik). 112. / Zagrebško pismo (Jože Gregorič). 115. / Pismo iz Prage (Dušan Ludvik). 117. / Madžarsko literarno pismo (Vilko Novak). 119.

Umetniške priloge:

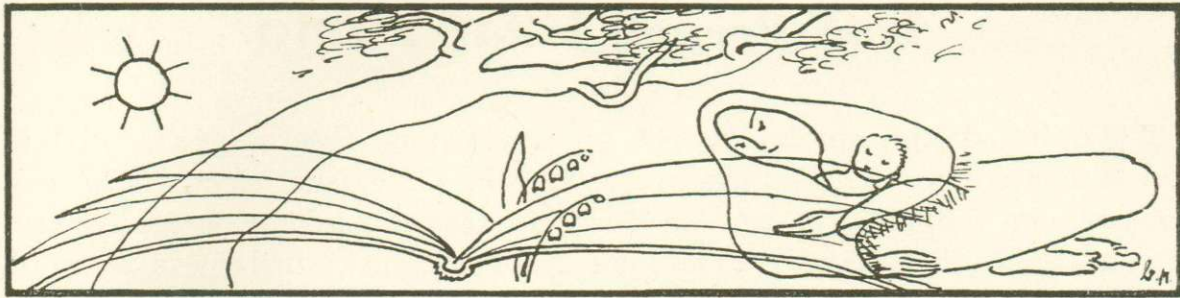
- Sl. 1. M. Maleš, Marija z Detetom. / Sl. 2. A. G. Kos, Cesta. / Sl. 3. Gorše, Pietà. / Sl. 4. B. Jakac, Delavska mati. / Sl. 5. Dekle na cesti. / Sl. 6. Henrik! Henrik! (Iz Fausta). / Sl. 7. Kmet govori plugu.

Na platnicah:

- Vesela pisarija (satira, Damoklejev meč). / Uredništvo je prejelo. / Opomba uredništva.

Naslovna stran in posamezne vinjete delo akad. slikarice **Bare Remec**.

Dom in svet izhaja 15. vsakega meseca, desetkrat v letu, z izjemo mesecev julija in avgusta. — Naročnina znaša letno 80 dinarjev, za dijake 60 dinarjev. Dovoljeno je plačevanje v obrokih. — Izdaja ga konzorcij Doma in sveta, ki ga predstavljajo: dr. Joža Lovrenčič, Mirko Javornik, Stane Mikuž, Severin Šali, dr. Tine Debeljak in dr. Alojzij Odar. — Odgovorni izdajatelj: dr. Alojzij Odar. — Odgovorni urednik dr. Tine Debeljak, Jugoslovanska tiskarna. — Upravništvo: v Ljubljani, Pred škofijo 5. — Tisk in klišeji Jugoslovanske tiskarne v Ljubljani. — Za tiskarno odgovarja: Karel Čeč.



P. L. Hlbina | Molitev za pesnike

NEVIDNI,

daj Sebe slutiti lepote lovcem:
pesnikom — ljubezni bogoslovcem,
naj sluti Tvoj incognito zakriti
i ta, ki poje pesmi Afroditi
in plete vence ženi mladi —
Tatulus ali Andrej Ady;
naj v boli Tebe bi ne bali se,
ki ustvarjaš nam Novalise,
naj Te priznavajo kot Paul Claudel
in ne časte malikov, zemskih del!
Služabnikom papirja in črnila,
ki jim je vera, up, ljubav vsahníla,
daj v prsih iskro vsaj razvneti,
da mogli ljudstvo bi ogreti!

Incognito Tvoj čudoviti
dušo pesnikovo kiti
kot ornat, ki mašnika objema.
Napuh pobožnost pesnikom odvzema.
Daj, naj iskra vsaj se v njih razveje,
da ljudstvo naše se ob njih ogreje!

Iz slovaškega Tine Debeljak

Ivan Pregelj | Za zarjo

Mojih sedanjih sprehodov pot gre večkrat na Šišenski vrh. Od tam se mi odpre razgled na kraje, ki sem jih obiskal nekdam. Od tam popotujem v mislih tja gori na Tosec in Grmado in kar je čez. Čez so moja Gorica in Idrija, čez so moji ljubi tolminski hribi, čez so moje vasi, čez so moje poti. Tam so tudi moji spomini. Tam so obrazi mojih likov v povestih. Od tam je tudi — on.

V ljudski šoli smo, okolu štirih. Učitelj verouka se grdo jezi spričo neumnih in norčavih otrok. Izprašuje zgodbo o Kajnu in Abelu. Otroci je ne zmorejo, ker govori učitelj preveč književno. Sedi pa v prvi klopi fantič. Da bi njega vprašal! Sedaj pokaže učitelj nejevoljno nanj: »Povej ti.« Fantek vstane in začne pripovedovati. Učitelj ga molče posluša, postaja vedno bolj veder in mu gre na smeh. Fantič pripoveduje do konca. Tedaj učitelj ne vzdrži več, marveč se zasmije na glas. Ves razred se smeje z njim. Učitelj pa prime fantiča in ga postavi na šolsko mizo. »Tako, sedaj povej še enkrat!« In fantič začne znova, tako kakor je pripovedoval doma, po tolminsko: o pastirju Abelu in pastirju Kajnu, kako sta skup pasla, kako sta darovala, skup molila k Bogu, kako sta se nazadnje spoprijela, s kamenjem tolkla, dokler ni Kajn svojega brata ubil. To vse je povedal fantič, kakor da se je on sam tepel s sosedovim na paši. In prav je bilo tako. Prvikrat se je prikupil učitelju. Ta je rekel nekoč: »Dober boš za pridigarja.« Takrat je bil učitelj kaplan na Mostu.

V Čepovanu. Ura je štiri zjutraj. Novi župnik je zbudil fantiča in ga vzel s seboj v cerkev. Šele nekaj dni prej ga je začel učiti, kako se streže k maši. Sedaj naj fantič pokaže, ali se je kaj naučil. Župnik se obleče, prižge sveče in pristopi. Fantič mu streže, zna molitve, a drugega nič. Ves čas misli na zvonec in zvoni, zvoni...

Po maši je odpeljal župnik fantiča do Vrat. Od tam sta šla peš čez Špehovo brdo na Slap. S Slapu sta se peljala na Most. Bog ve, da župnik tedaj ni dobil nobenega pisma, pa je le fantič zadnjič videl svojega starega očeta.

V Čepovanu je bilo, da je fantič zapisal prve pesmi. Zapisal jih je, ker je hotel biti Simon Gregorčič. Gregorčiča se je učil na pamet. Sto osemnajsti psalm je znal, še danes pomni, da ni nikoli pravilno naglasil: Saj kdaj na poti pač smo pravi: če zvesti Tvoji smo postavi.

Pravo življenje je imel fantič na župnikovem vrtu in na mlinskih rojah, ki so šle mimo. V teh rojah je nekoč utopil piška in ga zakopal na gnojišču, ki je bilo blizu. Kakor velik grešnik je ogledoval nekega

dne to žalostno grobišče, tedaj ga je nenadoma vprašal župnik: »Kaj delaš tu?« Otrok je odgovoril, da išče marke. To pot se je zlagal, a ve še danes.

Fantič je postal gimnazijec, gospod pa je prišel za župnika na Most. Prvo leto je bil deček odličnjak, pozneje pa se je pokvaril. Čez počitnice je imel nekaj prevesti iz nemškega. Prevel in napisal je tako slabo, da je hudo ogorčil župnika. V drugi šoli so ga sploh grajali iz pridnosti. V tretji je želel župnik, da bodi fantič frater. Deček ni maral. V peti šoli je gimnazijec padel, ker je preveč bral Karla Maya. Vendar je šole nadaljeval in dokončal. Pri mizi je jedel z župnikom, pisal njegove cerkvene račune, k maši pa ni stregel. Ko je prišel k birmi kardinal Missia, ni mogel biti pri obedni mizi, marveč v kuhinji.

Tu v kuhinji je občeval dijak z župnikovim bratom, ki je bil svoje vrste človek. Rad je orglal, dasi ni nič znal. Ko ni bilo župnika doma, je dijak gonil mehove, a oni je sedel za orglami in krčevito držal za tipke, tako kakor mu je dijak pokazal.

Prišla je matura, prišla odločitev za stan. Župnik je s tresočo se roko napisal naslov na pismo, v katerem je prosil njegov abiturient za sprejem v bogoslovje.

Bilo je poleti 1916. Tedaj je župnik delal v svoji sobi, ki je bila obrnjena vstran od napadanja. Kar zasliši, da je ustrelilo nekje v bližini. Poskoči in plane k vratom, jih odpre in hoče videti, kje neki je padla italijanska granata. Ta čas se razleti druga v sosedni sobi. Drobci tega izstrelka so ranili smrtno župnika. Umrl je na operacijski mizi v Podmelcu.

Tako hodim na Šišenski vrh in gledam za zarjo. V zarji vidim Vaš grob, Jože Fabijan, kako leži sam, daleč in na tujem...

Ivan Čampa | Skrivnost ob ribniku

Med drevjem v parku noč neslišno lista
in drobni pesek po stezah molči.
Neba neskončnost je opojno čista
in ribnik v mesečini se blesti.

Ob njem midva ko ptičici drhteči,
ki sta iz gajbice ušli v prostost,
si šepetava pravljico o sreči
in v srcu sladko hraniva skrivnost. —

Severin Šali | Pesmi

Somrak

Mračni oblaki bežijo
Romarji tihi gredo
Ognji večerni gorijo
Polje prehaja v temo

Polno se klasje prigiba
Mesec na nebu svetel
Cesta navkreber se dviga
Dim je nad streho obstal

Grulijo beli golobi
V hiši večerja diši
Žene kramljajo ob vodi
V cerkvi za duše zvoni

Reka se leno pretaka
Črna postava vesla
Dete na pravljice čaka
Sence pokrivajo tla

Sklonjena greš mi ob strani
Žalost me tvoja boli
Misli skelijo na rani
Nič ne poglej me v oči.

Jesensko pismo

Zdaj je jesen in drevje rumeni,
pod mojim oknom prazen, tih sameva vrt,
na grede in stezice iz meglè prši,
poljube hladne v rože jesenske diha smrt.

In kjer biló prej polno je sonca in rasti,
v nebó, ko roke v prošnji štrlijo gole veje,
nad mestom plašč meglè otožno siv visi,
spomine davne veter šepeče med aleje.

Tam osamela gnezda so v vejah na drevesu,
kakor simboli mračni umirajo stvari,
a v duši svoji čutim težkó ko ob slovesu,
minljivost vse lepote, bližino večnosti.

Na grobu matere

Glej danes tu sem, kjer se mirno spi
in kjer objem cvetov tvoj križ prepleta.
Ni klesal zlatih črk udarec dleta,
zbledel napis o tebi govori.

Tako bi rad pogledal ti v oči,
roke pobožal tvoje ovenele,
poljubil te na ustni onemele,
a je med nama smrt in kup prsti.

Ni več mogoče zблиžanje teles,
ko večnost razgrnila je zastore,
beseda tvoja k meni več ne more:
zašepetaj v vrhove jo cipres,

nasmej se v roži, v ptičkah mi zapoj
in me poljubi v zlatem žarku sonca.
Vezi med nama nikdar ne bo konca
saj nosim v sebi tvojo kri s seboj.

A ko bom sklonjen v sence iz noči,
kajne da prišla boš in me spremila,
prinesla lučko in mi posvetila
v skrivnostni mrak neznane večnosti?

Obisk v rodnem kraju

Posvečena Srečku Kosovelu

Bori, temni bori v gozdu za vasjo
v predvečerje dneva mračni ste in tihi,
kakor v starih korih sklonjeni menihi
preden svoje hvalne pesmi odpojo.

Zdaj vas noč odeva v težke, mračne halje
in posipa nanje žarke mesečine,
veter v vaših vejah moli vespertine;
truden ptič počiva in odpluje dalje.

Spodaj so v dolini sanjajoče koč,
preorana zemlja, travnata livada,
kjer v cvetove nočne svetla rosa pada
in med šum potoka stari mlin ropoče.

V starem stolpu ura v noč mehkó odmeva,
fant pod oknom pesem je zapel dekletu.
Ves nocoj zaživel sem v mladostnem svetu.
O da bi le daleč še biló do dneva!

Po tem rodnem kraju, vem, mi bo težkó,
ko nekoč umiral daleč bom nekjé,
naj takrát začuti žalostno srce,
da ste zašumeli meni vi v slovo,
bori, temni bori v gozdu za vasjo.

Preprosta pesem

Napravi me za romarja,
ki išče vedno novih cest,
napravi me za romarja,
da nosim slutnjo dajnih mest.

Srce pa naj mi bo piščal
v orkestru bitij in stvari,
ko skozi dneve in noči
bom romal majhen in svetál
ter hvalne pesmi ti igral.

Ko pojdem pa po zadnji poti,
(na drevju naj pojo mi ptiči)
Gospod, daj, pridi mi naproti
in z dobrim glasom me pokliči
ter romarja na svojo stran
me sprejmi v mehko, belo dlan.

Lea Fatur | Mladi hlevar

Ho, Zlatek! Ho, Sivko!« podi besni jezdec svetlogrivega konja in psa volčjaka v trnje in gaberje, po panjih in robidah. Konj lomi s tenkimi kopiti veje, podira kamenje, preskakuje kotanje. Pes kroži v velikih skokih okoli konja, se zažene za zajčkom, se otrese kače, razdere ptičje gnezdo, preplaši martinčka, skoči za podlasico, laja v veverice in v ptice. Jezdeca spremlja tiho brenčanje rogačev in brbcev, komarjev in muh, glasni vrišč preplašenih ptic. Sivko postoji in poškili navzgor. Tam se vozijo v zraku kragulji in vrane. Gozdna ptičad kliče te svoje smrtne sovražnike na pomoč. »Izkljuvajte, vrane, pasje oči!« Sivko pokaže svoje ostre zobe, laja: »Prav! Prav! Kaka mlada vrana bi bila za večerjo. Nisem izbirčen. V Jablanici ni preveč pečenke, požrem tudi vrabca ali mlado mačko, nisem tak gospod kakor Zlatek.«

Konj prha: »Ti si tukaj doma. Volčjak si. Jaz pa sem plemenit konj s starim rodovnikom. Doma, kjer pripeka sonce. Tam so mi gladile bele roke dlako in mi spletale grivo, tukaj mi puli trnje grivo in trga vezeno čabrako. Tam sem dobival zbrano pšenico in sladke jedi, tukaj je neveljavna trava muljava, dobra za ovce, pa pest nasmetenega ovsa. Vodo so mi prinašali v belem koritku, tukaj si jo iščem po grapah. In najinega gospoda poglej: Tam je vodil vojščake, ves obšit z zlatom, pero mu je mahedralo od klobuka do ram. Čipke za vratom, čipke za zapestjem, svilena opasnica, črna in rumena. Okna so odpirale in gledale za njim. Tako kostanjevih las in brk, tako rjavih oči ni bil nobeden drug. In tako lepe izbrane besede in kretnje. Ne prevelik, ne premajhen. Vitek in gibčen kakor lok. Pogumen in drzen. Cesar je vedel zanj. Prelepa Ines je gorela zanj. Lahko bi živeli mi trije pod pomarančnimi drevesi, pa se podimo po tej pušči.«

»Nenadoma je prišlo,« godrnja Sivko. »Tisto čudno, ki me straši bolj kakor krdelo divjih psov, tisto je prihajalo ponoči, naš gospod se je odpravil domov. Vprašal je Ines, če gre ž njim. A se je prestrašila burje, mraza in divjih ljudi. Zato je gospod žalosten.«

In je žalosten in je jezen gospod Jablanski. Saj bi bil skoraj pozabil na rodni kraj pod Snežnikom. Zaročenemu s hčerjo španskega velikaša mu je obetalo življenje čast in radost. Petnajst let je bil od doma. Pustil je tam starše, brata in sestro, obdelano zemljo, lepo zarastlo hosto in gozd. Ni mislil, da bi se vrnil še kdaj. Pa so začele prihajati sence... Materin glas je tožil, očetov je velel: »Pridi! Jablanica propada!« Sivko je priča, da so prihajale sence. Tulil je in se skrival. Gnan od nevidne sile je pustil svojo vojaško službo, zapustil je prelepo Španko in se vkrcal... In zdaj se toži srcu... »Naprej

skozi trnje, Zlatek! Da pogledam svoje bogastvo!« Več je kamenja kakor lesa, več trnja kakor bukev, več kač kakor zajcev in jelenov. Dobro so gospodarili... Grad se podira, stolp se ruši, pajki in stonogi, miši in krastače se sprehajajo po sobah, strop in tla trohniijo, omet se lušči, streha zija. Hlevi lezejo v kup, živina se je skrčila, njive so ali zatrnjene ali pa jih obdelujejo tlačani zase. Družina se je razšla. Raznesli so, da je umrl tudi on. Samo stari Janez in Meta nista zapustila gradu. Upala sta in čakala. Tiste nočne prikazni bi ga ne bile še dvignile. Ko mine noč, ne verjameš v njene sle. Poslal pa mu je pismo Jošt Turnski, sin očetovega prijatelja in najbližji sosed — samo tri ure na konju je do njega — poslal mu je isto vest: »Jablanica propada, pridi domov!«

In zdaj naj lovi tu miši in išče žita po praznih kaščah? Ko bi že bila Jablanica kje bliže ceste! Pa je tako skrita za hribi, da še berač ne ve zanj, ropar nima kaj vzeti. Iz sončnih krajev je bil pribežal prvi Jablanski. Vroča južna kri ga je bila zapeljala in iskal je med temi gorami zavetja. Sezidal je grad, prislonil nanj stolp. Ni mu bilo treba obrambnih zidov, samo dvorišče varuje močan zid, trdna kelona. Pcepil je nekaj lesnik in grad je dobil svoje ime. Dvoje vasi v dragi pod gradom spada k njemu. Nastali sta iz naselbine delavcev, ki so gradili, lovcev in drvarjev. Izžgali so panje posekanih dreves, prekopali so zemljo, preorali in posejali. Bilo je kruha in mesa za grad in za vasi. Vino so dale ternulje in šipke. Ko se je izhodil in izvozil kolovoz do gozdne snežniške ceste, je pritovoril Čič vina od Reke in iz vremške doline. Razmere so se boljšale. Ali praded je bil iz dežele solnca. Umiral je duševno med tihimi gorami, izjedalo ga je hrepenenje. To je zapustil svojim potomcem. Vsi so hrepeneli drugam, vsak je odšel, mnogo jih je pomrlo na daljnjih bojiščih, drugi so se vračali k počitku v grajsko kapelo. Divja južna nprav je bila tudi v očetu. Mati je bila tiha, blaga. Kadar je razgrajal oče, je molila, kadar je tulila burja, je prižigala olje za duše, ki blodijo po gorah in po morju, jok burje je tolažila s pšenico. Oče je bil prepričan, da ga čaka v svetu čast in bogastvo — a mati, tiha in bela, skromna, je bila veriga, ki ga je držala v samoti. Z leti se je oče umiril. Sinovi so podedovali visoko leteče želje. Morda je večno samo to hrepenenje, ki nam razjeda dušo?

»Pa mene,« sklene v upornih mislih mladi gospodar Bolte, »mene ne bo priklenila tukajšnja ženska v gore in skale. K Ines se vrnem, k solncu, na bojišče.«

Predrami ga konj, ki striže z uhlji, ustavlja korak. Pes lovi prihuljeno sapo vase. Vrišč ptičev je umolknil, veverice so se poskrile. Glej! Iz kotanje pred njim se dvigne dekliška glava, konjski hrbet. Mrzlo preleti Jablanskega: Polkonj-deva! Lasje ji vihrajo izpod sre-

botovega venca, na rami ima lok. Samo še v karpatskih gozdovih, so pravili v taborišču, straši ta nestvor. Jablanski se prekriža. Biti se z oboroženimi vojaki ga ni strah — toda čudna prikazen v divji hosti mu zažene srh po koži. Kar skoči nestvor iz kotanje. Pokaže se konjska glava, po lovsko oblečena deklica, ki ima na sedlu srnico. Deklica se ozre vanj. Zdi se mu, da sipljejo njene jasne oči tisoč strel v njegove. Hip je — dolg kakor večnost. Že ni več prikazni — a konj, jezdec in pes so kakor munjeni. »Kaj je bilo?« gladi Bolte konju vrat, »Ajdovska deklica? Zakleta gospodična kakega podrtega grada? Hunska žena? Koliko narodov je že vrelo in hodilo tod? Ali je vila? Vešča, ki mu naredi, da nahodi ali nabrede bolezen?« Tako čudno mu je... Kakor, da se ga je oklenila veriga. »Tiste oči! Uročen sem! Domov! Kaži pot, Sivko! Videl sem prikazen. Tisti z mahom obrastli steber — kaj ni bil poganski žrtvenik? In ženska z vencem — poganska svečenica? Hitro, Zlatek! Meta mi skuha uročnika in vrže uroke. Halali! Halali! Glas roga naj prežene prikazni!«

»Ubij šentjanž vse čarovnice!« stoče doma Meta, razpihuje pepel, dene nanj lipovega oglja, pristavi lonček za krop. Janez kima: »V naših gozdovih so čudne neznane moči. Tam pa, tam so grobovi z velikan-skimi kostmi, če bi odprl grob, trešči vate... Gotovo ste zašli na vilinji ples, gospod...«

»Šel bom nazaj — tam ne straši po hostah,« zatrjuje mladi gospodar, pa čuti, da je že priklenjen, da ne pride več iz teh gora. »O kaj!« se smeje Janez. »Prikazni uženemo! Naredim gospodu bičevnik iz brinjevega lesa, tega se bojijo coprnice.« Oglje se je razžarelo. Meta vzame pehar. »Halali! Halali!« naznanja rog. Janez teče ven, za njim gospodar, Meta gleda prestrašena za njim: urok ostane, ker ni opravila o pravem času... In kdo ve kaki požeruhi so se priklatili, izpili bodo ves trnu-ljevec in pripravili zadnji hlebec kruha... Prijahal pa je le Turnski, da pozdravi Bolteta.

Tri ure ježe zlakoti. Meta gleda belo, kako se zalaga v kuhinji Turnski hlapec, požrl bo polovico blaga, polovico ga bosta gospoda v dvorani. Janez mora v vas, da dobi kruha za jutri. Ah, kakšna revščina je to! Pa bo že bolje, saj je gospod doma.

V dvorani izprašuje Turnski svojega mlajšega soseda. Bolte pripoveduje, se pritožuje, sklene: »Nazaj pojdem! Pri vojakih je veselo življenje in bogat plen.«

»Nikamor ne pojdeš!« odseka Turnski. »Cesar naj se pretepa s svojimi plačanci po Španskem in Francoskem. Mi moramo braniti svojo lastno zemljo.«

»Ne bom se pregovarjal s tlačani in stikal po urbarjih. Nisem se učil pravn in postav. Tu ti vsak našteva svoje gradovne pravice do

zemlje, do gozda, do lova. Vsaka hiša ima svoje služnosti. Pa vedi zdaj vse to. Četi vojakov ukažeš, pa ubogajo, tlačan ti bo vedno ugovarjal. Grad pa je kakor stara škrbasta žena in kakor kljuse, ki kaže rebra.«

»Grad se popravi za silo. Ko boš urejen, pa si sezidaj niže novi grad. Tako delajo zdaj splošno. Les, kamenje in apno imaš. Župana pokličeva in v urbar pogledava, kako se vrsti tlaka. Za delavce kupi vina in pšenice. Če dobi tlačan pehar vina in kos pogače, ga pridobiš — to je bolje kakor valpet in birič. Predvsem ti je treba gospodinje. Prazen vendar nisi prišel? Vem. Žold nikoli ne zaleže toliko kakor plen. Tak fant kakor si ti, dobi bogato dekle. Kaj odkimavaš? Vdovec sem, pa dobim mlado gospodično.«

»S kom in kje se ženiš, Jošt?« vpraša radovedno Bolte.

»Ej! Če se ženiš, prihajajo ponudbe od vseh strani. Svetujejo mi vdovo mojih let — pa zakaj bi ne vzel rajši mlade? Se spomniš, da sva bila enkrat vkup v Vrbiškem gradu? Se spomniš deklice, ki je komaj dobro izhodila?«

»Tiste kuštrave, ki nam je kazala jezik?« se spomni Bolte.

»Zdaj je lepo dekle — divja pa je še,« reče Jošt zamišljeno. »Krstili so jo v čast in spomin pobožne Kamenske grofice, pa nima nič grofičinih lastnosti. Preslica in igla ji ne dišita, lov in ples, divjanje po gozdu, to je njeno veselje.«

»Kakšna žena bo — in je zadovoljna?« podvomi Bolte.

»S starši sem na čistem. Za tako divjad je tako bolje, da dobi starejšega moža. In ko ima ženska par otrok, jo tako mine vse.«

Bolte zmaja: »Ne bi hotel žene, ki me vzame na ukaz staršev. Jaz bi hotel, da mi dokaže poprej, da me ima res rada. Ines me ni ljubila toliko, da bi šla z menoj.«

»Eh! Tista dekleta niso za nas. To ti samo veze, poslušaj mandolino in se ne upa iz hiše. Naše ženske pa primejo za vsako delo.«

»Že, že!« kima Bolte in misli mu gredo v daljavo. Kar se spomni urokov, današnjega srečanja. Pripoveduje. Jošt udari po mizi in se zakrohota: »Od vruga je to dekle! Linharda je bila, kdo drug? Tukaj mislijo, da si mrtev, pa je šla na lov v tvoj gozd. Saj bi človek res mislil, da je gozdna prikazen. Le počakaj, dekle! Še ta teden jo pošljejo k teti v Lož. Tam bo morala v kuhinjo in v šivalnico.«

»Linharda?!« ponavlja Bolte. Ni bila ajdovska deklica, ni bila polkonj-deva — pa ga je le uročila. Jošt gleda zamišljenega in se vzdigne: »Torej: najprej popravimo grad, potem pride gospodinja.«

»Predvsem mi je treba hlevarja,« se spomni Bolte, »stari Janez ne more, vaški butci pa ne razločijo plemenite živali od kljuseta.«

»V vrbiškem gradu imajo krasne konje in dobre konjarje, poskrbim, da ti pošljejo takoj katerega sem, vendar ne gre, da snažiš sam konja.«

Šel je Jošt. Marjeta pride, da pospravi in da nadaljuje svoje čire-čare. »Beži!« se zadere Bolta, »to niso uroki!« Pa ga le boli srce. In Linharda se poroči z Joštom. Zakaj mu ni to všeč?

Vsak dan se zažene v hosto. Ptiči se kregajo, robide te lovijo — Linharde ni. Mogoče je že odšla. Treba bi začeti z delom, treba bi obiskati bližnje in daljnje gradove — ali — tako prazno je pri srcu. Jošt je vendar prestar za Linhardo in otroke ima.

Pregleduje urbarje, jih meče po tleh. Sivko zagradi knjigo, ko zleti raz mizo in jo vleče v prašni kot. Potem čaka, da prileti druga. Sivko čuti, da je gospodar drugačen — jezijo ga gotovo te knjige, pa jih bo Sivko raznesel in razgrizel. Potrka. Stari Janez se smehlja ves blažen:

»Gospodična z vrbiškega gradu vam pošilja hlevarja.«

»Pride naj sem!« ukaže gospodar.

»Hm! Hm!« menca Janez. »Je še nekaj. Zaobljubil se je, da ne sname nikdar klobuka, drugače je zdrav in čeden fant.«

»Linharda ga pošilja... Ne mati, ne oče. Linharda?...«

Fant se zdi Boltetu bolj šibek. Sicer je precej visok, ali ni plečat. Pa Linharda že ve. Zagorel je, skoraj črn v obraz, kar ga vidiš izpod širokega okrajka. Visoki škornji, široke hlače in kratka janka, pisani robec za vratom. Konjar. Pa kako, da se ne zaganja pes vanj. Čudno! Pes povoha fantove škornje, si podrgne ob hlačah glavo, gleda gospodarja in se smeji.

V gozdu so sekali, v dragi nad gradom so naredili jamo za apno, tesarji so vihteli sekire tesače, krovci so pripravljali škodle, mizarji so stružili deske. Nič več ni bilo dolgega časa v gradu. Pajki in miši, stonoge in repke so kar izginile. Sobe mladega gospodarja so postajale kar prijazne. Začrnele slike so oživele, na oknih se je pojavil lonček z rožmarinom, z možem in z zdravilnim babjim zobom. Po kotih je zelenelo, na mizi se je prelival zlatotkan prt, po stenah in po tleh so se pojavile preproge. Odkod? »Smo prebrskali stare skrinje,« je rekla Meta. Postalo je domače in ljubko. V Metini sobi je zapazil ličen kolovrat. »Mlada tlačanka se uči pri meni,« je pojasnila. Nič več ni dirjal Bolte po hosti. Nič več ni mislil na Linhardo in vprašal Jošta, kako je z njo. Večkrat se je ustavil v hlevu in je gledal, kako lepo neguje mladi hlevar Zlatka. Konj in konjar sta si bila kar prijatelja. Čuden fant to — saj Zlatek ni maral doslej za nobenega hlapca. In Sivko postaja skoraj nezvest svojemu gospodarju, le hleva in hlevarja se drži. In ko pride iz hleva, se smeji, kakor da bi nekaj vedel, kakor da bi hotel nekaj povedati.

V grad prihajajo obiski. Mlade gospodične, častite gospe, mogočni gospodje. Ogledujejo, izprašujejo, kimajo. Hlevar, ki se ne razkrije, je vsem na potu. In bolj gospodičnam kakor gospodom. Vsaka izprašuje, žali hlevarja. Klara z Repen-tabora reče naravnost: »Ko bi bila jaz

tukaj, bi odslovlila takoj tega zagonetnega hlevarja. Saj ne veš, če nima velike naglavne grinte ali garje.«

»Naj ima vrabca ali kačje gnezdo, dokler sem jaz gospodar, ostane hlevar tukaj,« odvrne Bolte nevoljen. Gospodična Klara je povabila nos.

Grad je bil za silo popravljen, v njem in okoli njega je bilo čedno; pospravljeno. »Samo neveste je še treba,« se je šalila Meta in mežikala Janezu. Tudi Sivko je mežikal Zlatku in hlevarju. Mladi gospodar je čutil, da je nekaj okrog njega, nekaj skrbi skrivaj zanj, nekaj je uredilo odnos tlačanov do grada, nekaj, nekaj — ali kaj? Kdo? In kdaj naj odide pogledati, kako je s prelepo Ines? Zdaj je grad popravljen, duša staršev je lahko mirna, sosedje takisto. V grad dene dobrega čuvaja, da bo v pomoč Janezu in Meti. Hlevarja vzame s seboj. Pogrešal bi ga konj, pogrešal Sivko — in on sam se je tako privadil njegove postrežbe. Tam pod vročim soncem bo že snel klobuk...

Kar pridirja Jošt s svojim hlapcem, piha in renči, preklinja krvavo morje, gadjo zalego žensk. »Kaj pa je?« se čudi Bolte. »Mi prinašaš turške glase? Tako spočita sva, konj in jaz, da bi se rad malo poigral s sabljo.«

»O, kaj Turki!... Linharda... Ta prevzetna punčara... Ni prišla v Lož in vprašam te: kam je izginila?«

Bolte razkolači oči — sega za sabljo: »Turki, Martolosi?«

»Ah kaj!« mahne z roko razdraženi vdovec, »boji se Linharda Turkov in roparjev. Meni se je nekam skrila. Gospa mati pripravlja svatbo — neveste pa ne bo — razumeš? Od Snežnika do Šilen- in Repentabora se mi posmehuje vse. Kmalu bo zapel kak tlačan o nevesti, ki je ušla — potem se mi bo smejal ves svet. Pa stoj! Pa stoj! Kaj ni rekel tisti poniglavi hlevar, da ga je poslala Linharda? Od kod in koga? V gradu so vsi konjarji. Ona pa je poslala pri Postojni spremljajoča hlapca domov, ker da se bo pridružila trgovcem, ki gredo na Trst. A v Postojni ne ve nihče zanjo.«

Mladi hlevar stoji poleg Joštovega hlapca, ki otira prepotenega Joštovega konja. Stoji, roke v žepih, v visokih štibalih, širokih hlačah, klobuk potisnjen na oči. Jošt se obregne vanj:

»Roke ven! Klobuk doli! Povej — kdo te je poslal sem?«

Z rokami v žepih, s klobukom na očeh odgovori hlevar:

»Nihče! Sam sem prišel.«

»Ti falot! Čakaj, naučim te govoriti z gospodo!« vpije razdraženi Jošt in sune hlevarju klobuk — roke mu upadejo, iz ust mu pride samo: »Aaaa!« Bolte pa sploh ni dal glasu: Izpod klobuka sta se odmotali dve dolgi kiti in izpod čela so se zasmejale ljubeče oči...

»Zlatek moj, konec je poti po bojiščih, za naju ne zorijo več pomaranče.«

Dušan Ludvik | Slovo v jeseni

Sončno kroglo na svoj vrh nabada
z zlatom ves preprežen hrib.
Raz vejevje starih lip
suho listje pada, pada . . .

Kakor mlado vino vsa kipeča
z mano greš v svileni mrak,
skozi zrak zvoní korak —
s tabo smeh in s smehom sreča.

Krik pastirjev se z zvonjenjem snubi.
Sama sva. Za nama gozd.
Tu vinógrad. — Utrgaš grozd —
in po grozdu vonjajo poljubi.

Padel težek sad mi je v naročje,
solzi dve na mojo dlan.
Tvoj pogled mi ves je vdan,
tvoj objem kot veter vroč je.

S pašnikov gre dim v koruzno lásje,
listje pada venomer;
pal na srca je večer
in med naju bol natrosil čas je.

Zdaj ne letajo golobje v parih:
eden plaval je na jug,
žalostno na sever drug,
spomin igra v kostanjih starih.

Ko oblake na svoj srp nabada
ščip v pristanu polnoči,
s tvojih žametnih oči
solza kakor listje pada . . .

France Bevk | Domačija

1.

Materina smrt in polom domačije sta bila dogodka, ki sta se Tonetu Razpetu najgloblje vtisnila v srcé. A pogreb mu je bilo laže pozabiti kot dražbo. Tistega dne, ko so tuji ljudje začeli prihajati od vseh strani, se je s škatlico vžigalic v žepu skrnil pod streho hleva. Sklenil je bil, da bo v trenutku, ko pade odločitev, zažgal slamo in pobegnil.

Tega ni storil. Bil je plah in mu je manjkalo odločnosti. Tudi se je njegova narava upirala zlu, bilo ga je preveč groza pred svojim dejanjem. Minilo ga je prvo razburjenje, tedaj je kakor brez moči občepel na deskah in z objokanim obrazom strmel v paž. V hlevu je mukala živina. Izpred hiše je odmevala govorica ljudi in neki klici. Teh glasov Tone ni slišal, ni jih hotel slišati. Zanj so bili že preteklost, kakor nikoli poprej je mislil na bodočnost.

Bilo je bridko. Kam naj se dene šestnajstleten pob, ki so ga iz rojstne hiše vrgli na klanec? Rajna mati ni zaman pretakala solze še na smrtni postelji, ko je svoje otroke držala za roke in se s skrbjo poslavljala od njih. Nikoli ne bo pozabil, kako težko je umrla.

Grivčeva kmetija je stala ob gorenjem klancu, kjer se je stiskalo v breg še sedem hiš in dve bajti. Veljali so za najpremožnejše v vsej fari ne le v Laznah. Njive, senožeti, gozdovi — na najlepšem, kakor da jim je Bog tisto zemljo prvim dal na izbiro. »Šparovec najde cerovca«. Izrek, ki se je uresničil pri marsikateri hiši. Slednjič je prišla na vrsto tudi Grivčeva.

Boštjan, Tonetov oče, je bil velikan po postavi, a lahkomiseln kot otrok, prevzeten kot pav, imel je nenasitno grlo, po katerem je vino teklo kot po žlebu. Bil je tudi trde pesti, človeka je udaril za nič, kar tako za šalo, iz same sitosti in objesti. To so pogosto občutili otroci in žena. Ljudje so se ga bali, radi so se mu izogibali, hkrati pa je vzbujal občudovanje. Vendar so govorili: »Tudi Grivčeva skrinja ima dno.« Imela ga je in niti ni ležalo tako globoko, kot so mislili. Ko je zapel boben, sta jim izginila hkrati strah in spoštovanje. Grivec, mogočnjak, je bil zdaj kot eden izmed njih. Ni se skrnil kot Tone, sedel je na rob korita in se smehljal, kakor da se ne vrši dražba, ampak veselica. Ali se je znal tako pretvarjati, ali res ni občutil žalosti in sramu? Ako bi mu ne bila žena že prej umrla, bi ne bila preživela tega dne...

Tone je zaslišal, da ga nekdo kliče. Sprva se je potuhnil — nič se ne bo oglasil. Toda bil je preveč navajen poslušnosti, da bi bil ostal na mestu. Stopil je s poda in obstal pred hlevom. Sramoval se je solznega obraza in ni maral med ljudi.

»Kod pa hodiš?« je zarentačil oče. »Sem stopi! Pismo poneseš v Meline.«

»Ne, ne, ne!«

Tone je pobegnil. Oče je zaman kričal za njim in mu grozil, ni ga več slišal. Tekel je, kar so ga nesle noge. Kam? Kamorkoli, le ne domov. Na slepo se je zatekel k neki bajtarici, Doroteji, ki je svoj čas služila pri njih za dekle; njen mož je hodil v svet drvarit.

Poslej ni nikoli več stopil v hišo, ki je bila nekoč njihova.

Oče se je bil zatekel k starejši hčeri, ki se je bila že prej omožila na neko kmetijo pri fari. Izhiral je iz hlepenja po pijači. Tone je bil takrat v karpatskih gozdovih in je šele ob vrnitvi izvedel za njegovo smrt. Pavla, najmlajša, najnežnejša med otroki, krhka kot cvetlično steblo, dobra in plaha, se je bila omožila z nekim bajtarjem in kmalu potem umrla za sušico.

Trem fantom, ki so bili ostali najbolj goli, tudi ni bilo lahko. Ivan se je izučil krojaštva, si postavil bajto, spremenil kos pustote v njivo in sadovnjak ter se oženil. Filip je bil podedoval od očeta lahko-miselnost in nagnjenje do pijače. Hodil je v svet in se vračal. Nikjer ni imel obstanka. Med vojno je izginil.

Toneta je bila sramota in izguba domačije najhujše zadela. Bil je najstarejši izmed sinov, namenjen za dediča, tista zemlja je vsrkala že nekatero njegovo srago. Proti ljudem je bil zaprt, kakor da se mu je zgodila krivica. Ni ga zdržalo doma. Z Dorotejenim možem je še mlad odšel v svet in se dolgo ni vrnil. Medtem pa se je bilo že marsikaj spremenilo, marsikaj pozabilo.

Tudi on se je spremenil. Odšel je bil kot zelen pobič, a zdaj je bil je cel mož, da ga je bilo težko spoznati. Zrasli so mu bili brki, velik obraz mu je bil zagorel, izpod krajcev zelenega klobuka mu je izzivalno gledal šop svetlih las. Krepko telo je bilo malce upognjeno, bil je izredno močnih rok, hodil je nekoliko švedrasto, a iz rjavih oči mu je gledala samozavest.

Svoje mladosti ni pozabil, vendar se mu ni bilo ničesar več sramovati, dvignil se je iz niča. Ni razkazoval tolarjev, razen tistih, ki jih je nosil na debeli, srebrni verižici, vendar so ljudje na mah uganili, da ni praznih žepov.

Hotel se je le nekoliko razgledati, se dati občudovati, a nato zopet oditi v svet. Pa so mu misli obstale na Zemljakovi Rezi, ki je neke nedelje plesal z njo. Venomer ga je zaljubljeno pogledovala in se mu nasmihala, da mu je bilo kar nerodno. Reza je bila krepka, malce fantovska na pogled, kakor rovtarska dekleta, ki se jim je včasih posmehoval, ko so prihajala k maši. A bila je dedinja. Oče ji je bil že umrl, le mati je še živela, drugega ni bilo pri hiši.

Ta je stala ob srednjem klancu, kjer je bilo, razen pri Briharju, revščine na pretek. Za človeka, ki je bil rojen v gorenjem klancu, a se je preselil v srednjega, je pomenilo, da je zdrknil na nižjo socialno stopnjo. To Toneta ni plašilo. Vsa leta ga je nepremagljivo vleklo k zemlji, tedaj se mu je ponujala prilika, dedinj ni bilo na izbiro.

In se je zgodilo brez pesmi, brez vriskanja in sladkega pogledovanja, brez srčkov in lecta. Zasnužil je in ni bil odbit. Kazno je bilo, da Reza, ki so se ji dotlej ponujali zgolj bajtarski sinovi, take sreče ni pričakovala.

Prvim dnem omame — ako jih je bilo kaj — je sledilo streznenje. Hiša, ki se je držala hleva, je razpadala na vseh straneh, streha je puščala vodo. Ob jasliah je stala ena sama krava, prešiča že več let niso redili. Njive, ki so se spenjale čez breg in se na obeh straneh dotikale grapá, so bile peščene. Senožet pod Gabrovcem je bila tako zelo ozka in vsa porasla z drevjem in grmovjem. Druga senožet, ki je visela v prisojnim bregu, je bila komaj vredna tega imena. Kazalo je, da je vso dobro zemljo ob tistem klancu pograbil Brinar, čigar posestvo je ležalo v veliki rupi in se po položnem bregu spenjalo v hrib.

Tone ni obupal, da je le imel domačijo. Napel je vse sile. Poplačal je dolgove, ki jih je bila Reza sprva zamolčala, a se je izkazalo, da jih je več kot preveč. Popravil je hišo, da se je dalo prebivati v nji, kupil še eno kravo in prešiča. Poslej ga niso več tiščali bankovci; tudi kronica je bila bolj redka. Jutro ga je našlo že pri delu, zvečer je v mesečini klepal koso. Posestevce je bilo zanemarjeno; na vseh krajih in koncih se mu je poznalo, da že pet let ni bilo moške roke pri hiši. Reza pa ni znala na pravem koncu zgrabiti za delo. Zdaj so se ljudje čudili. Puščobe sicer ni bilo mogoče spremeniti v rajski vrt, a nastalo je več kakor so pričakovali.

Kadar komu kako delo ni hotelo izpod rok, so imeli sosedje navado reči: »Tone bi moral zgrabiti, pa bi šlo.«

Zemljak je to slišal in se tiho, zadovoljno smehljal predse. Zdaj šele je kdaj pa kdaj stopil v krčmo in posedel med možmi. Bil je dobre volje. Včasih se je razjezil le nad ženo, ki je bila malce pritepena pri delu in je rada posedala.

Rodila mu je pet otrok; trije so jima pomrli, le dva sta ostala, Lenart in Micka. Tudi stara Zemljakovka je še živela, čeprav je bila skoraj že gluha in slepa.

2.

Nenadoma je nastopila velika sprememba v njegovem življenju.

Lenart in Micka sta še hodila v šolo, ko se je začela svetovna vojna. Tone prej ni bil vojak, zdaj so ga potrdili pri prvem naboru. Odhajal

je brez solza, s tiho jezo in začudenjem v srcu. Ob slovesu je ženi za-
bičaval, naj pazi na domačijo. Bal se je, da pojde njegov trud v nič.

Težo tistih let, ki so mu potekala kot dolg, strašen sen, mu je ob-
čutilo le telo, duša mu je bila daleč od dogodkov. Vse dni in vse noči
je mislil le na dom in na družino. Brezdelje ga je bolelo, kakor da s
postopanjem in poleganjem dela greh. V redkih, z velikimi, zverženimi
črkami napisanih pismih je vpraševal le po delu, po živini. Nikoli mu
niso vsega zadosti natanko poročali.

Ob taščini smrti je dobil pet dni dopusta. Štiri je porabil za vožnjo,
dve noči in en dan je ostal doma. Molčeč, zaskrbljen je hodil okrog,
pregledoval njive in senožeti. Nekaj ni bilo v redu. Ne le tam zunaj,
tudi v hiši, v družini. Ženi ni rekel zlé besede. Saj je vedel, kako je.
Gorje mu, ki s teleti orje in z otroki kmetuje! Ko se je odpeljal, je bil
nejevoljen na svet, še nikoli ga ni tako tiščala vojaška suknja.

Vsa leta ga niti enkrat ni obšel strah pred smrtjo ali pred po-
habljenostjo. Nekoč ga je bil zadel drobec granate. Tiste dni v jeseni,
ko je bil zapustil bolnišnico in čakal na dopust, je bilo konec vojne.
S širokim smehom na obrazu se je vrnil domov, hrupno stopil v izbo
in se sesedel na klop. Ha! Zopet je doma! Zdaj je zopet gospodar. Od-
dahnil se je. In si priznal, da se smrti in pohabljenosti zato ni bal, ker
je z gotovostjo pričakoval eno ali drugo. Odnesele je le majhno brazgo-
tino na roki.

Lenart in Micka sta bila medtem že skoraj dorašla. Res, da nista
bila še fant in dekle, a tudi ne več otroka. Micka je bila dve leti starejša
od Lenarta, bolj majhne postave, a krepkejših udov. Po vsem čisto
njegova, tiha in delavna; ugajala mu je. Prej mu to nikoli ni prišlo na
misel, a zdaj si je včasih zaželel, da bi bila ona fant, a Lenart dekle.

In vendar je na Lenarta, ko je bil ta še otrok, polagal vse tihe
nade. Bil je kaj radoveden pobček, brbljav, sladkosneden; kar mu je
dobrega prišlo v roke, vse je nesel v usta. Rad se je šemil z njegovim
klobukom, ki mu je segal čez nos in ušesa. Po ure in ure se ni ganil
od njega, ko je klesti grmovje na gmajni.

Zdaj, ko je ves potegnjen in suhljat stal pred njim, mu je bil
nekam tuj. Bil je močnih kosti kot Reza in je imel enak pogled. Ta
podobnost ga je vznemirjala, ni mu šla v račun. Fant se je včasih ustavil
pri delu in zastrmel kot zasanjan. »Boš ali ne boš!« je zarenčal nad
njim. »Nikar stojé ne spi!« Lenart se je stresnil in očeta začuden po-
gledal. Prav v letih, ko bi si bila lahko postala tovariša, sta bila daleč
narazen. Fantu so vsakršne muhe rojile po glavi. Med mladino so bile
zašle nekatere navade, ki jih prej niso poznali. Knjige, časniki, veselice
— Lenart je bil vsak večer zdoma. Zahajal je prav v gorenji klanec, v
Grivčevo hišo, k ljudem, ki jih Zemljak ni pogledal, ako jih je srečal.

Še vedno jim ni mogel odpustiti, da so bili kupili njihovo hišo na dražbi. Bilo bi mu skoraj ljubše, ako bi videl sina zahajati v krčmo.

»Tvojih večernih sprehodov mora biti konec,« mu je rekel ob neki priliki. »Tako ne bo šlo.«

Fant je zavzet pogledal očeta.

»Saj ne delam slabega.«

»Spiš pri delu. Tisto spakovanje je za gospodo, ne za kmeta.«

»Ali moram biti prav kmet?«

Zemljak je slutil, da sin nekaj takega nosi v očeh, a ni verjel, da se mu bo kdaj upal reči. Bilo mu je, kakor da je pljunil na ves njegov trud zadnjih let. Ni mu bilo vseeno, ako po njegovi smrti zopet vsa zarase grmovje.

Peso, ki jo je bil izruval, je držal v rokah. Zdelo se je, da jo bo vrgel v sina. Pa jo je zagnal na tla.

»To si pa le izbij iz glave!« je zakričal, da se je fant kar zlecnil.

Tiste dni je bil Tone ves tih, mrk kot nebo pred nevihto. Peklilo ga je in jezilo. Da bi se vsaj mogel s kom pogovoriti in bi sam ne nosil te teže! Z ženo? Zagledal jo je in že je besedo zopet potlačil vase.

Doba treh let in več, ko je bil z doma, ga ni bila oddaljila le od sina. Izkopala je prepad tudi med njim in med ženo. Na videz trd in nebrižen je bil vendar za nekatere stvari občutljivega srca. Ob vrnitvi ga Reza ni sprejela s tisto čisto radostjo, kakor je pričakoval. Prejšnja leta ni maral ljubkanja, a zdaj se je nekako postaral ali kaj, zaželel si je ženine nežnosti. Rez pa, kakor da ga ne more jasno pogledati v oči. A kadar ga pogleda, kakor da se ga boji. In vendar ji nikoli ni rekel zlé besede niti storil najmanjše krivice. Razpoka, ki je nastala iz neznanega vzroka, je ostala in se ni dala zaceliti.

Nekoč je v krčmi pala beseda, ki mu je brneča ostala v ušesih in se mu kot trn zasadila v srcé. Ni bila izgovorjena nalašč, delal se je, kakor da je ni slišal, vendar ga je peklila. Izkušal je Lenarta. Fant je nekaj povedal, se prestrašil, utihnil in zijal.

Zemljak mu je ostro završil v obraz.

»Mati ti je zabičala, da molči o tem. Le priznaj!«

Lenart je priznal.

Potem nista več omenjala tega. Tone svoje žene nikoli ni vpraševal, kam je devala vojaško podporo. Za kmeta, ki je najpotrebnejše pridelal doma, je bil to kljub draginji lep denar. Pa saj ve, kako je šlo težko. Vzredila je otroka... Zdaj se mu je nenadoma posvetilo, kaj ni bilo v redu takrat, ko je bil na dopustu.

»Ti, kam je izginilo nekaj denarja iz predala?« jo je nekoč vprašal. Reza ga je preplašena pogledala.

»Nekaj kave in sladkorja sem kupila,« je izjecljala. »Ali ne smem?«

Da, to že sme. Potrebno se mu ni zdelo — on ni maral kave — a ji tega ni oponašal. Pa zakaj ga ne vpraša za denar?

Ko se je neke nedelje proti večeru pred časom vrnil iz krčme, je že pod oknom zaslišal smeh iz hiše. Lenarta in Micke ni bilo doma. Učili so se za veselico. V izbi za mizo sta sedeli Reza in Katra, postarna možača, ki je samcata živela v svoji bajti; pred vojno je nadrobno pre-kupčevala, a zdaj, odkar je blizu tekla nova državna meja, se je na skrivaj pečala s tihotapstvom. Tone je imel bistre oči, ni mu ušlo, da je bila v zadnjem trenutku pograbila z mize četrtinsko steklenico in jo spustila v žep krila. Reza pa je bila zgrabila kozarček in ga tiščala v pesti.

Mož se je z vso silo premagoval, hodil je po izbi. Ženski se nista več smejali. Hoteli sta ga prevarati z vprašanji, kdo je v krčmi in s podobnimi bedarijami. Nista mogli skriti, da se jima zapleta jezik. Tonetu pa so se besede gatile v grlu.

Slednjič je Katra odšla. Njen trdi, podolgovati obraz je komaj izginil mimo okna, ko je Tone stopil k ženi. Zgrabil in stisnil jo je za roko, da je kozarček zletel po tleh.

»Aj!« je Reza zaječala vsa rdeča v obraz. »Kaj pa počenjaš, norec! Pusti me!«

»Reza, da te nikoli več ne najdem take!« ji je mož govoril skozi stisnjene zobe. »Zapomni si! Da te nikoli več ne najdem take!«

»In ti smeš popivati? Iz krčme si prišel, ne iz cerkve!«

»Ali si me že kdaj videla pijanega? Reza, povej, ali si me že kdaj videla pijanega?«

»Saj tudi jaz nisem pijana.«

»Nič ne rečem. Ako si bila doslej stokrat pijana, nič ne rečem. A da se to nikoli več ne ponovi! Nikoli!«

Izpustil jo je, tedaj se je nakremžila in odšla v vežo.

Poslej sta dolgo molčala. Ko sta zopet spregovorila, sta bila trdih, osornih besed drug proti drugemu. Zemljak je bridko občutil, da mu je žena zamerila. Rahlo ga je mrzila, a še huje se ga je bala.

3.

Prva leta po vojni je bilo dela in zaslužka na pretek. Bili so redki, ki so odšli v svet, saj — kakor so govorili — »lahko najde Ameriko doma, kdor hoče.« Nekateri sosedje so kar mešali po denarju in niso gledali na vsako stotinko.

Zemljaku je tista leta le redek stotak prifrčal v žep, a mu je prav tako naglo tudi odletel. Ubijal in ukvarjal se je z zemljo, da bi popravil, kar je bilo med vojno zavoženega, in še kaj malega izboljšal. Čutil je,

da nima več tiste moči kot nekdanj, četudi mu volje ni manjkalo. Pomagala sta mu sin in hči, vendar se mu je zdelo, da ne pride nikamor.

Ko pa se je slednjič utegnil ozreti okrog, so nenadoma začeli usihati prejšnji viri. V vasi je bilo dan za dnem manj bahaštva, popivanja in žvenkljanja z denarjem. Tone je občutil, kakor da je prazen ostal pod drevesom, ki so ga drugi obrali.

Njegove zemlje ni bilo dovolj in je bila preslaba, da bi vsem dajala kruha. Tudi pred vojno je po dva meseca v letu zahajal v svet, da si je prislužil kak goldinar. Zdaj pa je postalo življenje nekam utesnjeno, uklenjeno v ozke meje, Zemljak je bil kot izgubljen v njem. O tem, da bi z Lenartom na zimo odhajala za kakim zaslužkom, ni bilo govora. Kdor je odšel, se ni več vrnil, ali pa šele čez leta.

V nočeh, ko ni mogel spati in mu je prihajalo na uho curljanje vode v korito, ga je obhajala tiha skrb pred bodočnostjo. Nikomur je ni razodel, nosil jo je kot skrivnost, a mu je rasla od dne do dne. Ali bo iz svoje beračije vsako leto iztisnil toliko, da bo plačal davke in kupil, česar mu ne rodi zemlja? Že zdaj je šla trda, a je čutil, da mu bodo vsak dan nove potrebe trkale na vrata.

Otroka sta medtem popolnoma dorasla. Lenartu so že poganjale brčice, včasih si je bril redke dlačice po bradi. Ob nedeljah se je nosil nekam gosposko, prav kot krčmarjevi sinovi, da se je Tone zanj sramoval in se zmrdoval nad njim. Šema šemasta! Pa Micki že ni tako zameril, ako se je kdaj nališpala. Bila je košata in zdrava, da jo je kar razganjalo, prava radost za pogled. Njena tiha nprav se je nekoliko spremenila. Pela je, se smejala, imela neke skrivnosti, ki jih niti materi ni prav zaupala. Prihajali so ji pisma in razglednice, o katerih nihče ni prav vedel, odkod so, kaj pomenijo in kam izginjajo.

Nekoč jo je oče v mraku našel ob hlevu, ko je govorila z nekim fantom. Bistro ju je pogledal in se trdo odhrkal.

»Micka, ali brenčiš?« je rekel in šel dalje.

Saj je ni hotel osmešiti, a priznal si je, da ga je drobno razjezilo in se ni mogel premagati. Pri večerji je z začudenjem opazil, da ima Micka objokane oči in se žena drži bolj trdo kakor ponavadi.

»Kaj ti je?« jo je vprašal, četudi se mu je dozdevalo. »Zakaj si se kisala?«

Micka je vrgla žlico na mizo, se dvignila in pobegnila v kamro.

»Ako misliš, da se ne sme možiti, bi bil to prej povedal,« je rekla Reza strupeno.

»Vrag vendar!« se je Tone razhudil. »Ako je tako daleč, naj pride v hišo, da ga vidimo od blizu.«

No, da. Kazalo je, da so vsi nekaj vedeli, tudi žena, le on je bil v temi. To ga je jezilo. A kdo pravi, da se ji ne pusti možiti? Poleg tega

je bila Micka zadnja, ki bi ji bil hotel v čem nasprotovati. Prej ali slej pojde od hiše, to je bilo neizogibno. Da si je želel drugače, bi niti sebi ne ponovil na glas. Lenartu še vedno ni zaupal. Bolj zdaj kot kdaj prej je nosil neko zahrbtno misel na dnu zenic. Navsezadnje bi se ne branil zeta k hiši.

Naslednjo nedeljo popoldne se je po oprasku mudil v Potoku. Ko se je pred večerom vrnil domov, je že našel snubca v hiši.

Jakoba ni pobliže poznal, le ob nedeljah ga je včasih videl pred cerkvijo. Fant ni bil lepe vnanjosti, dolg ko žrd, svetlih, predivnatih las in pegastega obraza. Toda iz sinjih oči mu je sijal miren, razumen pogled, bila ga je sama treznost in rabsodnost. Že na prvi videz je vzbujal zaupanje.

Krivčeva kmetija je ležala na samoti, daleč iz vasi, na pobočju, ki je gledalo proti jugu. Njive so visele v strmini, ni se jih dalo orati, terjale so mnogo znoja in truda. Pa saj je bila Micka navajena rovnice in koša. Senožeti pa so bile lepe, s sočno travo, da ni bilo takih daleč naokoli. Gozd, v največji strmini, je segal iz grape pa do vrha hriba. Pri hiši ni bilo bogastva, a tudi ne pomanjkanja. Krivec, Jakobov oče, je še živel, mati pa mu je bila umrla preteklo pomlad. Potrebovali so gospodinje. Pri hiši je bila še grbasta sestra, mlajši brat pa je bil za hlapčiča.

Govorili so vsevprek, to in ono, le ne tistega, kar je bilo vsem v mislih. Zdaj pa zdaj je pogovor zastal, da so se v zadregi spogledali. Slednjič je pala prava beseda.

»Nisem nasproten,« je zategnil Tone. »A da ti naravnost povem — dote ne bo nič! Ako ti ni prav, si vseeno ostanemo prijatelji.«

Fant je pogledal Micko, ki ni vedela, kam bi se dela; toliko, da ni planila v jok.

»Ali naše posestvo ni toliko vredno, da bi nekaj lahko prinesla k hiši?« je dejal Jakob in gledal v mizo.

»Kdo pravi, da ni!« je vzkliknil Tone. »Da bi mi imeli le polovico tega! Ne misli, da te hočem po ovinkih odbiti. Bog prizanesi! Toda, kjer je nič, ostane nič. Kje naj vzamem?«

Za Zemljaka, ki se ga je še po očetu držalo nekaj kmečkega ponosa in bahaštva, je bilo to priznanje grenko. Ni se upal pogledati žene ne hčere. Vražja reč! Ni bil bajtar, a se tudi ni mogel prištevati h kmetom. Micki se nikoli več ne bo ponujal tak snubec. A kaj je hotel varati sebe in druge?

Iz tesnobnega molka, ki je bil nastal, se je oglasila Reza od peči.

»Pa bi si izposodil,« je rekla.

Tone se je zdrznil, kakor da ga je pičil gad.

»Zakaj ne rečeš rajši, da naj zažgem hišo nad glavo?« je revsnil.

Ničesar se ni bolj bal kot dolga. »Dolg in greh ne pogineta,« je imel navado reči. Še mu je bila v preživem spominu dražba njegove domačije. Naj se je rajna mati z otroki vred še tako ubijala, je ni mogla rešiti. Kaj bi se ne bilo isto zgodilo tudi s tisto hišo, da niso njega dobili za zeta? Dolg mu je bil požrl zaslužek desetih let. Ako je prištel ostale stroške in trud, se prav za prav ni priženil, ampak si je kupil posestvo. Zdaj pa je bil gol kot oreh v jeseni. Kam naj v bodoče gre po denar?

Niso več govorili o tem. Kazalo je, da se je vse razdrlo.

Zemljaku so besede, ki jih je bila vrgla žena, noč in dan vrtale po glavi. Naj jih je odganjal kakorkoli, so se mu vedno znova spovračale. Ne le zaradi Micke, ki je kot živa nesreča hodila okrog. Tudi on je krvavo potreboval nekaj denarja.

V hlevu so se podirale jasli, strop je bil prljāv. Skrbelo ga je, kako bo skupaj spravil za davke. Edina krava je pripuščala, junica je imela komaj leto. Kdaj bo lahko prodal kak rep iz hleva? Dolgo bo trajalo, preden bo dobil le boren stotak iz mlekarne. Kar je imel v senožeti smrek in macesnov, jih je bil že prodal. Posekal je tudi dva oreha in staro češnjo. Naredil bi bukovih drv; a preden bi se osušila za prodaj, bi ga že zadušile stiske.

Tolažilo ga je le, da tudi drugod ni bilo dosti boljše. Ta tolažba ga ni izvlekla iz zadrege. Le redki so bili, ki niso tožili, ali pa se jim je to poznalo na obrazu. Denar, ki ga je bilo prejšnja leta slišati žvenkljati, je bil izginil neznano kam. Razvade pa so ostale. Takrat, ko se je nekatera hiša nevarno zamajala, se je iz mesta raznesel glas o kmečkem posojilu. Ponujali so ga. Prej je bilo treba posojila iskati, ni ga bilo lahko dobiti, a zdaj so ga ponujali. Zemljak se je začudil in — pozabil.

Tedaj, ko je nekega večera ležal na vrtu in se hladil po vročem dnevu, mu je znova stopilo v zavest. Spojilo se je z ženinimi besedami in ga obletavalo kot zlat metulj. Ali bi bilo to res kaj hudega? Saj ne bo on edini. Iz gorenjega klanca sta dva vzela posojilo. Pri fari jih je menda pet. Eden izmed njih je vsaj na videz trden kmet; zdaj si zida nov kozolec, nakupil si je gospodarskega orodja. Ako se upre z vsemi silami, bo vsako leto spravil vkup za obresti in za odplačilo glavnice. V desetih letih bo prost. Breme, ki bi ga hkrati ne zmožel, bo razdelil na deset delov. In si ne bo imel česa očitati zaradi Micke.

Misel, ki jo je še pred dnevi srdito odganjal in se zdrizal nad njo, ga je čimdalje huje pijanila. Užival je hlad poletne noči in se vdajal brezskrbnosti. Preložil je breme na drugo ramo, a se mu je zdelo, da ga je vrgel s sebe. Ah! Nad njim so migotale zvezde, med drevjem so letale kresnice.

Neke sobote se je napravil in odšel k fari. Pol ure se je zamudil pri župniku, nato je stopil v dolino in se odpeljal v mesto. Ko se je

vrnil pozno zvečer, je bil ves skrivnosten in molčeč. Zaman so ga vpraševale ženine oči, oči Lenarta in Micke; delal se je, kakor da jih ne vidi. Čez dva tedna je prišlo pismo, ki ga je, ne da bi ga prebral, vtaknil v žep in v nedeljski obleki zopet odšel z doma.

V trenutku, ko je držal denar v rokah, ga je obšla čudna tesnoba. To, da mu ga izročajo s tako lahkim srcem, ga je naredilo nezaupljivega. Ali ne tiči za tem kaka prevara, ki ji s svojim kmečkim razumom ne more do dna? Najrajši bi bil bankovce položil nazaj na okence in zahteval, naj mu vrnejo pobotnico. Tega ni storil. Manjkalo mu je poguma.

Zvečer, ko je žena molzla in je Lenart nastiljal živini, je stopil v vežo, k hčeri, ki je stala pred ognjiščem.

»Micka! Ali še kaj vidiš Jakoba?«

Hči ga je vprašujoče pogledala. Ni vedela, ali naj se čudi, ali naj se boji.

»Še,« je rekla skoraj tiho. »Še. Včasih.«

»Povej mu, da boš nekaj že dobila, ako se ni premislil,« je rekel Tone trdo. »Ne veliko. Toliko, kolikor se za našo hišo spodobi.«

Micka je planila k očetu in ga zgrabila za roko.

»Oče!«

»Kaj pa je? Saj ni treba, da zaradi tega že kar frliš.«

Odšel je iz veže in zavil okoli vogala. Hotel je na polje, četudi je bila že noč, a se je premislil. Krenil je proti krčmi, a je obstal sredi klanca in se vrnil. Ob koritu je sedel na skalo, se naslonil s komolci na kolena in se zamislil. Ko se je zdramil, je vzdihnil in zamahnil z roko.

Čez dva meseca je bilo ženitovanje.

(Dalje.)

Mirko Javornik | Srečanje s Cankarjem

Za dvajsetletnico smrti.

Popoldne se je bilo že močno nagnilo na večer, ko sem se ustavil na eni rožniških jas. Sonce je dremavo lezlo k obzorju. Iz žarkov, ki jih je počasi stezalo na Rožnik, na ozarje, na mesto in na jaso, je bilo čutiti, kako malo se mu ta ugašajoči decembrski dan ves skupaj ljubi. Moralo se je nalesti naveličanja od nas, se mi je zdelo.

Mesto pod Rožnikom je bilo zavito v mlečno popoldne. Prosojna megla se je vila ob hišah in se silila na zemljo, odkoder jo je nekaj odganjalo. Strehe so se smejale v redki decembrski luči iz mesta sem, kazale so videz nezahtevne zadovoljnosti in bile od tu gori podobne vsakdanjim, dolgočasnim obrazom. Delovni šum mesta je bil brez kakih posebnih utripov in se je z meglo vezal v en sam neizogiben poj. Zrak na Ljubljano je bil bled, a brez veselega zimskega svetlikanja, brez

kake slutnje o tem, da zna včasih, v marcu ali v maju strmečemu človeku čarati pred oči tako čudovito, po brsteči vlagi in po življenju dehtečo pomlad. Nad mestom ni bilo niti svečanosti iz običajnih počestnih jubilejev, kaj šele kake božične ubranosti ali upanja o kakšnemkoli prebujanju. Če bi se bil človek zamislil, bi bil tam doli odkril nekaj enodnevnosti, ki so polnile ljudem glave, srca in jim sitile hrepenenja.

Pogled navzdol me je jezil in sem obrnil oči v gozd. Ta pa je bil gol in prazen in stvaren, da je bilo ne vem kako na daleč za njim videti nebo. Če sem oči poslal do neba, se mi je zdelo, da ga drevje in veje, ki so med mano in med njim, samo po nepotrebnem sekajo, tako, da je vse skupaj podobno škrbastemu smehu. Dvoje zaljubljenih ljudi, ki se nikakor nista mogla skriti ob golem kostanju, ni po ničemer spadalo v gozd, ki je čakal odevajočega snega, nič drugega.

Zato se mse naglo obrnil, da bi mi ob vsej tej decembrski mori pogledov ostalo vsaj nekaj zadnjega sonca in bi še za njega prišel mimo vrha navzdol. Ko sem se okrenil na pot, sem pogledal in videl da stoji pred mano on. Prihajal je očitno od mesta kakor jaz in bil namenjen na Drenikov vrh. Spotoma ni mogel zatajiti, da je bil pesnik in da je nosil v sebi najbolj viharno in človeško srce, kar jih je kdaj utripalo po tej poti v višavo nad Ljubljano. Zato se je ustavil, ko je videl v brezpomembni praznoti brezpomembnega človeka.

Presenetilo me je, da sem zagledal tu prav njega in te čase. Kri mi je planila v glavo. Začel bi bil skoraj nekaj jecljati o veliki uri in časti. A zavrl me je njegov nedolžno škodoželjni smeh, smeh človeka, ki je strašno vesel, če more s svojim zdravjem razbijati papirnata razpoloženja in slovesne, uradne napetosti.

Smejale se je kar naprej, jaz pa sem ga gledal. Čudno se mi je zdelo, da ga ni že kdo ustavil in ga povabil s sabo, zakaj, kdor je kdaj videl še tako zanič sliko, bi ga ne bil mogel niti v somraku zgrešiti. Klobuk je nosil zmečkan v levici. Čez njo je bil vrgel še lahak križast površnik in se ni menil za hlad, ki je rasel s pojemajočim soncem. Lasje so mu bili malce bolj pobešeni na obe strani kakor na slikah. Najbrž zato, ker je bil pobegnil iz megle tam doli, ki mu ni mogla drugega, kakor da mu je za kratko ukrotila lase. Na vsakem licu je imel za pol jabolka mlade rdečice. Dim se mu je sukljal nežen in sinji iz cigarete v desnem kotu ust in mu pletel okoli lok in glave venec miglajočega, razblinjajočega se ivja. Obleko je imel starega kroja: hlače ozke in suknjo dolgo, z ozkimi krajci, ovratnik visok z razčeperjeno ovratnico, pri kraju stisnjeno v tenek voz. Vse na njem je bilo nemogoče, a začuda prisrčno, kakor da je pravkar planil s kakega impresionističnega platna iz začetka tega veka. In krizantema v gumbnici je bila naravnost neresnično sveža in bela.

Smejale se je kar naprej, ko je videl, da mi ne gre beseda iz ust.

»Pusti meglo in Ljubljano, fant, in pomagaj se smejati. Toliko sem videl danes, da bi skoraj začel pisati komedijo, če bi se utegnil pomuditi.«

»Kakšna sreča, da mi vas je bilo dano srečati, mojster?«

Zdaj je zavrteel palico, si prečesal s poti lase in se še svetleje zasmeljal:

»Govoriš kakor literarni oficijali na pogrebščini. Kadar slišim take velike besede, s katerimi me kdo ogovarja, se še v grobu smejem. Mislim si, kako votlo je v ljudeh, ki jih morajo roditi. Če bi gledal na vse besede, kar sem jih bil deležen od svoje zadnje jeseni, bi me ne bilo zamikalo na sprehod sem nazaj.«

»Odkod prihajate, če smem biti radoveden?«

»Smeš, samo nikar me ne vikaj. Če se bova razumela, boš dal pri Čadu za kozarec, pa bo komedij konec. Mlad si še in morda veš kako novo razodeti, če te ni pohujšala tuja učenost in je še kaj smeha v tebi.«

Prestopila sva se nekaj korakov. Pripravil sem se na novo vprašanje, pa mi ni pustil do njega. Segel je z roko predse, kakor da hoče ujeti bežečo misel in je naglo začel:

»Toliko sem videl in slišal danes v Ljubljani, da sem pobegnil sem gor. Ne da se mi drugega kakor smejati. Ko sem pohajal po mestu, sem bil kar naprej sproti zdaj jezen, zdaj žalosten, zdaj ujedljiv. Kako bi ne bil: čez dvajset let se ti zahoče spet malo sveta in šentflorjanske doline. Msliš si, kako se je vse spremenilo, kako so se ljudje spametovali, postali resnični, preprosti in pravdanski. Tako nekako, kakor je človek napredoval v kakih romantičnih, vernih črticah. Pa stopiš z one strani sem — saj je tako blizu — se sprehodiš radoveden po Ljubljani in vidiš, da je še vse po starem. Ceste in hiše so sicer spucane, ljudje pa so ostali umazani, kakor so bili. In vsepovsod, po oštarijah in zbirališčih se prepričuješ, da so te modeli iz najlepše komedije preživeli za dolgih dvajset let. In še ne kaže, da bi bili voljni izginiti in pustiti življenje kakim boljšim figuram. Ko sem se onokrat poslovil, sem mislil, da sem vas pustil na pragu vsega lepšega in svetlejšega. A danes bi rekel, da ste zdrknili s praga nazaj.«

»Ne bi dejal, ‚mojster‘«, sem se vtaknil v presledek njegovih besedi. »Poglej, za dvajsetletnico slovesa smo ti vendar veliko pisali in govorili, žalovali in priznavali. Morda si se preveč vdal razpoloženju, ko si se čez tako dolgo spet vrnil...«

»Hočeš reči, da sem še vedno stari, nestvarni bolni romantik, fantast, individualist. Saj! Tega vi tako ne boste nikdar umeli. Dvajset let ste imeli na razpolago, da bi se bili lahko prekopali do preproste resnice vsega mojega romanja in dela: Za zlodja, kaj res ni na vseh skednjih tega šentflorjanskega Parnasa nikogar, ki bi mi hotel priznati samo tisto, kar sem res bil. Saj veš, kaj sem bil. Umetnik, nič drugega.«

Sumljivo me je pogledal in se razhudil:

»Kaj se mi muzaš? Vidim, da ti je ta beseda neumna, kakor je bila onim pred tridesetimi leti. Še zdaj mi delate tisto večno krivico: vse bi smel biti, prerok, revolucionar, komedijant, Kurent, voditelj, rodoljub, krinkar in senca, samo umetnik ne. Ko sem bil na tej strani, bi bil lahko vse. Ker sem bil samo umetnik, so me gledali črno in me preganjali po vseh popisanih in popacanih papirjih. Zdaj je še hujše.

Zdaj se vsi pulite zame, ker sem odšel in ne morem več držati zrcala vašemu zmešanemu, poniglavemu času. Vsakdo išče v meni sebe, išče dlake, da bi z njo našopiril svojo goloto, išče potrdila zase, za svoje kričanje, za bolj ali manj sebičen program, za svoje sumljivo stremljenje. Res, v milijonih mojih besed dobi vsakdo lahko, kar išče in kar mu ustreza. Svet in življenje in smrt, vse kar sem ustvaril in videl, je ogromno. V mojem delu dobiš vse, zakaj jaz sem umetnik...«

Povedal je to z glasom, ki je izdajal strastnega spoznavalca. Dvomi, ki se človeku rode ob takih velikih besedah, se niso utegnili niti oglasiti, tako stekleno jasna in predirna je bila resnica v njegovem govorjenju.

Da bi nekaj dejal in pa v upanju, da bom slišal kaj izvirnega in velikega, sem povprašal:

»In kaj je umetnik, mojster?«

»Beri me, pa boš videl!«

Pogledal je naglo, če me ni s tem kratkim odgovorom udaril. Moralo se mu je zdeti nekako tako, zakaj začel je z drugačno besedo:

»Pa ne smeš jemati za hudo. Povem kakor je, ali pa kakor bi moralo biti. Taka je bila nekdanja moja navada in več kakor to: dolžnost. Ko te takole gledam, zdaj pod večer, se mi zdi, da te poznam. Nekdanji si spadal med tiste brezimne moje zveste, ki so razsejani po vseh kotih te majhne domovine. Med tiste, ki so večere in noči prebili pri meni, na mojih potih. Med tiste, ki brez vprašanj, brez predsodkov, brez učenih misli iščejo Lepo Vido, romajo z Alešem iz Razora za križem po klancu, drhte v podobah iz sanj in iz življenja, ki se potapljujejo v mojo besedo, bogastvo, ki sem ga dobil zato, da ga razsujem tistim, ki so ga vredni in potrebni. Bilo je edino moje zlato. Vsega sem ga dal. Pa ne učenim, stremečim, pobeljenim in nakrinkanim, ki bi ga radi prodajali zase. Dal sem ga tistim, ki so bili potrebni lepote tedaj, ko sem bil, in ki so jo potrebni danes, ko me ni. Jaz sem bil hlapec lepote, nič drugega. Zaradi lepote sem moral govoriti resnico, ker drugače ni šlo in nikomur ne bo šlo. Glej, včasih si bil med tistimi mojimi, ki so v to verjeli in mi priznavali edino pravico, katero sem hotel zase. Zakaj prihajaš zdaj z modrijani, ki jih jutri ne bo. Nič ne govori: vidim ti iz oči, po čem bi me rad spraševal. Važno bi ti bilo zvedeti »iz prvega vira«, kakšen program sem položil v Jerneja, po kateri dialektiki sem veličal mater revo, kakšno načelo sem mislil izpovedati na Betajnovi in če nisem župnika v Hlapcih zamislil progresivno. Vse to bi rad vedel in kdo ve kaj še. Danes tebe in vas vse pri meni zanima tisto, o čemer bi se lahko okoristili za to šentflorijansko prazno enodnevnost. Jaz pa sem en sam, ves, iz ene nature kakor kruh. Razrežeš hlebec, če ti je treba, a kruh ostane kruh v kosu in v hlebcu. Zakaj ne marate tega videti v meni? Zakaj iščete samo tistega, kar bi vam godilo za ta ali oni namen? Kaj bom moral čakati še dvajset let na to, da me boste sprejeli in priznali takega, kakršen sem in mi ne boste še po smrti delali sile?«

Njegove besede so zdaj zvenejele kakor ena iz nešteti elegičnih variacij o Hiši Marije Pomočnice. Trpko, vdano, toda iz njih je odmevalo

občutje krivice. Hotel sem ga potolažiti, zakaj pot se je vzpenjala proti koncu na vrhu, kjer sem vedel, da mi bo izginil v večer. Zato sem dejal:

»Ne vidim, kaj te greni, mojster. Obiskal si nas za dvajsetletnico in si videl, da sta tvoja veljava in sloves nesporna. Častimo te, priznavamo te, slavili smo pomen tvojega žalostnega jubileja, zbrali smo ti spise. Na levi in na desni te veličajo.«

»Da, da, dvajsetletnica. Zaradi nje sem se vrnil, da bom videl, kako in kaj bo pri praznovanju. Izpraševal sem berače, rodoljube, pesnike in prijatelje, kaj vse so mi pripravili za ta december. Mislil sem, da je zdaj vsaj v teatru drugače, ko ga drži na vajetih prijatelj Oton. Ta me je prvi razočaral: Talijska mi niti za jubilej ni bolj milostna, kakor mi je bila tedaj, ko jo je rokomavhiral Govekar. Vsaj »Lepo Vido« bi bili lahko tvegali za večer ali dva. Ni zlodej, da bi ne bili študentje napolnili hiše. Tako so me pa počastili z nekaterimi huzarskimi »Brambovci«, ki so od prvih slabši v tem, da razgrajajo, kolnejo in vpijejo po Dobrudži, ko so oni prvi to delali vsaj v Ljubljani in po Krasu.«

»Res,« sem ga skušal ustaviti, »toda saj nisi bil nikdar malenkosten. Poglej samo, kaj vse smo v dvajsetih letih napisali in povedali o tebi.«

»Kaj?« se je razhudil. »Kaj? Šel sem po bukvarnah v mestu. Še za jubilej mi niso dali spisov v kak kot okna. Mislil sem, da je vse razprodano, a rajši ne povem, kaj sem videl v skladišču. Vprašal sem, kaj so napisali o meni. Pokazali so mi najnovejši članek, ki me hoče narediti za sociologa, ki je nekako levičarsko biblio pauperum oblačil v literarne cunje in pisal po shemi mladih, suhih in praznih progresistov. Spet nekdo mi priznava samo Jerneja, ker pač Jernej onemu času za silo odgovarja. Iz njega je najlažje delati plakat. Tisti, ki je napisal knjigo — edino — o meni, pravi, da sem zanič, ker sem veličal mater, kar da priča, da nisem ženske spoznal in pač ne morem biti umetnik. Kaj morem za to, če sem preživel vse višine in vse teme onega kratkega, pa strašno polnega življenja — pa se nisem naveličal ne njega, ne ljudi in nisem mogel biti cinik. Zdi se mi, da sem bil v najbolj potlačeni urah prevelik, previsok za to tolažbo. Res veliko ste pisali, veliko govorili. Dvajset let me že ni — pa mi povej koga, ki me je znal pokazati vsaj malo takega, kakor sem bil. Spravljali so se name mladiči s prvimi šolskimi metodami, ki so jim bile pri roki in pri pameti — ti prav za prav edini, ker se niso zavedali, kdo sem in kaj sem. Vsi večji so tiho, kakor da se me boje, kakor da nimajo kje zagrabit. Vaš najbolj uradni veliki kritik preganja še zdaj črne in bele sence in je prepričan, da dela zgodovinsko nalogo. V imenu čiste umetnosti in celo lepote, ki mu je baje edini princip. Nikdar pa se še ni oglasil zame, kadar so mi delali silo, kakršne ni bil deležen nihče. Razlagali in natezali so me v imenu najbolj ozke ideologije sveta in hoteli iz mojih motivov narediti program. On pa je molčal, ker sta njegova sablja in njegovo stališče prav tako zarjaveli kakor je to pri nas že navada. Kdo ve, kakšno usodo bi s svojimi stališči krojil danes meni, če bi bil še pri vas in bi nadaljeval od tiste vrste, pri kateri mi je padlo pero iz rok.«

Pomolčal je, prihajala sva proti vrhu. Tam se je ustavil:

»Vidiš, nič drugega ne bi rad za jubilej: da bi me vzeli za to, kar sem bil: umetnik. Nekdo, ki je vsemu človeškemu blizu. In kaj sem imel v domovini za življenja najbolj človeškega? Stisko, lačne matere, romarje, ljudi, ki čakajo onostranstva, da bodo vsaj enkrat nekje deležni pravice, Jerneje, Aleše, Francke, Milane in Milene, romantične mlade ljudi, ki so tako lepi v svoji veri, duše, ujete v ožino, ki od prebujenja do groba hrepene po nemogočem prostoru. Nešteto majhnih usod sem srečaval — iz njih sem predel žalostne zgodbe, komedije, hrepeneče pesmi, prerokbe. Iz tolike brezimnosti svojega ljudstva sem delal apoteoze, epose in herojske vizije, po zakonih lepote, ki vam ne veljajo več zaradi nekakih predsodkov. Nisem pisal črnobelih priročnikov, marveč lepoto. To je bila naloga, ki mi jo je bil dal Bog. S tem sem služil domovini, družbi, človeku. Vi pa mislite, da je lepota nepotrebna, zato ne bo dolgo, ko boste ljudem nepotrebni vi. Tudi lepota je kruh. Jaz nisem bil poklican za drugo službo. Vi pa me nikar ne delajte za tisto, kar nisem bil.

To sem si imel povedati za jubilej, ker ste vi pozabili.

Tako, naravnost, brez programa in brez sistema. Zdaj pa grem.«

»Kam,« sem ga vprašal, da bi ga ustavil.

»Tja, koder je kaj moje čiste soseske. Na klanec, k Sveti Trojici, k Močilniku. Poslušat, kaj mi bo povedala ta dobra zemlja, tihe megle in še tišji dobri ljudje, ki so moji in meni blizu, kakor so bili nekdam.«

Ogrnil je plašč in plapolaje zdrsnil na vrhniško stran, kjer se je odpiral med gozdovi tih, zvezdam prijazen večer...

Vida Taufer | Vrt v snegu

Večerni mrak se zgrinja do neba
Kot črešnja v cvetju sije trepetlika
Zavesa zmrzlih kapelj se svetlika
Na nizkem grmu kakor slap miglja

Ves vrt pokriva mehka plast snega
Povsod blazine rahlo so razpete
Deviški sneg počiva kakor dete
Nihče ni stopil še na bela tla

Srebrni mesec čez nebo vesla
Počasi tiplje s svetlimi rokami
S skrivnostnim leskom ga iz spanja dram
Razliva čez blazine dih srebra.

Jaklič Helena | Moderni časi

Na Slovanski cesti sta stanovala dva sanjava človeka. Zvezde sta vpraševala in v oči sta se gledala ali če se je nebo zoblačilo, sta se oba zagledala v oblake in si rekla: »Zbogom! Hladno je.« Milo je tedaj mahnil v kavarno čitat, Nuša pa k prijateljici. Tam je o ljubezni govorila in bilo ji je topleje, kakor če je z njim gledala zvezde. V kavarni pa je Milo mnogo novega zvedel in prebiral, več isker je padlo vanj, kot pa so jih metale njene oči. Pa so ju ljudje po nepotrebem zvezali, kar radi storijo, posebno še, če se mladi svet roko v roki sprehaja in se tiho pogovarja. Pa ni dobro vezati, ker je potem tudi razvezati treba, to pa storijo jeziki zelo radi, grdo in pohlepno in mimo resnice, ker mladi ljudje vozlov ne delajo. Nekaterim je namreč vse ljubezen, ker niso nikoli znali zvezd gledati. Mnogi so zaskrbljeni in bi radi vsaki ljubezni blagoslov podelili, boječ se, da se tu in tam ne porazgubi studenček kakor na Krasu, ko pa se da vendar z umetno napeljavo zemljo rodovitno narediti.

Nuša in Milo sta šla torej narazen in v slovo sta si pisala pismo. Milo ga je pisal v kavarni sredi mesta, ko so se na noč začeli zbirati obiskovalci, Nuša pa je pisala s planin. Pismi sta se križali, tako da sta oba ob istem času prejela razrešnico. Nuša se je odločila, da pojde z družbo na Triglav, Milo se je vpisal v društvo šahistov.

Milo piše: »Nušica, mila Nušica, ne zameri, da ti povem resnico. Naveličal sem se takega suhoparnega življenja. Vpisal sem se v klub šahistov in bom šel na turneje. Ti veš moje želje: objeti svet, stisniti ga, izžeti, živeti. Svet mi je kakor dekle, ki bi ga brezumno ljubil. Mislim skoraj odpotovati v Pariz, potem v Berlin, London, v Moskvo, Carigrad. Z brzovlakom preko različnih pokrajin do ognjišča, kjer je vsega dovolj, slasti in bridkosti. V sebi nosim strašno samoto, ki jo moram uživati dan za dnevno. Bežim pred samotnimi pokrajinami, da se ne ubijem, hitim v velemesta, da si olajšam vsakdanjo osamljenost. Ne ugiblji, odkod ta moja odločitev. Človek sem, ki se mu nebo več ne odpira.«

Nuša piše: »Milo, tovariš moj, prekrasno je na planinah sredi božjega stvarstva, tik pod nebom, med cvetjem in žarki sonca. Ostanem do konca počitnic, ker mi je prijetno. V meni kipi in vre, se preliva in trga, želim si miru, tišine in samote, da morem prisluhniti svoji pesmi. V meni se dogaja nekaj ogromnega, trgam vse vezi in bežim v divjo naravo. Naveličala sem se gledati zvezde, ker se je v meni sami zaiskrilo in zagorelo. Nekdo, ki se zna igrati s plamenom, naj bi se povzpел v planine. Milo, ne mislim se kmalu vrniti in ko se vrnem, bo z menoj šum zemlje in molk neba. Ti pa posedaš v kavarni.«

Ali minulo je mesec dni in oba sta bila v mestu, v starem gnezdu, drug drugemu v napoto, ker sta se poslovila in sta se spet vsak dan videvala. Tako jima je bilo kot vsem nam, ki za velikim življenjem hrepenimo, pa nas naše razmere tiščijo v malem svetu, ki stoji nad nami kakor strog vzgojitelj, da se pohlevno upogibamo, učimo, hodimo v vrsti, še klečat gremo v sili. Zraven pa smo skorajda posebne vrste otroci, ki živimo tako, ker drugače ne gre in ker v nas gorijo silna obzorja in upanja: še se bo tisto dogodilo, za kar živeti velja.

Sile razmer so zopet združile oba. Ničesar se ni dogodilo po čemer sta hrepenela. Morata nekaj ukreniti, da časa ne zamudita, kajti v ozadju vsega človeškega življenja plaši misel, da se morda nikdar ne bo tisto veliko dogodilo. — Taka plašna misel ima veliko moč. No, Nuša in Milo bosta stopila pred oltar, da ne zamudita. Že so ju oklicali prvič. Pametno je ženiti se možu, ko se pomika čez trideseta, da se laže uvrsti v dobo plodonosnega zorenja in pozabi na muhe mladosti in tovariševanja. Nuši pa so se leta pomaknila tja, ko začuti dekle, da ni pametno sami biti, če ima v sebi sočnost in moč in more spremeniti sama sebe v rodovitno zemljo.

Ali kaj da ju skupaj ni dosti videti? No, Nuša je šla s sorodniki na obalo, Milo pa s šahisti v Sofijo. Preden se bodo oklici iztekli, se bosta vrnila, Milo bo prišel na obalo in potem je vse enostavno naprej.

Teden dni je zaspalo, ob drugem oklicu pa glej čudno naključje! Nuša in Milo bereta pismo istega dne. Križali sta se pismi in odgovarjati ne bo treba, ker sta oba enih misli, namreč: naj se tretji oklic odgodi za nedoločen čas. Milo odhaja v Varno na letovišče, Nušo je zajelo veselje na obali.

Lep svet se je odprl njemu pred očmi; toda ko se je gledanju privadil, si je zaželel pogledati drugam. No, dobro. Šahovski kongres bo v Moskvi, v čudovitem mestu. Ali kakor da je zabredel onostran močvirja, tako ga je zgrabilo hrepenenje po Evropi. No, hajdi v Berlin! Mnogo se vidi, mnogo se sliši, ostani v tem raju in novosti ne bo konca. Pa te poprime radovednost in strast. No, kaj pa pravijo v Parizu? Mnogo govorijo, hitro govorijo, mehko in prijetno. Še jih razumeš, ali do-povedati jim nič ne moreš. Pa se spomni Nuše. Bog vedi, če je še na obali? Hitro pismo v roke in črnilo: »Nušica, vračam se domov in zdaj lahko urediš tretje oklice.«

Pismo gre z brzim vlakom, dva dni in bo v njenih rokah. Ali kaj je to? Z naslednjim dnem se oglasi pismonoša v hiši. Nuša piše. Odpre hlastno pismo, morda sta enakih misli in ne bo treba odgovarjati. Že v tretje sta se pismi križali.

Milo čita: »Priatelj moj, čas hiti, dolgočasje me gloje in sem sklenila temu ubežati. Ne razburjaj se in pomisli tole: če bi se vrnila

oba v naše malo gnezdece, bi se staro življenje obnovilo. Ti bi posedal po kavarnah, jaz pri prijateljici. No, odrešiva se tega! Ti si v svetu, usidraj se kjerkoli, če se ti zdi prijetno, jaz odhajam nocoj v Avstralijo. Spoznala sem se z lastnikom velikih plantaž in sem vabljen. Morje, novi svetovi, bogastvo. Včeraj sva obhajala svatbo. Poročili so naju v kapelici na pečinah svetega Ivana. Velik človek je on, svetovnega formata, srečo ima, Anglež po rodu, bivši ameriški farmar v boljših letih. Pa to te več ne zanima. Prosim te še, da urediš tisto stvar z najinimi oklici. No, saj sva poizkušala in poizkušala ali v suši ni vode, če se ne zgodi čudež.«

Milo vrže pismo na mizo, čelo se naguba, zabliska se mu v očeh. Ženska! Zaziblje se mu smeh na ustnih, kakor se ziblje parnik na morju. Nuša se oddaljuje, zagrinjajo jo megle, pali jo južno sonce, sloni na krovu ob luninem soju, morje se srebri... Milo strmi v njeno pismo.

Ulice so vse razsvetljene, po njih stopa človek, ki ne more svojega hrepenenja utešiti. Zgubljeno stopa med veselimi obrazi, zatopljen v mračne misli. Ustavi se sredi pota in se ozre po kavarni. Nekje je pisano o Nuši z velikimi črkami. Morda so ji spremenili ime, morda je Annie. Našel bo in če bi imel prebirati vse časnike od kraja do konca. Annie, sladka Annie! Morda sloni na krovu v bogati pyjami ob lastniku plantaž in govorita zvezdam in šepetata valovom... Čarobna je. Seveda: Nuša ne zna angleški. Dva tuja svetova sta se oslonila in ne bo jima dolgočasno, ker popevata vsak svojo melodijo.

Šahisti sede nepremično ob dolgi mizi, med rameni se jim sklanjajo zasledujoči obrazi. Milo dobiva, zmaguje, časnikarji pišejo njegovo ime, ga ponavljajo s tujim naglasom, prvaki mu stiskajo roko, vsi želijo njegove družbe.

Potem se noč umakne dnevu. Milo drvi v svoj stan, ne da bi se okrepčal v zajutrkovalnici, zakaj velika misel mu je nebo ozarila: organizirati šahovsko turnejo v Avstralijo.

Dušan Ludvik | Reci, kdaj...

Iz srca grenkost izvira:
roka jo na nit nabira,
da bo spletla rožni venec
za ljubezen, ki umira.
Prepelička vseh sanj mojih,
reci, kdaj bo v srcu lira
pela tiho mi o sreči,
brez grenkobnega nemira?

Anton Vratusa | Svet Miška Kranjca

Kapitanovi«, deseta Kranjčeva knjiga, tekst skoraj štiristotih strani, naj bi bili zrcalo prekmurskega kmeta, njega sicer tako vsakdanjega, a vendar tako prepletenega in zapletenega, da ne rečem strastnega življenja in izživljanja. Prekmurskega kmeta, postavljenega v ravninsko vas Gradico, kjer »ljudje žive od zelja, repe in krompirja ter koruznega kruha«...

Beg varanega zeta, izživljanje slamnate vdove, propad nekdanjega Kapitanove hiše, nenasitna grabežljivost soseda Dominka, agrarna reforma in pojav novih gospodarjev v vasi (»lačni Miholovi«), nezakonski otroci, poskus sprave med zakoncema Ivanom in Agato, poskus živeti življenje, vredno življenja — usoda grbave nezakonske Kristine in nezakonskega Števeka, sinu iste matere Agate, trenje okoli zemlje in za zemljo: to je dalo snovi za preko petindvajset let raztegnjeno poročilo o predvojni in povojni Kranjčevi prekmurski ravninski vasi. Ob toliki časovni razliki raziskovanja včasih nepomembnih malenkosti človeka skoraj utruja večno opisovanje menjavanja letnih časov.

Že v začetku zvemo, da je bilo »vse skupaj samo velika pomota: on in Agata nista spadala drug k drugemu«. — Že v prvi polovici se nam napoveduje konec: »Če Ivan samo še enkrat odide zdoma, tedaj bo Agata padla z domom vred«. Še jasneje pa ga občutimo ob smrti drugega Ivanovega otroka; Agata ne bo vzdržala teže, ki se je sesula na njo: »Usoda je legla na njo in na njen dom. Zdaj je vedela, da je obsojena v propast«. — Vendar pa se pokaže tu in tam še možnost izhoda, dokler se v nesorazmerni naglici Kapitanovo ne zruši. Človek bi pričakoval, da se bo izpolnil tudi tolikokrat napovedani propad Dominkovih, da se bo Agata vsaj na starost pomirila z življenjem, kakor pred njo vsi Kranjčevi sicer ognjeviti mladostniki; a Dominko ni le ostal; nasprotno: s strastjo starega pajka je trdno sel na Kapitanovo in prel dalje — novemu času in novim ljudem nakljub. Ivan Raj se sicer vrne, z denarjem se vrne — in se pomiri z že ovdovelo Kristino, zavoljo katere je nekoč pobegnil; Agata pa tako rekoč ugrabi življenje Števeku in zbeži z njim — da bi se izognila srečanju z Ivanom. Človek ne ve, je li to ljubosumnost na edino, kar ji je ostalo na starost, ali je to morda maščevanje — nad vsem; da ne rečem blaznost.

In kdo je prav za prav ta Aga? — Živahno dekle je bila nekoč, ne odurna in moškim ne ravno nenaklonjena. Pa se je maščevala nad vsem: možu je dala dva nezakonska otroka, se ljubila s hlapci, sejmarji in celo s starim Dominkom. Maščevala se je nad telesom in ga predala cesti, na razpolago kaj redki demonski sli v preprosti ženski, kakršna je Agata v bistvu tudi bila. Maščevala se je nad otroki, nad zemljo, nad hišo in nad Kapitanovimi — nad vsemi in za vse. Maščevala se je nad starostno zaljubljenostjo starega Dominka, in iskala življenje po semnjih pri sejmarjih. S tem je le pospešila Dominkovo odločitev: streha se ji

je zrušila nad glavo. S sarkastičnim nasmehom in v sovraštvu do vsega si je podpisala usodo: raje v družbo Manki Čehovi, kakor pa kompromis. Za Števekovo trpljenje ji je ostal le še nasmeh, le zadovoljen nasmeh: . . .

Ob prebiranju »Kapitanovih«, jubilejne Kranjčeve knjige, se človek tudi nehote spomni njegove krajše povesti iz prvih let, povesti o sreči Kati Kustecove (»Sreča na vasi«). Zakaj? Vsiljuje se mu misel, da ima Kati Kustecova in njeno okolje mnogo skupnega s Kapitanovimi, pred vsem z Ago. Obema sta ušla moža; obe sta prisluhnila pesmi ceste: Kati je odšla v Francijo, da bi kaj prislужila, pa je utonila v svetu; Aga pa je mislila najti svojo srečo na cesti — v pesmi Čehove Manke. Obe, Kati in Aga, sta »udarjeni« — vsaka zase in na svoj način (v tem je ravno vsa razlika med njima). O Kati to dejstvo pisatelj sam poudarja, ko pravi: »Rekli so tudi, da je malce prismojena«. Ago, to čudovito prizorišče boja med razumom in čudno demonično čutnostjo, pa označuje kot tako pisateljeva bodisi posredna, bodisi neposredna karakterizacija. — Ugotoviti pa moremo tudi, da si je bil pisatelj nekdanj s Kati mnogo bolj na jasnem kot pa z Ago, ki ji dodaje vsak čas in ob vsaki priliki novih momentov in novih, prej niti omenjenih potez. Naj bo človek v svoji notranjosti še tako razdvojen, o čemer nas hoče pisatelj pri Agi prepričati, vendar pa smemo od njega pričakovati vsaj utrinek nekega »življenskega stila« — kar pri Agi zaman iščemo: zaletava se iz skrajnosti v skrajnost in si zatrjuje neoporečnost svoje življenjske poti — toda kaj, ko si sama ne verjame, ko ji ne verjame niti pisatelj niti bralec.

Katin oče je — rekel bi — peto kolo pri hiši; glavno besedo imajo ženske. To razmerje doma nazorno prikazujejo besede Barinega moža novemu zetu: »Priatelj, ti poslušaj samo naju s starim... Kar midva rečeva, to je res, kar pa drugi sklenejo, to obvelja«. — Nič bolje ni s starim Kapitanom. Pisatelj sam ga takole označuje: »Ni bil več človek, ki bi naravnost in odločujoče posegal v življenje, da bi ga urejal... Stal je ob strani... Vse kar je zmožel, so bile samo rahle opombe, rahel opomin.«

Še več: oba, Katin oče in stari Kapitanov, sta čuda naklonjena zetom — menda zato, ker vidita v njih ponovljeno svojo pot in svoj padeč! —

Katin mož Tibaut je bil »vedno nekam mrk in molčeč«; tudi Ivan Raj je »samosvoj, molčeč, umirjen«. Nobeden njiju ne vzdrži pri ženi; oba pojmeta v svet za srečo: Tibaut se vrne enkrat, da dá Kati drugega otroka, Ivan pa trikrat. A nato se oba zgubita za dolgo časa in se na stara leta vrneta — Tibaut s hrepenenjem po zemlji in Kati, Ivan pa, »ker je hotel sprave, pomiritve z ljudmi, bodisi s tistimi, katerim je on sam kaj prizadel, bodisi z onimi, ki so njemu prizadeli zlo«. — Novo hišo dela Tibaut, novo hišo zida Ivan Raj. Pa zopet s to razliko, da najde Tibaut v njej mir zase in za Katina otroka, Ivan pa se z zidavo zadolži, odide v Ameriko in mora tako sprejeti nase velik del krivde pri propadu.

Z eno besedo: vprašanje življenja, preprostega kmečkega, predvsem pa zakonskega življenja, nastalega bolj iz preračunanosti kakor pa iz

ljubezni, ki ga je Kranjec skušal rešiti na svojstven način v Kati Kustecovi, to vprašanje je v »Kapitanovih« ponovil in ga razširil z dodatkom polno momentov, ki jih seveda Kati Kustecova zavoljo tesnega okvira ni mogla sprejeti, a jih poznamo od drugod: boj med starimi in mladimi, napoved nove dobe, prerivanje ob zemlji in za zemljo, delitev agrarne zemlje in kopica vprašanj, ki so se porodila ob tem problemu. (»Težaki«, »Življenje«, »Os življenja«, do neke mere tudi »Zalesje se prebuja«, črtice, raztresene po raznih revijah). Ne morem pa reči, da je bila primes trenja med sosedi in med staro in novo dobo v »Kapitanovih« posrečeno dodana osnovnemu Kranjčevemu zanimanju: lahkotnemu, pikremu, bolj pesimističnemu kakor pa optimističnemu, nič iluzionističnemu opisu vaškega življenja, gledanega največkrat le s trpkim nasmehom in pikro pripombo: »En sam človek ne bo sveta spremenil«.

Da sem se ustavil pri nosilcih Kranjčevega pripovedništva, pri značajih in ljudeh, ki nastopajo v njegovih delih, ni le slučaj, ampak posredni poudarek, kje je prava moč njegovega pisateljevanja in v karakterizaciji ljudi.

Tu moremo ugotoviti, da se je galerija Kranjčevih likov v teh nekaj letih naglega ustvarjanja vendar spremenila; dasi ne bistveno, a spremenila se je in nekako očistila. Vzporedno z njegovim umetniškim razvojem se spopolnjujejo in razvijajo tudi njegovi liki. Poudarjam: ne nastajajo novi, ampak se stari izpopolnjujejo; v bistvu pa ostanejo isti: odraz Kranjčeve misli o svetu, veri, družbi, zemlji — zdaj več, zdaj manj v sorodstvu s prekmurskim človekom.

Zemljo ljubijo vsi blazno; za krpo zemlje bi dali vse: tudi poštenje in vest. — Magdič v »Osi življenja« ne more verjeti, da bo treba zopet deliti zemljo, ki so jo pravkar dobili: »Prišli bodo in zahtevali: Daj mi moje, in meni moje. In potem bo konec. Vse poslej se bo vrtelo okoli te zemlje«. Težaki se ne morejo znajti ob toliki sreči, ko so dobili agrarno zemljo; zdi se jim, da od daleč slutijo pojem »to je naše«, a na jasnem si niso, vendar pa se oprijemajo krčevito postavljanja novih domov in obdelovanja lastne zemlje. — Stari Kapitanov modruje: »Kmetu mora biti prvo in poslednje zemlja«, pobeglemu zetu pa prigovarja: »Gre za zemljo, za hišo, gre za celo kmetijo«. — Ivan Raj bega pred vsemi in pred samim seboj, sovraži vse in sebe samega (če je sploh sovraštvo to njegovo čustvo), vendar pa ne more zatajiti prirojene mu ljubezni do zemlje: dasi sovraži Agato in življenje pri Kapitanovih, se vrne po štirih letih prvič, po sedemletnem lahkem in prej veselem kot pa slabem življenju v mestu, drugič — in po vojni, ko se ga ni več nihče nadejal, tretjič. Že po prvem povratku bi bil ostal, da so mu rekli, naj ostane. Ob drugem povratku se pristna ljubezen do zemlje sicer nekoliko zgubi v maščevalnosti, pa se zato pokaže s tem večjo močjo po tretjem povratku. Zdaj to ni več samo ljubezen do zemlje; zdaj je to že trpljenje ob zemlji, ki si jo je Raj sam odtujil, ko se je oziral na malenkostne stvari, dražeče njegovo samozavest. Zdaj vidi smisel življenja samo še v zemlji, samo še v domu ob zemlji in na zemlji. Pripravljen je, pozabiti

vse, pomiriti in pobotati se z vsem — le, da ne bi zgubil zopet stika z zemljo. Pripravljen je bil pozabiti tudi dva tuja otroka, dasi je nekoč pred enim zbežal, ker »ljubil je zemljo, — vse je bilo v njem v nekem prijateljskem razmerju«. — Ko ga žena neprijazno sprašuje, zakaj se je sploh vrnil, ji Ivan odgovarja: »Vrneš se, čeprav si se zaklel, da tega ne boš več storil.«

Dvoje nagnjenj se bije v teh ljudeh: klic po sreči v svetu in povezanost z zemljo. In prav po tem, kateri teh klicev je močnejši, se zgodi, da se nekateri vrnejo — če ne prej, pa na stara leta; nekateri pa ostanejo v svetu po besedah: »Ti ljudje gredo, čim so godni in se ne vračajo, zato jih tudi nihče ne pričakuje, da bi se vrnilo... Ne vrnejo se, ti ljudje, ne če so srečni, niti če so nesrečni.« Blazna ljubezen do zemlje ne da štirinajstletnemu brezdomcu Števeku, da bi se ne poslovil po polomu Kapitanovega doma od zemlje, od tega, čemur so rekli nekoč »naše«: »Slutil je pomen te velike besede, zakaj po tem bi nekoč lahko rekel »moje«. »Moje« je pomenilo gospodarja, kmeta s hišo in zemljo, z živino, z delom in družino.« Strastno pa ljubi zemljo stari Dominko. O njem beremo: »Bil je brezstrasten človek, razen v enem pogledu: kar se tiče zemlje; v tem je bila njegova strast nenasitna.« — Ima že 35 oralov zemlje, pa mu še ni dovolj. Zavoljo zemlje smrtno sovraži Miholove, bajtarsko družino, ki je prišla ob razdelitvi zemlje do lastnega doma in posestva. Zavoljo zemlje posoja in vsiljuje Dominko denarja Miholovim in Agati in sosedom sploh: da bi jim spodnesel tla in si pridobil njih zemljo. Aga in Ivan mu nasedeta, Miholovi pa ogrožajo njega in njegovo zemljo; zato je njegovo sovraštvo do njih neutešljivo in nepomirljivo.

In kaj odgovarja ta zemlja, središče zanimanja Kranjčevih ljudi in Kranjca samega, kaj odgovarja ta nehvaležna, za vse pehanje okrog sebe nedovzetna zemlja Magdičem, Kapitanom, Dominkom, Kustecom? Bridek, prav za prav posmehljiv in trpek je njen odgovor: »Zemlji ni dolgčas po svojih ljudeh. Samo ljudem je žal za njo.« Ali: »Čudno, zemlji je vseeno, kdo ji gospodari... samo da jo zna dobro obdelati.«

Ob tem odgovoru zemlje nam bo tudi razumljivo, zakaj je življenje Kranjčevih ljudi tako trpko, brez veselja in brez prave sreče, samo iskanje nečesa, v kar sami ne verjamejo. Središče njih zanimanja je in ostane zemlja; vse drugo jim je postransko, samo ob sebi umevno, zemlji dodatno, brez nje nepomembno. — Kakor utrgana vrtnica: naj je prej še tako lepo dišala in cvela, če jo utrgaš, kmalu ovne in zgubi vonj. — Kar bi se glasilo v Kranjčevi filozofiji: Naj se imata dva še tako rada, naj govori še toliko pogojev za njiju mirno in srečno življenje — če ni zemlje, je vse drugo brezuspešno, nesmiselno, že v prvih početkih obsojeno. Ali obratno: ob zemlji se vse poravna. Naj so še tolika nasprotstva in toliki nesmisli, ob zemlji, ob gospodarstvu in kmetovanju se vse pozabi, vse podredi.

Če pomislimo na to osnovno potezo vseh Kranjčevih kmetov, nam bodo bolj razumljive — ali bolje: nam ne bodo popolnoma nera-

zumljive blodnice, sorodnice Čehove Manke, žene ceste, večne popotnice. Taka je zgubila stik z zemljo; izkoreninjena bega za sreča, a je ne najde. Tako se nam tudi deloma pojasni, zakaj je Ivan Raj še v četrto odšel z doma, dasi se je bil že z vsem pobotal: ni bil dovolj ukoreninjen v zemlji. Iz istega vzroka je utonila v tujini Kati Kustecova...

Ob tem spoznavanju pa nam bo tudi razumljivo — ali bolje: nam ne bo popolnoma nerazumljivo, zakaj se Kranjčevi ljudje vsemu drugemu samo smejejo. — Magdič v »Osi življenja« živi, ker je pač bilo to dejstvo utemeljeno iz dveh strani: od cerkvene in posvetne gosposke. Cerkevna je dejala, da mora človek živeti, če hoče doseči večno življenje, posvetna pa je dokazala, da ceni človeško življenje, ker je posameznika po svoje ocenila, toliko in toliko davkov boš plačal za to in to. — In od česar plačaš davek, mora biti vendar nekaj vredno. Istemu Magdiču pa je vsilil pisatelj še bolj čudne misli o veri v posmrtnost ter o enakosti med posmrtniki: v stavku, ki je že zaradi svoje stilistične drastike svojevrsten v našem leposlovju: »Grof je grof, in grof nikdar ne more smrdeti, Marka Magdiča pa se drži vonj po stari bagi, po plesnobi starega, vlažnega stanovanja in firneža. In njegova žena nosi s seboj vonj po zasmojenem mleku, po dimu, ki ga je v kuhinji vedno preveč, po potu v poletni vročini, ko se ji prah oprijemlje telesa. Še huje pa je z otroki, ki se pojajo po svetu, posegajo celo v kakšen... drek ali podobne stvari, ščijo drug na drugega ali spuščajo podse.«

Torej je popolnoma naravna tudi pisateljeva sodba o Magdičevi ženi, praktični gospodinji, ki ji je po njegovo glavna skrb, kaj bo kuhala in kako iz iste stvari več pridobila. Vse drugo ni vedno razmišljanja: »Bila je, kakor zemlja, ki rodi vsako leto, ne da bi vedela zakaj« in se tudi ne sprašuje.

Značilno za Kranjca naturalista je dejstvo, da so izginili iz družbe njegovih ljudi že iz početka sanjavi, melanholični liki, sorodni oskrbniku Karčiju v »Težakih«. Njih mesto so zavzeli robati, realni ljudje — pa vendar: v realnem okolju in ob realnih problemih prekvašeni s pisateljevo mislijo — spočetka celo z neprikrito tendenco. Karči je imel moči, da je pohodil Nušo prvič; za drugi napad se je le pripravil, nato pa obnemogel izročil dekletu ključ, da si je sama odprla in se osvobodila iz zaklenjene sobe. — Nato pa je Karči izginil. — Zakaj? Ker ni vedel ne naprej, ne nazaj — ker je bil sentimentalni sanjač med popolnoma nasprotnim mu okoljem. Vendar pa moramo videti tudi pri Karčiju vsaj v zarodku prokletstvo, ki spremlja vse, ki so se odtujili zemlji. Karči nima potrpljenja, da bi postal na primer mož Nušin; da bi postal kmet.

Vse drugačna je duševnost pocesnice Manke in njej posebno na stara leta podobne Age. Nač ne premišljata, kam bosta z otroki. Manka jih daje cesti in je zmožna le rahlega svarila hčeri Evici: »Boj se pesmi cestel!« — Pa tudi slabiči v življenju, kakor so Ivan Raj, stari Kapitanov, Kustečinin oče; tudi ti ne premišljajo o svojem položaju, nočejo pre-

mišljati, ali bolje: nesmejo premišljati, ker jim pisatelj ne dovoli. »Sicer pa je to njegova in samo njegova zadeva,« jih kaj rad preseka Kranjec, če opazi, da se je kdo v povesti zamislil. Zanimivo je, da Kranjec ob vsaki priliki poudarja, koliko imajo ljudje povedati ob nezakonskih materah, ob ženitvi in smrti, sam pa govori s Katinim očetom, starim Kustecom: »Zvedeli smo, da se je Kati poročila... No, dobro je to, če sta se vzela. Kaj pa, to je vajina zadeva.« Tu je treba še pripomniti, da je privedla Kati s seboj popolnoma neznanega moža, ki ga je na sezonskem delu spoznala — in da so se pri Kustecovih ravnokar prepirali, ker sta se vzela od nekod še dva para ljudi z otroki povrh. — Še značilnejši je v tem pogledu stari Kapitanov; ta pa sploh vsako stvar odloži z običajnim Kranjčevim: »To je njih zadeva!« — »To je njih stvar!« — »To mene ne briga!«

Za »zadeve« soljudi imajo torej Kranjčevi ljudje kvečjemu le pikre opazke — čim so tudi sami v dejanju nastopili. Še redkeje pa je opaziti, da bi se kateri izmed njih zamislil v svoje življenje. Že uvodoma srečamo navadno kot nekakšen zagovor plitkosti Kranjčevih ljudi: »O svoji preteklosti pa ni hotel(a) in noče misliti.« Nedejavnost starega kapitana korenini prav v dejstvu, da stari Kapitan ni mislil niti nazaj niti naprej. Dozdeva pa se nam in to ne poredko, da je tudi Kapitan živel nekoč svoje življenje, da je imel tudi on nekoč svoj ponos: »Videz je bil, da se že zdavnaj več nad ničemer ne razburja,« ali: »Že daleč so bili časi, ko se je še razburjal, ko je lahko o vsem razmišljal« — in podobno: »Že davno ni imel ponosa. Zlomil se je. Vse, kar mu je ostalo, je samo še glasno izražanje nejevolje, gneva, ki ga čuti v srcu. Do dejanja pa se nikoli ne more povzpeti.« — Te besede o starem Kapitanu pomenijo še več: v njih je izpovedana tudi usoda Ivana Raja — in vseh moških v Kranjčevih delih, če ti moški dovolijo, da jim gospodujejo žene.

Da je stari Kapitanov nekoč res tudi premišljal — in sicer mnogo premišljal, zremo iz njegovih lastnih besed, ko skuša pripraviti na pravo pot hčer Agato, ki je že drugič padla: »Jaz pa sem se že zdavnaj spravil z vsem življenjem. Sicer nisem prišel nikdar do kraja, a danes vem o vsem manj, kakor nikdar.«

Čudno prav za prav! Tu in tam zasledimo ob Kranjčevih ljudeh, da so bili tudi oni nekoč »človek«, ne pa samo ljudje; da so imeli tudi oni nekoč svoje lastne misli in sklepe; da so nekoč sami nad seboj in o sebi odločali ter temu primerno delali. To le tu in tam. Povsod pa srečujemo nekakšno sramežljivost, ali bolje: vsem sije iz obraza nekakšna zakrknjenost, čim začutijo ob sebi pisateljev dih in pisateljevo roko; čim so zaživali življenje Kranjčevih ljudi.

Življenje Kranjčevih ljudi! — Ta izraz nam pojasni marsikaj, prav za prav to predvsem, čemur pravimo tendenca. V prvi dobi ustvarjanja je hotel namreč Kranjec narediti iz vseh svojih izrazi-tejših osebnosti znanilce svoje ideje, druge pa je vtaknil v oklep svojega mišljenja. Tako mislim, da ni le slučaj, da sta »Pred-

mestje« in »Zalesje se prebuja« izmed Kranjčevega dela najbolj problematične vrednosti. Ne rečem, da je dovedla do tega samo tendenca, ne. Saj se zgubi v »Predmestju« v mladostnem navdušenju in gostobesednosti čevljarja Korena ter njegove družbe. Pa tudi v »Zalesju« ni vzrok enodnevnosti vrednosti dela le tendenca, pač pa prevelika neposrednost dogodkov in prevelika otipljivost prizadetih. Otipljivost sama na sebi še ne bi bila napačna, le časa za obračun, za umetniški obračun z vsem, kar ni prav, tega časa ni bilo. Pisatelj je hotel le izliti žolč na krivce; ni pa pomislil, kako naj spravi vse to v sklad z zahtevami, ki jih terja prava, pristna, trajna umetnost tudi od obdelave političnih dogodkov, ki se spreminjajo iz dneva v dan. Zakaj je nastal iz Cankarjeve politične borbe znameniti »Hlapec Jernej«, zakaj je utonil v politiki nemški pesnik Lenau? — To so vprašanja, kjer se mora človek ustaviti. Tu je ona čudovita topilnica, kjer se kalijo človeške duše, kjer se loči pristno od nepristnega. Tu je za umetnika mejnik, kjer se mora odločiti: ali po poti politike in vsakdanje umazanosti, ali pa zvestoba lepi besedi; ali hoče videti v takih gonjah in trenjih res le malenkostnost, vsakdanjost, osebne koristi, ali pa iztisne prav iz tega vrvenja in posebej iz slovenske ozkosrčnosti najlepše in najplemenitejše, dasi morda pekoče in boleče; to je: ali hoče ostati le eden izmed mnogih, reporter in opazovalec, ali pa se s tem ne zadovolji in se povpraša po globljih vzrokih takih in podobnih pojavov.

Ob natančnejšem pogledu na galerijo Kranjčevih likov je opaziti, da uide tu in tam kakšni postavi pristen znak Prekmurca in kmeta sploh — a človeku se zdi, da tako dejstvo preseneti pisatelja in osebo samo, ki je to izgovorila. Pa tudi bralec presenečeno obstane in se nehote spomni, da je ista oseba malo prej drugače govorila.

Takó in takó predvsem nam bo razumljiva razdvojenost Kranjčevih ljudi. Njih boj, njih notranji boj — v kolikor ga moremo opaziti — ni vedno, oziroma: je le malo kdaj odraz njih hotenja in lastnega nehanja, pač pa največkrat odraz pisateljevega prizadevanja, da ustvari svoje ljudi, da posebi svojo misel, da jo presadi v svoje like. V težnji, da bi govoril prekmurski kmet, kakor misli Kranjec — vsaj govoril da bi tako, pravim, če že misli drugače — nam je iskati tudi vzroka kaj pogostnim očitkom Kranjčevih ocenjevalcev o papirnatem govoru njegovih ljudi.

Na korist umetniške vrednosti Kranjčevega dela je opaziti tudi v tej smeri, da Kranjec ni več mladi Kranjec, ki je ustvaril Magdičevega Matijo in mu položil na jezik za kmečkega fanta nemogoče besede, pa čeprav je bil ta fant dolgo v svetu in se je vrnil k Magdičevim samo umirat: »Fata morgana!« Toda, samo to še pisatelju ni dovolj. Na smrt bolni Matija mora svoj domislek tudi razložiti: »To je privid sredi v Afriki: sredi puščave, kjer ni ne vode, ne sence, in ko že človek pada v nezavest, se mu ustvari pred očmi lepa podoba. Mesto z ljudmi, drevje s studentem in vse, česar si človek poželi.« — Seveda! Stvar je le še na polovici poti; treba jo je še prenesti na nebesa: »Pri nas si

ustvarjamo nebesa, ustvarjamo nekaj, da ne bi bilo treba obupati. Ampak vse to je nesmisel, gol brezup...» — Takoj na to pa klic tridesetletnika po življenju, klic strtega življenja; edina izmed vsega vsiljenega mu smiselna, za umirajočega primerna želja: »Jaz bi rad samo živel!«

Ljubezen v svojem plemenitem smislu je Kranjčevim ljudem skoraj da neznan; mislim: ljubezen do žene, matere, otrok, družine.

O prvi meni nekje: »Ljubezen je res nekaj naravnega, skoraj premišljenega.« Staremu Kustecu je »žena pomembna in potrebna v hiši prva leta. Kesneje postane odveč. Nobenega opravka nima več!« — Enako stari Kapitanov: »Z ženskami človek v nekaj letih opravi, ko sprevidi, kakšne so.«

Zanimiv je v tem pogledu dvogovor v »Kapitanovih«, dvogovor med zakrknjeno Agato in Ivanom, ki se je vrnil k zemlji, željan sprave in voljan, pozabiti na vse, kar je bilo. Zanimivo z dveh plati: pojmovanja zakonske ljubezni med Kranjčevima kmečkima zakoncema in kot tipičen primer mišljenja Kranjčevih ljudi.

Ivan: Hočeš reči, da ne spadava drug k drugemu?

Agata: Nemara to! So ljudje, ki se vse življenje ne morejo pobotati in sprijazniti. Naju so spravili skupaj po sili, ko nama ni bilo drug za drugega.

Ivan: To je vendar nekaj navadnega pri nas kmetih. Kdaj se je kdo ženil iz čiste ljubezni? — Rad bi vedel, kaj čista ljubezen pomeni. In vendar so se vse zakoni, sklenjeni kot najin, kar dobro iztekli. Ali ne čutiš, da je zdaj v teh letih človeku nekam vse bolj mirno, dejal bi mrtvo?

Agata: Mrtvo. Mrtvo. — Je, čisto mrtvo. Mora biti, ko ves svet skuša ubiti življenje v človeku.

Ivan: Ti zamenjuješ življenje z nečim, kar ni življenje, morda samo izživljanje. To so različne stvari. Življenje je vsakdanjost, delo, otroci, zemlja, živina, nebo, pomlad in vse, kar je s tem v zvezi. Ono drugo je kos otročje nepremišljenosti, hlastanje za nečim nepoznanim; kakor ogenj pri otrocih: segajo po njem in se opečejo, ker ne vedo, da je ogenj sicer koristna stvar, ni pa za igračkanje.

Poudarjam: tako se pogovarja Ivan Raj, ki je pobegnil pred ljudmi; preprosti Ivan Raj, ki je živel vse do zakona z Ago v trdem delu na polju in v tujini, ki je znal o kulturi menda le to, da je lepo, če pride človek iz mesta z ovratnico in novim klobukom. — Tako se pogovarja ta Ivan Raj z ravno tako preprosto Ago Kapitanovo.

Ob tem odlomku se mi je vsiljevala misel, da je Kranjec prisiljenost take filozofije tudi sam opazil, ker zavrne Agata Ivanovo modrovanje: »Nekam moder si postal?«

Pri vsem tem pa pravi pisatelj o Ivanu že uvodoma: »Velike pameti Ivanu... niso prisojali«, pa pristavi: »Izkazalo pa se je, da ni prav nič neumnejši od drugih ljudi; nasprotno v nekem pogledu še pametnejši in razsodnejši.« — Menda ne le malo zato, da bi opravičil pridigerski Ivanov ton proti staremu Dominku: »Toda ste li kdaj pomislili, da leži vojna za nami? In ste pomislili na to, kako se je svet spremenil?«

Enako mislijo Kranjčeve ženske o ljubezni do moških.

V današnjem njegovem ustvarjanju sicer ni več Kustecovih Katik po geslu: »Malo se ljubiva. — Kako naj se ljubiva? — Kakor hočeš.« Posledica te ljubezni je bil otrok. Pač pa je ostalo že v »Težakih« nakazano, po Nuši izgovorjeno resignirano mnenje: »Poročila se bom. S kmetom se bom poročila. Ves dan bo delal, zvečer pa se bo s hrptom obrnil proti meni.«

Toda če je bila to v »Težakih« trudna misel, spočeta na razvalinah varanega dekleta, se je ta in ista misel o moškem v Agati razbohotila in razrasla v strast, ki ji je Aga podlegala in končno tudi podlegla. Sovražila je Ivana, »ker je legal k njej tako hladno, kakor da ni moški; s tistim posebnim ravnodušjem upehanega človeka, ki mu ni mnogo do žene.« Agata pa je hotela moža. Ne gospodarja, ne kmetovalca, ne svetovalca. Ne! Njeno telo je »imelo za seboj kos lepega deklišтва, skoraj preburnega življenja«. Ali: »ljubila je fante, Ivana Raja ne. Bil je za njo najpomembnejši človek vse do tedaj, ko je morala z njim stopiti pred oltar«. Čudno se ji zdi, da ji oče ne dovoli drugih moških, če ni moža doma; da ji pri vsaki priliki oponese nezakonske otroke: »Mar ne bi smela imeti otroka; ako nimam moža, imam vsaj lahko otroka. Te pravice mi nihče ne more vzeti. Celo več otrok lahko imam in kaj mi kdo more?« Ne more razumeti, zakaj ljudje tako budno ravno na njo pazijo; posebno še, ker ne vidi v svojem početju nobene krivde: »Ne vem zakaj bi se kesala? Kaj pa sem napravila takega? — Ampak naj se mar ubijem? Mlada sem, tako malo imam od življenja!« Vendar je pa vse to le prikrivanje resnice, posledica njenega samo sli slepo podvrženega življenja in nenaklonjenost vsakemu premišljevanju: »Toda prehoditi vso preteklost in dognati, da je vse, kar je počela, bila le ena sama zmota — ne, tega Agata ni mogla in ni hotela«, pravi o njej Kranjec; dovoli pa ji naiven izgovor: »Ko mi bo 60 let, mi res ne bo več treba moža. Kaj naj tedaj počnem z njim?«

Tak ženski tip ni pri Kranjcu nič novega. Le da se je v Kapitanovi Agi pokazal v najbolj komplicirani in zato tudi najbolj razdvojeni in nedognani podobi: Ali zemlja in gospodarstvo pri možu, ali zemlja z moškimi, ali pa ljubezen na cesti, na proščanjih. — Manko v »Pesmi ceste« je vrgel na blodno pot prvi padec, njeno hčerko Evico je rešila zemlja. — Agato pa ni mogla rešiti ne zemlja ne opomini. Njena, tako močna razumska narava je podlegla še močnejši čutni in maščevalni: šla je na cesto, ker ni hotela nazaj, ker se ni hotela ponižati in — ker je pisatelj tako hotel. — Kajti vse napovedovanje o starostni umirjenosti njegovih ljudi se je izkazalo pri Agati za neresnično. Aga je prelomila z usodo svojih prednikov istega kova. Ko bi se morala umiriti, kar bi naravno vsakdo pričakoval glede na njeno starost (bilo ji je okrog 50), je šele s pravo strastjo zastavila nogo na cesto. Pa ne morda iz nujnosti dogajanja ali iz nujnosti njenega hotenja ali ne vem česa še — skratka: njen korak je nepojasnen in mu je modrovanje o ponižanju prej v obsodbo, kakor pa v opravičilo. Ko se namreč vrne bogati Ivan Raj in hoče pomiritve z vsemi in za vse, se Agata za-

krkne: »Samo dokler si enakovreden ali morda še močnejši, lahko želiš spravo s komerkoli, lahko mirno daš nasprotniku roko, ker se zavedaš, da se nisi ponižal, da si postal še večji. Ko pa si ubog, majhen, tedaj ne smeš sprejeti roke v spravo, ker postaneš še manjši, še bednejši in nisi več človek. Treba pa je vedno ohraniti trohico človeškega dostojanstva.«

Prav ta konec s končnimi »nezgodami« je najšibkejša in najmanj dograjena stran Kranjčeve jubilejne knjige, na škodo široko zasnovanemu epskemu začetku dela. Rekel bi: v posmeh najmočnejšemu delu knjige — vložku o nezakonskem Števeku in njegovem grenkem spoznanju sveta z njegovo svobodo vred, ko so ga v šoli »premlatili z velikim naukom, da je vsak upor na svetu prepovedan«.

Kakor se ne moremo načuditi Cankarjevi ljubezni do matere; kakor vedno znova prebiramo njegove prav materi in njenemu spominu namenjene najlepše besede, prav tako nas presune Kranjčevo suho, brezsrčno gledanje na mater.

Tibaut moli z otroki za Kati, ki se je zgubila nekje v Franciji. A to le dokler sta otroka manjša. Kajti pozneje, »ko bosta otroka med 17 in 19 letom in prenehata moliti, tedaj bo tudi ta majhna sled umrla za Kati Kustecovo. In če bosta kdaj pozneje začela zopet moliti, bo treba moliti za druge, važnejše, docela njune stvari.«...

Ivan Raj je sicer »materi že od nekdej verjel kakor župniku v cerkvi«, toda kasneje je tudi on spoznal: »40 let mora človek čakati, da spozna, da je mati samo navadna ženska. Nič boljša, nič slabša kakor druge ženske.« Dasi prej »nikdar ni mogel misliti, da bi se mogla mati zmotiti, najmanj pa, da bi mati napravila nekaj, kar bi se kasneje izkazalo za napak.«

Pa zakaj? — ker ga je obesila neljubljeni Agati, ker se je oklenila zemlje in sinu le nerada dala njegov delež. Ni čuda, da se je ob takem Kranjčevem pojmovanju matere tudi Ivana Raja mati »uvrstila med vse druge vaše ženske«.

Seveda. Tako pojmovane matere tudi otrokom ne morejo dati tega, kar da na primer Cankarjeva mati. Take matere, večinoma matere nezakonskih otrok, utegnejo otroke le prekleti. Take matere se tako rekoč morajo bati povedati možu: »Saj nisi hud, da bo spet otrok?« — In mož ima že pripravljen odgovor: »Ne, nisem. Naj živi, če je že tako.« — To je osnovni ton Kranjčeve »Sreče na vasi«. Da, tako materinstvo pride pri Kranjcu kaj pogosto celo v mučne in smešne okoliščine: z namišljenim otrokom je navezala Kati Kustecova nase moža (spomnil sem se »Siromakovega jagnjeta); nezakonski otrok je bil vzrok, da se je Ivan Raj ujel pri Kapitanovih in nato pobegnil; na bodočega otroka se izgovarja Verona v »Sreči na vasi« pred nasilnim možem; iz istega vzroka prosi Ema v »Predmestju« fanta potrpljenja in čaka Evica v »Pesmi ceste« orožnikov s sekuro v roki. — Vse drugače pa je že z otrokom pri Kapitanovih: z Ivanovim otrokom. Ta je imel smisel: za Ivana in Ago je imel smisel. Bil je potreben, da reši Kapi-

tanove pred polomom; bil je neobhodno potreben, da zadrži Ivana pred četrtim odhodom z doma: »Zakaj vse delo je bilo samo zaradi tega drobnega bitja.« Toda to drobno bitje je umrlo; razbilo bi se bilo med Ivanom in Ago, da ni prišlo drugo tako malo bitje. Tedaj zagleda Ivan smisel življenja: Čutil je, »da bi s tem bitjem stala njegova hiša trdno; čutil je, da se bo zaradi tega bitja lahko rešil zdaj vseh neprijetnih težav... Otrok — koliko misli je prinašalo to malo, drobno bitje, ki ni videlo, ne slišalo, samo dihalo rahlo in se včasih zganilo... Kakor bi to bitje prinašalo v svojih rokah odrešilno pismo, kjer je zapisano, da je poslej izbrisana vsa mučna preteklost, in da bo bodočnost lepa.«

Tipični primer smisla za domovinsko ljubezen pri Kranjčevih ljudeh je Režonja, ki je sporočil uši, naj pozdravi južne brate; njih zunanji odraz temu čustvu pa se ustavi pri pobijanju oken židu, preklinjanju cesarja in vsega, kar je z njim v zvezi. Češ, zakaj je dal vojno. Na drugi strani pa meji njih domovinsko čustvo na naivnost, kakor na primer vera, da je Ferenc Joška dober, ker je prvi za papežem.

Značilna za Kranjca je tudi njegova svojstvena ocena ljudi in njih lastnosti. Njegovi ljudje sploh ne verjamejo v kaj lepega, dobrega. Da, ponekod se nam zdi celo, da smatra Kranjec njih dobroto za slabost. Ivanu Raju zameri »neodpušljivo napako — preveliko preprostost«; njegovi molčečnosti in potrpežljivosti hoče pripisati celo del krivde propada Kapitanovih in Age, ko pravi: »Mnogo lažje bi bilo z njim, če bi se prepiral... pa je čudovito vztrajno molčal.« Skoraj v posmeh pa izzveni pisateljeva pripomba o istem: »Njegova močna postava ni bila v nikakem skladu z njegovo duševnostjo, ki je bila skoraj nedorasla.« (Primerjaj še protislovje zgoraj!)

Njegovih ljudi zlo na svetu več sploh ne vznemirja: križem rok stoje pred dejstvi, ne da bi mislili na lek. Spijo ob viharju, ali bolje: žive življenje mrličev, brez vsake, tudi najmanjše volje za kaj boljšega, višjega, človečanskega. Sicer uide še komu beseda o sreči in lepoti: »Vsakdo bi bil rad srečen... Potem spoznaš, da tistega, kar si iskal, nisi našel, da tistega sploh ni.« — Vsemu temu pa vpije nasproti Kranjčeva že zgodnja ugotovitev: »Dan je dnevu enak, z majhnimi spremembami morda. Življenje se ne spreminja.«

Zvesti temu življenju, ki se ne spreminja, se tudi njegovi ljudje ne spreminjajo v bistvu. Organist v »Sreči na vasi« hodi z učiteljicami, dela silo ženi, pa laže sebi in ženi o sreči. Prisluhnilo jima:

O n : Mamika!

O n a : Kaj?

O n : Srečen sem.

O n a : Res?

O n : Res! Te sreče ne bi dal za ves svet.

In ona se je nasmehnila. Bila je srečna: »ker treba je, da se sreča nasmehne široko«.

Slična je sreča Katicice, Nacijevega dekleta v povesti »Na valovih Mure«. — Prevarana utone Katica v Muri, ko išče Naci v mlinu zadovoljstva pri Mariškah, Žofikah, Anah, sploh pri vaških dekletih, ki so

prišle na Muro mlet. To ni sreča! To je pekel! — K vsemu temu pa samo Nacijeva pikra opazka in sklep: »Kako je prav za prav čudno in preprosto... Zgodilo se je. Storil sem greh, pa ga nisem hotel priznati: v tem je naposled vsa krivda... Kar je torej podlega pri vsem tem, to sem jaz. — Zato torej ne bo novega dne za me, vse pojde isto pot naprej. Nič se ne bo spremenilo. Samo Katice ni in otroka.«

Še manj prizanesljiv pa je pisateljev pripis: »Vse je kakor to valovje — teče in ne odteče nikoli. Kakor šumenje je, kot ropotanje koles: samo včasih udari vmes zvonec, da za trenotek preseka to enoličnost, potem gre vse dalje.«

Eden izmed teh Kranjčevih ljudi, stari Kapitanov, pa modruje takole: »Vsi ljudje grešijo, nekateri več, drugi manj. Tisti, ki greše skrivaj, greše huje. Le spretnije znajo vse zakriti... Težko je reči, kaj je samo po sebi zlo in kaj dobro —«. — Eden izmed Kranjčevih ljudi pravim, ker Kranjec se boji »človeka«, on hoče le »ljudi«: hoče množico, družino, ne pa posameznika, ne člana družine.

Tako nam utegne biti razumljivo Magdičevo razočaranje ob spoznanju, da potomci ne bodo več družina, ampak posamezniki. To spoznanje je bistvo prerokovanja nad šestdesetletnega Magdiča, da se bo to veliko, kar prihaja, razbilo, ker ni na svetu »družine«.

Kakor so površni in vsakdanji Kranjčevi ljudje, tako je površna in vsakdanja tudi njegova komparacija. Površna in prisiljena, nenaravna.

Na primer: »Stiskal je pipo v dlani, kakor bi držal vrabca, da mu ne uide. Samo tenki curek dima in vonj po tobaku je razodeval, da kadi.« »Zdaj se je mozol razpočil: izteklo se bo; rana se bo zacelila,« ugotavlja pisatelj pomirjenje Ivana Raja z ženo. Tako je tudi premišljevanje o čmrlju: »Ko bi človek mogel po svetu, kakor kakšna stvarca, ko se ne bi bilo treba nikdar vračati in še po isti poti.« In o polžu: »Lahko je polžu, svojo hišo ima in jo prenaša s seboj. Nikdar se mu ni treba vračati. Bog ve, kaj je njegov cilj.«

Utegne pa biti Kranjčeva primerjava tudi že banalna, neizbrana: »Zasluzek pa je bil Števeku potreben, kakor ribi voda.« (Da je to spregovoril kateri Kranjčevih kmetov, bi bilo nekaj drugega, kakor pa je zdaj, ko je ta domislica plod pisateljevega razmišljanja.) Ali: »Ta neprilika (otrok pred zakonom) to se lahko primeri vsaki ženski. In povrh — saj so redke ženske, ki ne bi imele nekakih razmerij pred zakonom. Samo srečnejše gre, — brez otroka!«

Pri vsem tem pa moramo priznati, da so v Kranjčevem ustvarjanju prav značaji ljudi najmočnejše podani. Kljub takim in podobnim pomanjkljivostim, povzročnim največ po pisateljevi preveliki ljubezni do svoje ideje, ki se mu jo posreči zdaj bolj, zdaj manj obleči v kožo nositeljev dejanja.

O tehniki je bilo že večkrat poudarjeno, da je nepazljivo izvedena, površna, ne ekonomična, nič precizno izdelana, predvsem v večjih tekstih. To napako kažejo tudi »Kapitanovi«, a so v tem pogledu mnogo boljši kakor pa začetna Kranjčeva daljša dela.

Najboljši je pač Kranjec v opisu prirode, prekmurske vasi in dela na polju. Ta lastnost, ki odtehta marsikaj drugega, pomanjkljivega, pa vendar ne more zakriti grobosti v jeziku in stilu — napak, ki se ponavljajo vedno in povsod; včasih same, včasih pa v družbi bolj ali manj številnih tiskovnih napak. V tem pogledu prednjačijo »Kapitanovi« menda vsem dosedanjim Kranjčevim daljšim delom.

Omeniti pa moram, da je kritika Kranjcu glede jezika včasih le prestroga; ali bolje, zavrača nekatere Kranjčeve oblike kot popolno nepravilnost, dasi so upravičene v lokalizmih. — To delajo ljudje, ki prekmurskega narečja ne poznajo. Tako je opaziti na primer ravno v jubilejnem delu več lokativnih dualnih oblik na -ma. To ni morda nemogoče, kot je smatral ta pojav slovničar, ki je bral pred mano »Kapitanove«, ampak je dialektična posebnost, utemeljena v splošnem prekmurskem govoru. Izvor ji je iskati v dejstvu, da stavi prekmurščina pred dvojsinske samostalniške oblike vedno števniki »dva«. Analogno po »pri dvöma, pri njima«, je nastala tudi oblika, kakor jo srečamo pri Kranjcu — samo, da je tu brez števnik »dva«; na primer: po mladima vranama, ob posteljama, po njima, pri njima, o nama, v njima itd. itd.

V pričujočem mi je bil izhodišče Kranjčev prijem ljudi iz množice, njih posebnosti in vsakdanjosti, odlike in napake, skratka: svet, v katerem se giblje Miško Kranjec ter svet, ki ga doživljajo in hočejo predstavljati njegovi ljudje. A vse to zopet v luči za Kranjca značilnega gledanja na srečo, ljubezen in etične prvine: dobro in zlo. Skušal sem pokazati verjetno, možno, smiselno — in ločiti to od nemožnega, nesmiselnega. Ker, če nekaj ni verjetno, niti možno, ne more biti življenjsko — ali v umetnostnem pogledu: ni prava, čista, željena umetnina, ampak poizkus, nehomogena gmota, bojujoča se zoper vse in sama s seboj — ne da bi vedela za svoj in za svojega početja smisel.

Da je v najtesnejši zvezi s Kranjčevim svetom v ustvaritvah tudi pisateljev svetovni nazor, ni treba posebej poudarjati. Beremo ga pri vsakem koraku. Zdaj v vprav drastični, zdaj v milejši obliki; zdaj v pesimistični, zdaj v zadovoljivi, a v optimistični nikoli. Tako ugotovitev smatrajo nekateri za hud očitek, ter ga zato odklanjajo v celoti.

Toda te vrste gledanje na umetnost je preenostransko, da ne rečem slepo, ker navadno prezre vse druge, tudi dobre strani. Tu naj opozorim le na vtis, ki ga naredi na človeka »Sreča na vasi«. Dasi nas knjiga etično ne zadovolji, se vendar ustavimo ob tej porazni, nečloveški, bedni sreči, ob kateri životarijo ti bedni Kranjčevi ljudje. Ustaviti se moramo in pomisliti, dočim odložimo na primer »Kapitanove« z občutjem, da smo prebrali nekaj vsakdanjega, plitkega, nič globokega, sicer dobro zamišljeno fabulo, okrašeno z opisi prirode in dela, prepletено z več ali manj posrečenim pisateljevim modrovanjem, podčrtano z nekaj krepko začrtanih značajev (Dominko, Števek).

Prizma objektivnega pogleda na Kranjčev svet nam pokaže torej v glavnem take značilne črte: neoporečen epik, dober fabulist, mojster v karakterizaciji in opisu, realist brez iluzije in sanjivosti, skoraj brez lirike (razen v opisu prirode), pa tudi brez etične globine, velikokrat brez onega velikega, prepričujočega in močnega, kar daje umetnosti vrednost prave umetnosti. Ob skrajnih robovih prizme pa z veseljem opazimo, kako zginja pega tendence, mladostne nasladnosti in gole čutnosti, a se poraja na nasprotni strani žarek, ki kaže na prizadevanje v mirnejšem udejstvovanju — v risanju otroškega, tako pestrega in tako zamotanega — za Kranjca morda značilnejšega in pomembnejšega sveta, kakor pa ga danes čutimo. Žarek, ki nam da slutiti, da bomo lahko govorili kdaj tudi o globini Kranjčevih del.

Matija Malešič | Zelena jasa v gozdu

Gospa jetničarjeva je bila že ves dan čudna in nerazpoložena. Po tesni kuhinji se je prerivalo sedem otrok, njihov vrišč je gnal mater v obup. Pod noč se je hrušč podvojil. Zaman so bile prošnje, opomini, šiba; otroci, ki niso mogli zaradi burje ves dan ven, so morali izbruhati čez dan nabrani nemir. Gospa si je ponavljala, da ne vzdrži več in jim obljubljala, da jim pobegne, otročjega nemira pa tudi s tem ni potlačila.

Tedaj je prinesel v kuhinjo kaznenec naročaj kalanic. Ko bi odrezal je potihnil hrup, vrišč in cmerjenje. Otroci so se zgrnili okoli tujega moža, sprememba jim je bila nad vse prav.

Uho, na katero je ves dan udarjal jok, cviljenje in prepir, ni bilo več vajeno miru, zato je mati radovedno pogledala, v kaj so otroci zaverovani.

Jernejček je stal široko razkoračen pred jetnikom in silil vanj: »Kam si skrili puško, ko so te odgnali orožniki?«

Zora ga je spraševala: »Srna, uboga srnica, ki si jo ubil, se ti ni prav nič smilila?«

Igor je hotel vedeti, kako počti puška, Boris, dali je srna zajokala, ko jo je zadela krogla. Uroš in Dušan sta zlezla na kolena možu, ki je hotel zložiti prinesena drva v podpeček, in se lotila njegovih dolgih brk.

Mož se ni hotel nobenemu zameriti in je bil v zadregi, kateremu naj prej odgovori.

»Jaz sem največji in najstarejši,« je poudaril Jernejček, »meni odgovori najprvo. Kam si skrili puško, da je nihče ni našel?«

Divji lovec prav na to vprašanje ni hotel odgovoriti in se je obrnil k Zori: »Srne je Bog spustil v gozdove, da si tudi siromak včasih lahko privošči košček mesa.«

Jernejček je potisnil Zoro izpred moža: »Zakaj ne odgovoriš meni? Kam si skrili puško?«

»Tega ne povem nikomur, povedal nisem orožniku, ki so mi grozili s puškinimi kopiti, ne sodniku, ki mi je obljubil milejšo kazen, če povem.«

»Meni lahko poveš, jaz te ne izdam! Na uho mi povej, da drugi ne slišijo.«

Mož se je posiljeno nasmehnil, povedati ni in ni hotel.

»Hočem, da mi poveš!« Jernejček je udaril z nogo ob tla. »Ni mi prav za prav mar, kje je tvoja puška, hočem le vedeti, kako si jo skrili, da je ne zavohajo ni orožniki, ni lovski pazniki, ni sodniki. Ko bom velik, hoj, ko bom velik, bom tudi jaz oprezoval ob gozdnih jasad na srne.«

»In jih pobijal? Krvolok!« se je zgrozila Zora.

»Tiho, ženska, ki tega ne razumeš. Mož, zakaj mi nočeš povedati? Glej, kako lepo te prosim.«

»Ti bi povedal očetu, oče sodniku, sodnik orožniku.«

»Zaradi očeta torej mi ne poveš! Ha, tako je, če ima človek očeta, ki je jetniški paznik in je bil prej orožnik.«

Tisti hip je posegla v pogovor mati in rekla kaznjencu, da bo že sama zložila drva.

Mož še ni dobro zaprl vrat za seboj, že je bil v kuhinji zopet vrišč in hrušč, prepirl in cmerikanje, kakor pred njegovim prihodom v kuhinjo. Mati je udarila s kuhalnico po pokrovu na loncu in opomnila najstarejšega: »Jernejček, Zora, ali ne bosta napravila reda?«

Jernejček in Zora sta se sama prepirala in nista imela kdaj tolažiti drugih.

»Grdun, nedolžne srne bi streljal,« je očitala Zora Jernejčku, »in po ječah in zaporih bi se vlačil kakor ta mož.«

»Ne, nikdar ne bom ne v zaporu, ne v ječi. Mene ne vlove. Rajši ko v zapor, rajši... rajši...«

»No?«

»Rajši bi podrl orožnika, ki bi me hotel odpeljati!«

Jernejček jo je nenadoma dobil s kuhalnico, da se je zvil pod udarcem. Na Zorana v naročju je med prepirlom pozabil, dojenček mu je skoraj zdrknil iz rok in se je drl. Jernejček ga je lepo poujčkal, mislil je, da jo je dobil s kuhalnico zato, ker ni pazil na Zorana. Vseeno je drugič padla kuhalnica po njegovem hrbtu, bolj trdo ko prvič.

»Mamica,« se je uprlo v Jernejčku, solze so mu udarile v oči, »kaj ti je naenkrat? Niti enkrat me nisi opomnila!«

Mati pa je dvigala kuhalnico k tretjemu udarcu. Čudna jeza je gorela v njenih očeh. Ker je Zoranu ujčkanje ugajalo in se je nehal dreti, je

Jernejček skozi solze pogledal po kuhinji, kje je vzrok, da mu grozi nov udarec s kuhalnico. Igor in Boris sta se prepirala za poleno, na katerem sta hotela oba jezdit, Uroš in Dušan sta se valjala po tleh in se lasala, sam Bog ve zakaj, vsi štirje pa so cvilili in vpili.

»Jaz ne morem vsemu kaj, preveč jih je!« se je poskusil skozi jok braniti Jernejček, ali v tretjič je padla kuhalnica po njegovem hrbtu, da je zatulil in pobegnil pod mizo.

»V peklu ni hujše,« je bridko planilo iz jetničarke. »Pobegnem! Naj se oče trpinči z vami in vam najde strah.« Vrgla je kuhalnico proti podpečku in si odpasala predpasnik.

Tisti hip je na štedilniku udarilo mleko iz lonca, gospa je priskočila in potegnila lonec z ognja. Nato si je zopet pripasala predpasnik.

Igor in Boris sta umolknila iz škodoželjnosti, da jih je Jernejček dobil, Uroš in Dušan sta se nehala lasati iz radovednosti, zakaj jih je Jernejček dobil. Vsi štirje so se približali mizi, pod katero je čepel Jernejček, ki je iz jeze, ker jih je dobil sam, Zora pa ne, vsilil Zorana sestri. Toliko pametna je Zora bila, da je uvidela, kako nemogoče je, i tolažiti Zorana i sam jokati, zato je z dojenčkom zaplesala po kuhinji. Jeziček pa ji ni dal miru. Komaj je dobro potolažila Zorana, se je že sklonila k Jernejčku: »Orožnika bi pobil?«

Jernejček ji je po kratkem obotavljanju začel pojasnjevati: »Tam po gozdovih ni tako tesno ko tu pri nas, kjer smo stisnjeni v ozko kuhinjo in sobico, ki sta bili prej jetniški celici, kakor je povedal očka. Tam hodiš ure in ure, pa ne naletiš na nobeno hišo, ne srečaš človeka. Tiho je tam, tam ni Zoranov, Urošev, Dušanov, Igorjev, Borisov, tam ni tebe, ki imate jok na jeziku in solze v očeh, če vas kdo le postrani pogleda. Zlekneš se v tisti tišini pod košato smreko ob zeleni jasi, zagledaš se v modro nebo, zasanjaš z odprtimi očmi o daljnem svetu... kakor mamica, ko je bila še doma pri očetu in ni še poznala našega očeta.«

»Mamica ni nikdar imela puške, ko je sanjala tam ob zeleni jasi v gozdu.«

»Ker je ženska! Kdaj si še slišala, da nosijo ženske puške in hodijo na lov? To je za nas moške.«

»Mamica je rekla, da me vzame s seboj, ko pojde k staremu očetu,« se je domislil Igor. »Takrat me popelje na tisto zeleno jaso v gozdu, kamor je pobegnila od doma, če ji je bilo hudo ali so jo kregali. Videl bom košate smreke, modro nebo, vedel bom, kaj je tišina.«

»Meni je obljubila, ko tebe sploh še ni bilo pri nas,« ga je zavrnil Jernejček. »Že takrat mi je obetala, do danes nisem videl tiste zelene jase. Tega, da ne moreva z materjo tja, si kriv ti, Igor, in ti, Boris, in ti, Uroš, in ti, Dušan, in ta cmerika zoranasta.«

»Mi?«

»Vi! Mamica mi je rekla, da pohitiva tja, ko je bila Zora majčkena in vas drugih še ni bilo pri nas. ‚Ko shodi Zora, se bova mogla odtrgati od nje in jo samo pustiti očetu, takrat pojdeva,‘ mi je rekla. Shodila je Zora; ko je bil čas, da bi šla, so prinesli tebe, Igor. ‚Ko shodi Igor, pojdeva,‘ je rekla mamica. Shodil je Igor, prinesli so tebe, Boris. Shodil je Boris, prinesli so naenkrat vaju oba, Uroš, Dušan. In zopet nisva mogla nikamor. In ko shodi Zoran, kar bojim se...« Jernejček je iskal po pripravnih besedi, ki mu ni in ni hotela na jezik.

»Če bi tam ob zeleni jasi v gozdu pobil orožnika, sem te vprašala?« je porabila Jernejčkovo zadrego Zora.

»Če bi me hotel vkleniti v verige in me gnati v zapor... če bi mi hotel vzeti moj gozd, zeleno jaso, modro nebo, tišino, mojo prostost... če...«

»Bi ga ustrelil?«

»Bi!«

»Mamica, mamica, slišiš, Jernejček bi ubil človeka.«

Mar je bilo mamici otročjih razgovorov, da je le bil mir, ljubi mir v kuhinji in da so se ji vsaj za hipec počinila ušesa.

Zora je komaj, komaj čakala, da pride oče iz službe in pove njemu, kar materi ni mogla.

»Očka,« ga je prestregla že na pragu, »očka, Jernejček je rekel, da bi ob zeleni jasi v gozdu ustrelil orožnika.«

Oče je obstal pri vratih, temna senca je hušknila čez njegov obraz.

»In tistemu možu, ki si ga poslal z drvni semkaj, tistemu možu je potožil, kako je, če ima človek očeta, ki je jetniški paznik in je bil prej orožnik.«

Oče se je ozrl na mater in rekel ledeno: »Lepo ga učiš, svojega Jernejčka!«

Mati je nehala mešati žgance in pogledala proti vratom. Tisti hip so ji klecnila kolena, zameglilo se ji je pred očmi, nato so ji zamigotale rdeče luči v črnih kolobarjih. Padla bi, da se ni ujela za štedilnik.

Mučno tišino je prekinil ropot stola, ki si ga je mati z nogo pritegnila in omahnila nanj. Onemoglo so se ji povesele roke v naročju.

Sveta nebesa, taka omotica je bila gospe znana, osmič jo je napadla sedaj, najhuje tedaj, prvič, dobrih osem mesecev pred Jernejčkovim rojstvom in potem po vrsti osem mesecev pred Zorinim rojstvom, pred Igorjevim, pred Borisovim, huda kakor prvič je bila osem mesecev pred rojstvom dvojčkov, kakor sedanja je bila omotica, ki je oznanjala prihod Zorana...

Jetničar je vzela iz Zorinih rok Zorana, ko da ni vedel, kaj dela. Pogled se mu je bolj in bolj mračil. Otroci so plahoma čakali, kaj bo, le Zoran, ki še ni ničesar razumel, je bil vesel, da je pri očetu.

»Povedala si mu torej?« Suh in votel je bil jetničarjev glas.

»Križani Bog,« se je zgrabila jetničarka za senci in se naglo ozrla na moža. Ali ni opazil omotice? Ali jo je opazil, pa je kljub temu krut. »Za sedem jih ni prostora v tej tesni kuhinji, kam, za božjo voljo, kam spraviš osmega?« je bruhalo iz žene.

Mož pa je ni razumel, nepremično je stal ob vratih, temno je gledal, v svojo misel se je zagrizel.

»Ah, saj mu ne morem povedati pred otroki; kakor vselej, bi morda tudi sedaj hitel iskat po koledarju za novimi, tujimi, čimbolj gosposkimi imeni,« se je osvestila jetničarka. Razdraženo je rekla: »Zakaj pošiljaš z drvni take jetnike, ki jim mešajo glave?«

»Ali naj nosim drva sam? Tebi jih ne pustim nositi, to veš! Očetu sem obljubil, da boš nosila klobuk, ne drva.«

Jetničarko je vrgla omemba klobuka s stola. Ali tisti hip se ji je zameglilo pred očmi, ko da še ni pregnala omotice iz svoje glave. In skozi meglo in med burnim nabijanjem po sencih je slišala isti glas, ki pa ni bil oster, temveč sladak in mehak: »Klobuk bo nosila!« »Ali je nositi klobuk sreča?« je prekinil orožnika njen oče. »Mesečne plače ne pobije toča, ne ugonobi je suša, ne uniči je požar, ne odnese je povodenj!« »Gruntarji svojih hčerk ne odgajajo za orožnike.« »Ali jih za ječo odgajajo? Ako storim svojo dolžnost in povem, da je skrivala ubijalca in tajila, da je pri njej, pojde za Jernejem v ječo. Ko se vrne iz ječe, kateri gruntar jo vzame? Počaka na Jerneja? Ako Jerneja ne obesijo, bosta po njegovem prihodu iz ječe morala misliti na ženitev svojega sina, ali na možitev svoje hčerke, ne pa na svojo! Oče, udarite v mojo roko, prikrijte sramoto!« »Ni prava taka pot, z grožnjami se ne snubi!« »Druge poti zame ni!« »Res je, drugače gruntarska hči ne vzame orožnika.« »Ali mislite, da je zame lahko, jemati tako? Ali kaj hočem, pozabiti je ne morem. Oče, dokaz moje ljubezni naj vam bo obljuba: Ako bo fantiček, Jernejček naj bo! In nikdar ne bodo moja usta spregovorila besedico očitka!«

Med jetničarkino meglo je udaril suh glas: »Ob jasi, Zora, ob zeleni jasi v gozdu, si rekla, da bi Jernejček ubil orožnika?«

»Ob zeleni jasi v gozdu, da, tam, kamor bi mamica šla z Jernejčkom, ko sem jaz shodila, če bi tedaj ne prinesli Igorja. Ko je shodil Igor, bi šla, če bi tedaj ne prinesli Borisa, potem Uroša in Dušana, potem Zorana. Jernejček se že sedaj boji, kaj pride vmes, ko shodi Zoran, da morda zopet ne bi mogla iti.«

Mati si je zakrila obraz in naslonila glavo na rob štedilnika. Njene moči so bile pri kraju.

»To o zeleni jasi v gozdu, to imajo od jetnika, kajne?« je vprašal jetničar strogo.

»To imajo od mene,« je rekla jetničarka mirno in ne da bi dvignila glavo.

»Ko mu že pripoveduješ o zeleni jasi v gozdu, si mu omenila tudi, kako je ta zelena jasa poškropljena s krvjo?«

Jetničarka je dvignila glavo. Zopet se ji je zameglilo pred očmi. In v tej megli je videla divjega lovca — Jerneja — ko je brez sape tisto strašno jutro planil v njeno sobo: »Skrij me, za petami so mi...« »Jezus, Jernej, krvav si!« »Tam na zeleni jasi sem ustrelil preganjalca... da ga nisem jaz, ustrelil bi on mene... Čakaj, še tega počim.« Tako živo je bil jetničarki pred očmi tisti prizor, da je zavihtela roko, kakor takrat, ko je zgrabila za Jernejevo puško, katero je hotel sprožiti v zasledovalca. Gibljaj roke jo je osvestil, megla ji je izginila izpred oči, pred njo je mrk in osoren stal tisti, na katerega je streljal Jernej, in ki bi sedaj ne stal pred njo, da ni tedaj hlastnila po Jernejevi puški.

»Mi se pogovarjamo le o zeleni jasi v gozdu, ki ni prav nič poškropljena s krvjo,« je rekla suho in za čudo mirno.

Ta mir je jetničarju pregnal potrpežljivost. »Mojim otrokom, da veš in si zapomniš, mojim boš — ako te že mika to pripovedovanje — mojim boš pravila o jasi, ki je poškropljena s krvjo!«

»Nikdar!« je bruhnilo iz jetničarke. Zravnala se je, oči so se ji posvetile. Otročički so se zgrnili okrog nje, vsi, le Zoran, ki še ničesar ni vedel, le Zoran je bil pri očetu. »Mi govorimo le o jasi, ki je zelena in z rožicami posuta in nad katero se pne modro nebo, o jasi govorimo, kjer je mir in tišina, tišina... Tja pohitimo, kadar nam je hudo.«

»Ko shodi Zoran, kajne, mamica, tedaj končno pojdeva,« je bruhnilo veselje iz Jernejčka. »Obljubi mi, mamica!«

Jetničarko je stisnilo v grlu.

»Meni si tudi obljubila, mamica... Meni tudi... Tudi meni... In meni...« je začebljalo okoli nje.

Mati se je nizko sklonila do njih, da bi v njihovih kodrih skrila svoj obraz in ji ne bi bilo treba odgovoriti.

»Moji,« je zopet poudaril oče, »moji morajo vedeti o jasi, poškropljeni s krvjo, da bodo ob času, ko se jim ne bo moglo več skrivati, vedeli, kam vodi uhajanje na zelene jase v gozdu.«

»Moji ste vi vsi, vsi! Glejte otročički, mežim in vas poljubljam, da ni razlike. Razmaknite se, stene, razvalite se, zidovi, burja odvihraj z nami čez gore in doline; burja, postoj, burja umolkni, burja pojdi zbogom, mi te več ne potrebujemo. Proč, noč! Sonce, posij! Tiho, tiho, po prstih, otročički, glejte srnico, ki se pase na zeleni jasi...«

Razmaknile so se stene ozke kuhinje, razvalili so se zidovi, burja za zidovi je nestrpno čakala in pletla mehke sedeže — sedem sedežev — za dolgo pot.

Jože Dular | Življenje

Mir

Zdaj novo leto zopet je v gostéh.
Že sredi dneva mrzlo sonce ugaša.
Zvečer pred prage burja sneg nanaša
in tuli v jasnih, zvezdnatih nočeh.
Na oknih rože. V hiši je topló.
Tam zunaj mraz — tu kučme, ogrnjače,
svinjina, vino, beli kruh, pogače.
Pod oknom trije kralji nam pojo.

Spet staro leto se je potopilo
in naju bliže groba premaknilo.
Morda že jutri nama zazvoni?
Na starost sva v zapečku obsedela.
Prižgala bova luč, da bo brlela
pred jaslicami kot nekdanje dni.

Kalitev

Matija svetec je ves led razbil,
našemljen Kurent je prišel po vasi,
slovo zdaj treba dati bo klobasi,
odslej si z delom post bo čas delil.
Zadihal je v dolino topli jug,
odšel od nas je sveti Valentin,
a pustil ključe je do korenin,
zato zdaj zemljo preobrača plug.

Bilà nekoč midva oba sva mlada.
Pomlad kot zdaj — a nama iznenada
po žilah je zavrela mlada kri.
Še veš, kako le tebe sem iskala,
če si prišel, kako sem vztrepetala?
Ah, koliko prečula sem noči!

Rast

Prijezdil sveti Jurij je med nas
in suknje zopet romale so v skrinje.
Zelenje, cvetje. Vse nebo je sinje.
Toplota mehka je objela vas.
Velika noč. Življenje vsepovsod.
Rjave njive, loke, drevje, trte,
gozdove, hiše in cvetoče vrte
to jutro blagoslovil je Gospod.

Še veš, ko si mi prvi nagelj dala,
ko si po svojem srcu me izbrala?
Takrat bilà pomlad je kot sedaj.
Čez leto dni je naju prstan zvezal.
Potem obema skupen kruh sem rezal
in delal sem in vedel sem zakaj.

Zorenje

Na vrhu hriba je zagorel kres
in rosno travo reže v jutrih kosa,
po prvem sadju obletava osa,
žareče sonce zopet žge z nebes.
Dan se je zdaljšal, kratke so noči,
za ženjce je pripravljena potica,
pod srpom jutri padla bo pšenica:
kar je vsejano, enkrat dozori.

Kot žito v polju sva midvà zorela.
Ti mož, jaz žena. — Hišo sva imela
in polja, njive, travnike in les.
Trud, delo nama je nebo delilo
a vendar zakon je blagoslovilo:
med nama so otroci tiha vez.

Plodovi

Za poljem zopet v burji gozd ječi.
Jesen je kašče znova napolnila,
do vrha vina v sode je nalila.
Zdaj z delom se nikomur ne mudi.
Za polhe so pripravljene pasti.
Klepetec kakor raglja ropota.
Sta sveti Simon, Juda mimo šla:
zdaj prav zares do zime daleč ni.

Dočakala sva svetega Martina
in spet posedava ob vrču vina,
zamišljena, otožna ves večer.
Pred leti mladim rokam ključ sva dala.
Na starost nama je le peč ostala.
Kako želiva zdaj si božji mir!

Počitek

Kot da bi v zraku topli se berači,
z neba v debelih kosmih sneg leti.
Na mizi skleda suhih hrušk stoji
in v peči hrastovi gore panjači.
Kolovrat, petje, zvončki na saneh,
Miklavž in parkelj. In okrog božiča,
ko spet po hišah koljejo prašiča,
je v srcih toplo in na licih smeh.

Življenje tamkaj — nama čas izteka.
Ni naju strah. — Saj vsakega človeka
nekoč ponesejo na božji vrt.
O Bog, s Teboj račune sva zavnala.
O daj, da on, da jaz bom v Tebi spala,
ko pride k nama Tvoja dekla — Smrt.

Mikuž Stane | Ob grafiki B. Jakca

Pričujoče vrste, katerim je namen podati slogovno analizo umetnostnega oblikovanja v grafičnih listih Božidarja Jakca, se niti v sanjah niso vzpele na generalizirajočo katedro samodopadljive »absolutne« znanosti. Kdor le malo pozna izredno obsežnost slikarskega gradiva, nakopičenega v umetnikovem ateljeju, in naposled raztresenega po publikacijah in zbirkah privatnikov, bo lahko spoznal, kako težavno je tako delo in kolikim nevarnostim se mora kritik neprestano umikati, da ne zabrede v jalove vode mrtvega besedičenja. Toda ne samo nepreglednost gradiva, tudi neprozornost sedanjega časa ovira jasen pogled na delo umetnikovo. Le časovna odmaknjenost od dobe, v kateri umetnostni predmeti nastajajo, omogoča neko objektivnost, ki je navsezadnje prvi in zadnji pogoj slehernih dognanj. Dejstvo, da je Jakčevo umetnostno življenje razpeto že med dve desetletji, da na del njegove umetnosti torej že padajo sence preteklosti, ustvarja možnost objektivnejših ugotovitev in zaključkov, ter so na tak način pričujoče misli tudi pred »čisto« znanostjo vsaj kolikor toliko opravičene. Pod pojmom grafika sem se omejil, razen v začetku, predvsem na čisto grafične proizvode, pri čemer sem risbo le redko upošteval.

Ves orjaški napor devetnajstega stoletja dati Zapadni Evropi novo konstruktivno kulturno bazo, se je pokazal za ničev. Skrajni individualizem, ki je izviral iz materialističnega, le tostranske vrednote sveta priznavajočega mišljenja, je že po svoji naravi onemogočal organizacijo večje kulturne enote, kakršna je bila n. pr. srednjeveška. Prav isti je bil, ki je ob koncu stoletja zgolj materialističnemu presojanju naravnih zakonitosti pokazal preko mostu v svetovje onostranstva, ter tako položil klice za novo, duhovno preorientiranje zapadne kulture. Kakor splošna kulturna prizadevanja, tako je tudi umetnost dvignila sidra in s polnimi jadri zaplula proti novim obalam. Njeni prvi veliki krmarji so evangelisti moderne francoske umetnosti in slednji ustanavljajo umetnostne emporije po vsem Zapadu. Njihovo prepričanje je približno sledeče: skrajni naturalizem, ki je našel v impresionizmu svoj umetnostni izraz, ne zadošča več. Manj važno je upodabljanje objektivne narave, manj važno je poznavanje anatomije, perspektive, in človeški duh ter njegova interpretacija v umetnostnem predmetu zavzameta prvo mesto.

Ob tem času se je Evropa odločila za drugo vrsto umetnosti in mesto slikarskih so vojaške akademije producirale umetnike. V to dobo padajo prvi početki Jakčevega srečanja z umetnostjo ali bolje — srečanja z obema umetnostima, in tedanji Parnas nosi usodepolni naslov: P i a v a !

Ko sem pregledoval obširno grafično gradivo v slikarjevem ateljeju, mi je prišla pod roke mapa, v kateri so zbrani dokumenti iz tega časa. Na listih, ki nosijo na hrbtu našim materam tako dobro poznan napis »Feldpostkarte«, se vrste številne podobe uniformirancev, prizori iz

njihovega življenja, krajine. Umetnik, sklonjen nad slikami, me je sproti presajal v bedno življenje, v katerem se je razvijala njegova generacija. Umetnosti je tod še prav malo, le široko odprte oči vidnega sveta žejnega človeka si na neroden žmitkovski način zapisujejo zaznave o naravi in svetu. Vendar je ta čas za nadaljni razvoj umetnikov silno važen. Avtodiktat je zagrizeno prehodil dve akademiji, primitivno umetnostno — in kar je bilo ob tem času še usodnejše —, življenjsko. Z materinim mlekom je njegova generacija pila nemir in tesnobno pričakovanje nečesa strahotnega, kar je imelo kmalu izbruhniti nad Evropo. S hrustančasto krhkimi nazori o svetu in življenju so fantje, ki jim je prvi mah poganjal nad ustnico, pod težko bojno opravo marširali v ofenzivo. Tesnoba pričakovanja se je izprevrгла v grozo sedanosti, grozo pokopališča idealov, ki jim nikoli ni bilo dano, da bi dorasli v strahoto fizičnih naporov in smrti. Ob takem času je pel Podbevšek »Tantalino« in iz tako razbičanega razpoloženja se je izoblikoval »Čarovnik iz pekla« in »Granatna njiva« in »Himna o carju mavričnih kač«. Potem je bilo vojnega besnila konec in generacija od Piave je bila po nujnosti razmer potisnjena v stare tire. Sledi reakcija, najbolj logična od vseh logičnih in tako silovita, da se more primerjati z ono prvih stoletij starokrščanske kulturne ere. Pasatizem je pokazal svoje zadnje karte: štiriletno klanje, zato nikdar več nobene zveze z njim. Rešitev prihaja od bodočnosti, ki pa naj ne bo zgrajena na materialističnih fundamentih, marveč prežeta duha, ker le po njem moremo pričakovati dokončne rešitve vseh problemov življenja in sveta. Duh pred materijo, ideja pred formo, je fanatično geslo nove generacije. Projekcija teh načel na umetnostni svet je logična posledica prevalence idealizma nad naturalizmom, torej zanemarjanje naravne objektivne forme v korist subjektivni miselni konstrukciji umetnikov.

Stilistično jasn literaren dokument tega časa je poezija A. Podbevška. Objektivni formalni elementi naturalistične, ali bolje klasične poezije se umaknejo subjektivnemu pojmovanju pesniškega oblikovanja. Kje je n. pr. v »Čarovniku iz pekla« eden najvidnejših formalističnih znakov stare poezije: rima, kje je metrum, kje kompozicija? Pred nami se je razprostrl širok tekst, urejen le po nekem samovoljnem ritmu, tu in tam nasilno prekinjenim, in skoro brez vsake metrične pravilnosti se vrsti zlog za zlogom. Poglejmo pesem s snovnega stališča! Realistični pesnik si izbere motiv iz resničnega sveta in ga pesniško demonstrira na miselno jasn način, besede, misli, pojmi so jasno opredeljeni in si logično (z ozirom na dani motiv) slede drug drugemu, kakor že zahteva celotni smisel motiva. Podbevšek ustvarja povsem drugačno. V njegovem tekstu je polno alogizmov, realni svet preplete s prečudnimi vizijami, ki morejo eksistirati edino v miselnem svetu. On opaža, »da je bila vsa narava kakor orjaška otožna godba, ki se je ovijala kakor rdeč pajčolan nage, koščene plesalke...«¹ Jasno je po

¹ Dom in Svet, l. 1921., str. 15.

vsem tem, da njegova poezija nima namena opevati svet resničnih zakonitosti, temveč je njen smisel osredotočen prav v drugo stran. Pesem je ena sama obtožba vojnih strahot, interpretirana na povsem subjektiven način, ter nam hoče in nam tudi pokaže duhovno, bistveno stran predmeta. »O telo, ječa moje duše!« vzklikne pesnik ob koncu in povsem logično je, da bo umetnik, ki smatra telo (objektivno formo) za oviro razmahu svojega duševnega življenja, dajal prvenstvo drugemu elementu.

Ta literarno-teoretični intermezzo ob Podbevškovi poeziji prvih povojnih let nam more v glavnem služiti kot okvir in oznaka za umetnostno prizadevanje vse mlade umetnostne generacije tega časa, in tako moremo neposredno preiti k Jakčevi umetnosti prvih let na praški akademiji.

Suhoparna, okostenela akademijska znanost mlademu pionirju nove abstraktne umetnosti nikakor ni mogla utešiti žeje po čistem izraznem umetnostnem oblikovanju. Profesor Thiele je bil pač šolnik starega kova, na svoji strani je imel tradicijo, po generacijah preizkušeno metodo in naposled tudi avtoriteto. Torej prav vse, kar je moglo veljati pri mladih avantgardistih za smešno, âbotno in v najboljšem primeru za nepotrebno. Zato je Jakac zapustil Akademijo in se na lastno pest napotil osvajati novo umetnostno deželo. Vendar je naravnost fatalno, kako se je mladi umetnik, prepuščen samemu sebi v prekipevajočem umetnostnem gibanju, znal ohraniti na srednji, neekstremni poti. Prirojena dolenjska nezaupljivost, in kar je važnejše in konstantnejše, realizem, ki mu je imanenten in ki je bistvena komponenta njegove umetnostne narave, mu nista dala, da bi se postavil prav na skrajno levico. Leto 1921. je za njegovo bodočo usodo silno važno. V tem letu z vpeljavo pravega grafičnega tehničnega načina (prva suha igla dat. 3. II. 1921. l.) dokončno likvidira one redke vplive, ki jih je prinesel od doma (Grohar, Tratnik), v tem letu v akademski senci ponovno študira naravo in ob tem času se seznanja s kasnejšim profesorjem Avgustom Brömsejem.

Delo, ki je zbližalo oba umetnika, je lesorez »Delavska mati« (1921. l.), ki nam lepo demonstrira stilno stanje tedanje Jakčeve umetnosti. Upodobljena je mati, ki drži v naročju otroka. Motiv je preprost in v tem času zelo aktualen. Umetniku ni šlo v smislu starega naturalizma zgolj za obnovo dejanske realnosti, marveč po prepričanju »mladih«, za interpretacijo umetnostnega predmeta. Upodobljenka ni neka določena individualna delavska mati, temveč delavska mati sploh, paradigma za vso species iz določene socialne kaste, ki je poleg tega v stanu propagirati še splošne miselne socialne tendence gledalcu. Formalni elementi so se povsem podredili tej osnovni težnji umetnikovi. Poglejmo le rabo svetlobe, ki zadobi v tem primeru dvojno funkcijo: 1. posredovanje ekspresije (obraz matere je preprežen s temnimi sencami, izrazitost njenih rok se uveljavlja na prav isti način), 2. svetloba je kompozicijski element; figura je osvetljena od leve strani, ter se na ta način prostorno zasučje v globino, po drugi strani pa svetlobno žarenje, ki se

pojavlja ob njeni konturi, izolira postavo iz črne osnovne ploskve ter jo tudi na ta način poudari. Vendar pa umetnik, ko uporablja slikarski predmet kot demonstrativno sredstvo za določene miselne tendence, njegove objektivne forme le ne zanemari povsem, kakor so to delali postavim kubisti, marveč je zveza, kar se tiče formalne obdelave objekta, z realistično tradicijo še dokaj vidna.

Tako je človeško telo v svoji naravni strukturi ohranilo svojo konturo in motiv drže otroka v naročju je podan povsem realistično. Tudi ta poteza je v stilnem razvoju Jakčeve umetnosti za ta čas prav tipična. Poglejmo »Lastno podobo«, nastalo ob koncu tega leta. Slikar je viden do prsi, obraz in telo sta en face zasukana proti gledalcu. Delo je izvršeno najbrž zvečer pri luči, kajti od nevidnega svetlobnega vira, ki se nahaja nekje na levi, pada močan val svetlobe na umetnikov obraz. Portret je prav značilno delo, ki nam lepo ilustrira prizadevanje in umetniško vero mladega slikarja ob tem času. Očividno je šlo umetniku v prvi vrsti za realno podobnostjo z modelom. Individualne posebnosti obraza so skrbno študirane, posamezni detajli obraza so vestno prepisani z modela, pa tudi na risbo polaga slikar še dokajšnjo važnost. V realističnem nazoru bazira tudi študij svetlobe kot fizičnega fenomena, vendar gre prav tu preko meja realističnega gledanja. Svetlobo uporabi slikar tudi za to, da položi v obraz neko ekspresijo, skratka, da model oplemeniti in ga tako duhovno poživi. Podobno rešuje vprašanje tudi pri ostalih portretih in krajinah tega časa. (Prim. Tone Kralj, Slavnost v Pragi, Cirkus.) Povsod se k direktnemu študiju narave pridružuje težnja po miselni poglobitvi naravnih predmetov, zraven pa zanimajo umetnika najrazličnejši tehnični problemi in eksperimenti.

Kakor rečeno, je »Delavska mati« največ pripomogla k temu, da se je A. Brömse pričel zanimati za mladega umetnika in da je le-ta vstopil kasneje v njegovo specialko. Kaj je vezalo tega stoođstotnega Germana (v Worringerjevem smislu) in severnjaka, ki je ustvarjal kompozicije v srednjeveškem gotskem smislu, polne dinamike, a razumsko nastrojene, na čustvenega, neposrednega jušnjaka in Slovana, je uganka. Vendar pa problem Brömse-Jakac, v smislu kakega direktnega vpliva učitelja na učenca sploh ne eksistira, kajti Jakca tedaj v njegovem razvoju ni mogla preprečiti nobena sila več.

Leta 1922. in 1923., ko se je sproščen spričo razumevanja učiteljevega (in pa, ker je pač prišel njegov čas) z vso vnemo lotil dela, pomenita v stilističnem razvoju Jakčeve umetnosti v smeri abstraktnega, ekspresionističnega umetnostnega oblikovanja vrhunec. Brez števila grafičnih listov v najrazličnejših tehnikah, zgovorno priča o tej dobi njegovega »razcveta« izraznega umetnostnega ustvarjanja. Kar se tiče načina upodabljanja slikarskih predmetov, pa se mi zdi potrebno poudariti, da je značilno, da ni ne čista linija in ne ploskovita konstrukcija zamenjala impresionističnega načina obdelave umetnostnih objektov. Nehote se ob tem dejstvu ponudi človeku paralela poznoantičnega in zgodnjekrščanskega iluzionizma, ko se sled-

nji formalno nasloni na svojega prednika, vsebinsko pa si seveda ustvari povsem svoj in nov svet. Tudi Jakčevo umetnost bi mogli označiti na podoben način, saj mu zunanja forma služi naposled le še za videz oni nevidni notranji, ki je v tem slučaju pač prvenstvenega pomena in tudi nova.

Poglejmo za vzgled eno zgodnjih podob iz tega časa »Na karnevalu« (dat. 16. I. 1922. l.). Ob steni na klopi sede štiri postave, dve od njih sta oblečeni v karnevalski obleki. Širok snop luči je padel na ošemljenca, tako da se njuni postavi kopljeta v jarki luči. Motiv je povsem realističen, upodobitev je očitno rezultat hipne impresije umetnikove. In vendar ni ta slika zgolj golo obnavljanje narave! Svetloba, ki je padla na našemljena človeka ter ju tako potisnila na vidnejše mesto, drža teles, ki razodeva morda veliko utrujenost ali pa globoko zamišljenost, zakriti obrazi, vse to vnaša v sliko neki čustven, miselni element, ki človeka nehote prisili, da miselno sodeluje, kar pa sliko samo po sebi iztrga iz naturalističnega koncepta. Še jasnejše v tem oziru so podobe, ki so nastale v kasnejši dobi. Čim »vidnejša«, otipljivejša je miselna ali čustvena vsebina umetnine, tem bolj pa je objektivna oblika reducirana le na bistvene sestavine. Tudi slikarski način obdelave predmeta se izpremeni in namesto razkrojene igre luči in sence se oba elementa upodabljata v strnjenih kompleksih. Vzemimo za primer »Dva človeka«, nastala 1923. l. V nekem prostoru, ki ni jasno označen, sedita za mizo moški in ženska. Svetloba, ki v širokih ploskvah osvetljuje prizor, ima povsem čustveno funkcijo; ženska je jarko osvetljena, na moškega pa so legle temne sence. Dva človeka — dva svetova, nič ni med njima skupnega, vsak zase sta potopljena v svoje misli. Dih nepremagljive samotnosti je razlit preko slike. Kako adekvatno je nekako ob istem času pesniško razpoloženje Jakčevega mladostnega prijatelja Mirana Jarca!

»Kam ...

V tem čudnem hipu — nikogar ... sred kaosa sem sam,
sam, ...«

»Človek in noč«.

Vedno znova se povrača Jakac na podobne motive, ob katerih more izpeti svoje bogato čustveno življenje. Vrste se prizori v kavarni, kjer sredi velikanskega prostora prebivajo mali, drobceni neznatni ljudje, pravi simboli izgubljenosti in neznatnosti človeškega bistva v brezprostorju vesoljstva. Na širokem prostoru avenije, pod kakor prsti rok zavitimi vejami kostanjev, stoji drobna človeška postava kot nebogljeni madež na belem prtu stvarstva in v velikanski dvorani se je iz kaosa teme izluščila eterična ženska postava (V gledališču). Čudovito se je tod približal Jakac azijskemu umetnostnemu in življenjskemu čustvovanju (tudi formalno!), ki po Laotseju gleda v realni eksistenci stvari le simbole brezosebnega in brezmejnega stvarstva.

V isto vrsto, po svojem abstraktnem, idealističnem oblikovanju in bogati čustveni vsebini spadajo prelepe ilustracije Gradnikovih pisem. Že samo po svojem zunanjem pojavu je bila ta mapa v naši umetnostni

literaturi važna novost. Umetnik je ob skupini pesmi doživel njihovo notranjo vsebino, jo pretvoril v lik ter jo na estetsko izredno pretehtan način obenem s tekstom podal kot celoto. V teh pismih se je mlada duša umetnikova izpela do popolnosti in s čudovito tenkim sluhom povsem adekvatno došla Gradnikovo pesem. Berimo prvo pismo.

Mesec je vstal izza daljne strehe.
Na balkonu slonim in čakam nate.
Oči sem zaprla in sanjam. Vse zlate
so sanje. A če le korak se odmeva
po tlaku, se stresem in gledam. Dozdeva
se mi, da si ti. Tako mi minute
bežijo in ure, tako mi noči vse prečute
bude hrepenenje, ne dajo utehe.

Mislimo si samo, kako bi motiv pojmoval realist. Skopo snov bi prenesel čim ilustrativneje v resnični svet. Upodobil bi mesec, ki je izšel nad strehami hiš, balkon in kar bi za njega bil osrednji problem: čakajoče dekcle na balkonu. Vse pa seveda v njihovem naravnem bistvu, z objektivno podobo večerne krajine, resničnim balkonom v vseh njegovih potankostih in naposled individualno označeno dekcle, pravilno anatomsko obdelano in z določeno psihološko karakteristiko. Kako drugače pa pojmuje dano snov Jakac! Resnični svet je reducirán na minimum. Iz teme prostranstva je zgradila svetloba le konturo hiš, vzhajajoči mesec, poživila nočno nebo z zvezdami in osvetlila ograjo balkona. In kar je bistveno za pojmovanje nove umetnosti: dekleta na balkonu ni! S stališča realistične umetnosti je to absurdum, kajti na sliki manjka subjekt in je skromna snov pesmi oropana njenega glavnega akterja. Povsem nasprotno pa je mnenje mladega ekspresionista. Ko bi upodobil dekcle na balkonu, bi snov objektiviziral in bi najvažnejšo čustveno vsebino pesmi skoro povsem potisnil v ozadje. Tako pa ko subjekta ni, gledavec nehote stopi na njegovo mesto in sam podoživi njegovo čustveno življenje. Na sliki ni ostalo drugega kot visoko nočno nebo, nekaj ožarjenih kontur in nehote človek doživlja »zlate sanje« samotnega dekleta. Brezmejno prostranstvo nebes, v katerem vzhaja mesec, ki je posuto z redkimi zvezdami a poživiljeno z eteričnimi svetlobnimi nitmi kot jih zapustijo padajoče zvezde, kakor da »v brezbrežje hrepenenja lijo« ..., kakor je nekje isto podobo doživel pesnik (Jarc). Predmetno revna kompozicija je postala miselno izrazitejša in tako more priti do veljave ono drugo kar počiva v pesmi, kar se ne da realistično oblikovati, marveč samo doživeti.

Ti dve leti stopnjevanja čustvene opojenosti in duhovne razgibanosti sta v formalno analitičnem pogledu zanikavanje oblik realnega sveta prignali do skrajnih meja, onstran katerih so le še sheme brezskrbnih simbolov (v Pismih se jim močno približa). V tem pa konča Jakac akademijo in l. 1924. ga najdemo v Novem mestu. Iz tega časa je ohranjen portret »Sestre« (dat. 22. X. 1924.). Upodobljenka sedi za mizo, vidna

nekaj nad pasom, s telesom se je nagnila malce naprej, obraz en face obrnjen k gledalcu. Spričo tega dela nam postane takoj jasno, da je Jakčeva umetnost že to leto po akademiji krenila na novo pot! Dve stilistični posebnosti opazamo na tem portretu. 1. v mnogo večji meri kot doslej zvestoba objektivni formi predmeta in 2. na mesto impresionističnega načina obdelave telesa se prične uveljavljati risba. Kar pa je ostalo na portretu starega, je krepka psihološka interpretacija upodobljenke. Podobna po strukturi sta »Jože« in »Dama s klobukom«.

Naslednje leto (1925.) odide Jakac v Pariz. Svetovno središče umetnosti, vrelo njenega neprestanega, po največjih umetnikih sveta sankcioniranega razvoja še bolj utrdi mladega umetnika v njegovem novem prepričanju — namreč v mnogo bolj realističnem gledanju na svet. Istočasno zapiše avstrijski esteta sledeče pomembne besede. »Ne da se več tajiti. Tisto umetnostno gibanje, ki je obvladovalo v zadnjem desetletju evropsko umetnost in ki je pod naslovom ekspresionizma povzelo zelo raznolike in različno vredne pojave, gre k svojemu koncu! Nova klasicistična dela Picassoja... to dokazujejo.«² S tankim čutom pravega umetnika je slikar začutil novi veter, ki je pričel pihati v evropski miselnosti. Dela, ki so nastala v Parizu, nam to v veliki meri potrjujejo. Poglejmo le »Arene Lutece«. Krajina v soncu. Mirna svetloba je razlita preko zidov in tvori nekako barijero senci ozadja. Konturi hiš se posveča večja važnost, da, topol v sredi slike naj bi bil celo neko kompozicijsko pomagalo. Podobno misel izraža podoba »Ghil Gujada«. Svetla ploskev obraza je omejena od dovolj močne risbe, prav tako se polaga važnost konture tudi na celotno kompozicijo. Kakšna razlika med to podobo in onimi iz časa mladostnega »Sturm und Dranga«!

Potovanje v Afriko isto leto pomeni obenem odkritje novega umetnostnega sveta. Eksotika motivov že sama po sebi narekuje bolj objektivno notiranje kakor predmeti vsakdanjosti. Človek, ki prvičkrat stopi pred povsem nov milje, ga bo najpreje dojel le v njegovi objektivni obliki in mu šele daljše bivanje ob predmetu odpre vrata v svetove notranjosti. Velik slikarski plen je odnesel umetnik iz črnega kontinenta in ob njem — nove klice realizma. Poslej živi umetnik dve leti v Sloveniji. Je to za njegovo umetnost čas potovanja po Istri, čas pastelov in zopet pastelov. Iz te tako tesne zveze z naravo pa zraste nato za nadaljni grafično umetnostni razvoj l. 1927. važna serija portretov in ilustracij k Jarčevi zbirki »Človek in noč«.

Kako je že dozorel v umetniku novi, realistični umetnostni nazor, nas more lepo poučiti katerikoli od teh portretov. Poglejmo n. pr. Danila! Upodobljenec postavljen en face sedi viden še čez kolena, levica mu počiva v naročju, z desnico se opira nekam v ozadje. Prostor je sumarično nakazan, glavni poudarek počiva na osebi. Kolikšna razlika med tem portretom ali n. pr. »Urbanom« iz l. 1923.! Tam zanemarjanje objektivne forme v dobro ekspresiji, tod pa razkazovanje telesnosti in

² Ludwig von Bertalanffy. »Expressionismus und Klassizismus«, str. 338, Zeitschrift für Ästhetik und allgemeine Kunstwissenschaft, XVIII. B. Stuttgart, 1925.

resničnih oblik upodobljenca in je od izraza ostalo le toliko, kolikor je oseba individualno psihološko označena. Tudi lesorezi, ki spremljajo tekst Jarčeve knjige, so zrastle nekako iz istega razpoloženja, dasi se zdi, da je miselni, dostikrat zapleteni tekst narekoval rešitev v smislu ekspresionističnejših manir. Treba je pogledati le zadnjo ilustracijo, ki predstavlja podobo drevesa, da se prepričamo o stilni sličnosti umetnostnih predmetov, nastalih ob istem času.

Proti tridesetim letom našega stoletja se je kulturno razpoloženje v Evropi že močno odtujilo težnjam abstraktne umetnosti. Pojavljajo se novi termini, s katerimi naj bi se označila nova umetnostna prizadevanja, in vedno določneje se oglašajo klic o novi stvarnosti. Ekspresionizem se prične presojati kot zabloda in nesrečen poizkus rešiti evropsko umetnost iz letargije. »Brezglavost umetnikov« očita nemški esteta T. A. Meyer, »ki so utrujeni materialistično impresionističnega stila začutili nov pogon k duhovnosti, se zrcali v tem, da se ni razvil en sam ekspresionistični stil kot izraz nove duhovnosti marveč množica stilov ekspresionistične vrste z najrazličnejšimi, da, celo z nasprotujočimi si duhovnimi postavkami...« In pristavlja z zadoščenjem: »In kdo bi se mogel spričo takih okoliščin čuditi, da niso mogli navdušiti s svojo brezkrvno konstrukcijo ne množice umetnikov, niti prijateljev umetnosti?«³ Tudi pri nas se prično pojavljati prvi znaki reakcije, ki so posebno vidni v literaturi. Nov duh po zemlji zaveje zlasti iz sveže neizrabljene Prekmurske, kjer Miško Kranjec in njegovi epigoni, šolani pri ruskih realistikah, opuste dušeslovno vivesekcijo in se ozro po resničnem kmetem življenju. Prično se opisovati ljudski običaji, proščenja, letni časi, krajina se z ljubeznijo opisuje. Kakor je popreje iskal Pregelj za besednimi arhaizmi, da je pobarval svojo prozo s srednjeveško patino, tako se ob tem času, še bolj pa danes prisluškuje ljudski govorici in v literaturi se pojavlja vedno več preprostih, kmečkih izrazov in oznak (prim. Prekmurce, Prežihovega Voranca, Jalna). Kako različni so n. pr. opisi krajine naših ekspresionistov od opisov iste v Jalnovih novelah!

»Ne dajo viharji spominom zeleneti,
misli drobijo se v pesek in prah,
čas se razteka v prosojen blišč...«

doživi Jarč krajino ob »Vhodu v Trento«. Kakšna deskripcija narave so nasproti temu Jalnovi pejzaži! S pernhartovsko točnostjo nam nariše gore, gozdove, oblake, vse to pa v preprostem gorenjskem jeziku brez metafor in paradoksov.

V tem času je Jakac vdrugič potoval v Afriko (1928. l.). Kako je v njem zorelo realistično pojmovanje sveta in še posebej umetnosti se moremo prepričati, če primerjamo risbe s tega potovanja z onimi iz l. 1925. Poglejmo »Arabčka«! Stilistično je zaznavna še vedno neka dvodelnost glede rabe slikarskih izrazil. Preko teles se je razlila impre-

³ Das Gegenständliche in der Malerei. Von Theodor A. Meyer. Zeitschrift für Ästhetik und allgemeine Kunstwissenschaft, 22 B, Stuttgart, 1928.

sionistično pojmovana senca, toda z razliko od prejšnjih let: z voluminoznimi tendencami, dočim dopoveduje konturo energična risba s prav pridigarско vnemo. In poglejmo sedaj »Berberca« (1928. l.). Še obstoja rahla dvodelnost, vendar je risba neznansko napredovala. Obraz upodobljenca je krepko izrisan, na čelu so se mu nabrale gube, poteze ob nosu so se zostrile, burnus je vestno študiran.

Tako je bilo stanje Jakčeve umetnosti, ko je odpotoval naslednje leto v novi svet, v Severno Ameriko in ostal ondi dve leti. Ta doba je zopet važna za nadaljnji razvoj Jakčeve umetnosti. V novem svetu, ki mu je pogled mnogo bolj obrnjen na zemljo in njene dobrine kakor pa v onostranstvo, je Jakčev realizem (tudi pod pritiskom naročnikov) našel ugodna tla za nadaljno oblikovanje. Iz tega časa je datiran portret Litvanke (1929. l.) Impresionistični residui, ki sicer zvesto spremljajo prejšnje podobe, so tod omejeni na minimum. Glavno izrazilo postane risba, ki pa ni kakor v zgodnjih delih v službi ekspresivnosti, marveč zvesto ponazarja objektivne forme slikarskega predmeta. Dve leti kasneje je nastal portret pesnika I. Zormana (1931. l.). Podoba je z ozirom na pojmovanje lesoreza gotovo novost, primerjati jo je treba z lesorezi ilustracij v knjigi »Človek in noč«, da se zavemo važne razlike. Tam počiva slikarska kompozicija na principu konture in ploskve ter je le redko kje nakazana volja po plastični obdelavi slikarskega objekta, tu pa je zmagalo na vsej črti realistično načelo in se telo plastično boči iz črne osnovne ploskve. Svetloba, ki se je popreje oklepala konture ali pa je tvorila samostojna ploskovna telesa, se je sedaj preselila na predmet, in dosledno razkazuje njegovo trodimenzionalno razsežnost v prostoru.

Poleti 1931. l. se je Jakac vrnil domov. Izkušnje, ki si jih je nabral v Ameriki, je pomnožil z novimi, ki so mu ob neutrudnem delu same zrastle doma. Naslednje leto je nastal lesorez, ki predstavlja prizor iz Goethejevega Fausta. V temni, obokani ječi kleči na desni v ospredju Margareta, zasukana s hrbtom proti gledalcu, in dviguje v obupu roke za odhajajočim Faustom in Mefistom. S kakšnim zanimanjem se je umetnik lotil realističnega detajla. Margaretino telo je anatomsko skrbno obdelano, poglejmo le roke in hrbtno partije, z ljubeznijo obdela slikar slamnato ležišče ujetnice, vrč, stopnice, ki vodijo v ozadje. Toda ne samo v plastičnem pojmovanju predmetov je zaznaven napredek tega lesoreza. Še važnejše in povsem novo je pojmovanje prostora! Prostor se je čisto v realističnem smislu razvil daleč v globino, prvo prostorno odrivalo je Margareta, njena senca, nato pa povzamejo globinsko razsežnost stopnice. Druga prav tako važna pridobitev je vpeljava figuralne kompozicije po načinu starih mojstrov. Margareta je diagonalno zasukana v prostor, to smer nakažejo roke in jo spremlja senca. Razsvetljene stopnice povzamejo to diagonalo in jo prelomijo v drugo smer, ki se konča ob usodnih figurah obeh mož; ta pa spet obenem s šilastim obokom nad njima ustvarita kompozicijsko vertikalno kot akcent nad Margareto.

V dobi od 1932. leta pa do danes, če izvzamemo par portretov in risb, ni nastalo nobeno večje in pomembnejše grafično delo. Letos pa so izšle ilustracije h Gradnikovi pesniški zbirki Večni studenci. Epično razširjena snov, plastično-realistično zanimanje za formo in njene detajle, novo pojmovanje prostora in figuralne kompozicije, skratka vse, kar je bilo tipično za lesorez ilustracije iz Fausta, je ob novi zbirki zadelo na nove stilistične probleme. Trije veliki formalni umetnostni faktorji: obdelava telesa, pojmovanje prostora in figuralna kompozicija, s katerimi se je seznanil in izpopolnil ob lesorezu iz l. 1932., so dokončno dogradili Jakčevo spoznanje umetnosti kot naravne resničnosti. Pri novi zbirki pa gre zopet za druge probleme. Poglejmo ilustracijo pesmi Kmet govori plugu. Širno, daleč se poglobljajoče polje, v ospredju drže roke nevidnega človeka za plug, ki se je zarezal v zemljo, nekoliko v ozadju na obronku križ. Preko vse podobe je razlita tiha svetloba. Novo na sliki je dejstvo, da se skrbna obdelava detajla umakne novi abstrakciji, novemu idealiziranju (prim. roke, stara ura; prim. obraz žene), obenem pa se s poudarjenim interesom za kompozicijo doseže monumentalnost celote, kar je bistveno za te zadnje grafične liste.

František Lazecký | Psalm

Kdo je pomislil na Tebe, Gospod,
ko je šumelo vino in so v noč vriskala dekleta,
ko je blaznost vladarjev segala prav pod oboke zvezdá,
kdo je pomislil na Tebe, Gospod,
da bi s Tvojo opeko zidal utrdbe?

Bilá so leta, ki so te sméšila — sedaj je čas žetve.
Glejte to rdeče sonce, ki se nagiba k zatonu,
glejte ta srca junaška — gredó kot ovce k striženju,
glejte to žarečo plast medu, ki hvali skrito prédenje bučel,
glejte tudi te, katerim je sonce črno,
glejte srebrno koso, s katero maha nekdo po luči,
da veje čez polje plevel, ko zapiha veter —
znamenje za kaznen in poslednji opomin!
Dan plačila prihaja, Gospod. In srca naša trese véliki plač.
Je noč, Gospod, in smo samí. Ves svet nas je zapustil.
Tudi tebe je Judež izdal. Ti edini si ostal z nami.
Tudi Ti si bil zapuščen, Gospod. In vendar si ostal z nami,
up naš in pot naš v bodoče dni.

Kdo je pomislil na Tebe, Gospod,
kdo se Ti zahvalil za vse,
ko so vladarji mimo Tvojih cerkvá hodili v svoji oholosti,
kdo je prosil blagoslova z nebes,
kdo v molitvah meč koval za ukroténje sovražnikov svojih?

Na kolena padi, narod moj, kakor ko veter upre se v klasnato polje,
prav do zemlje, še niže, kjer iz večnosti udarjajo srca mrtvih
kot zvon, pojoč k slavnemu vstajenju!

Na kolena, narod moj, kajti še je čas s kesanjem obtežiti tehtnico,
še je čas iz neba iztrgati sedemkrat kaljéni meč,
s katerim pomaga Bog tem, ki zaupajo Vanj!

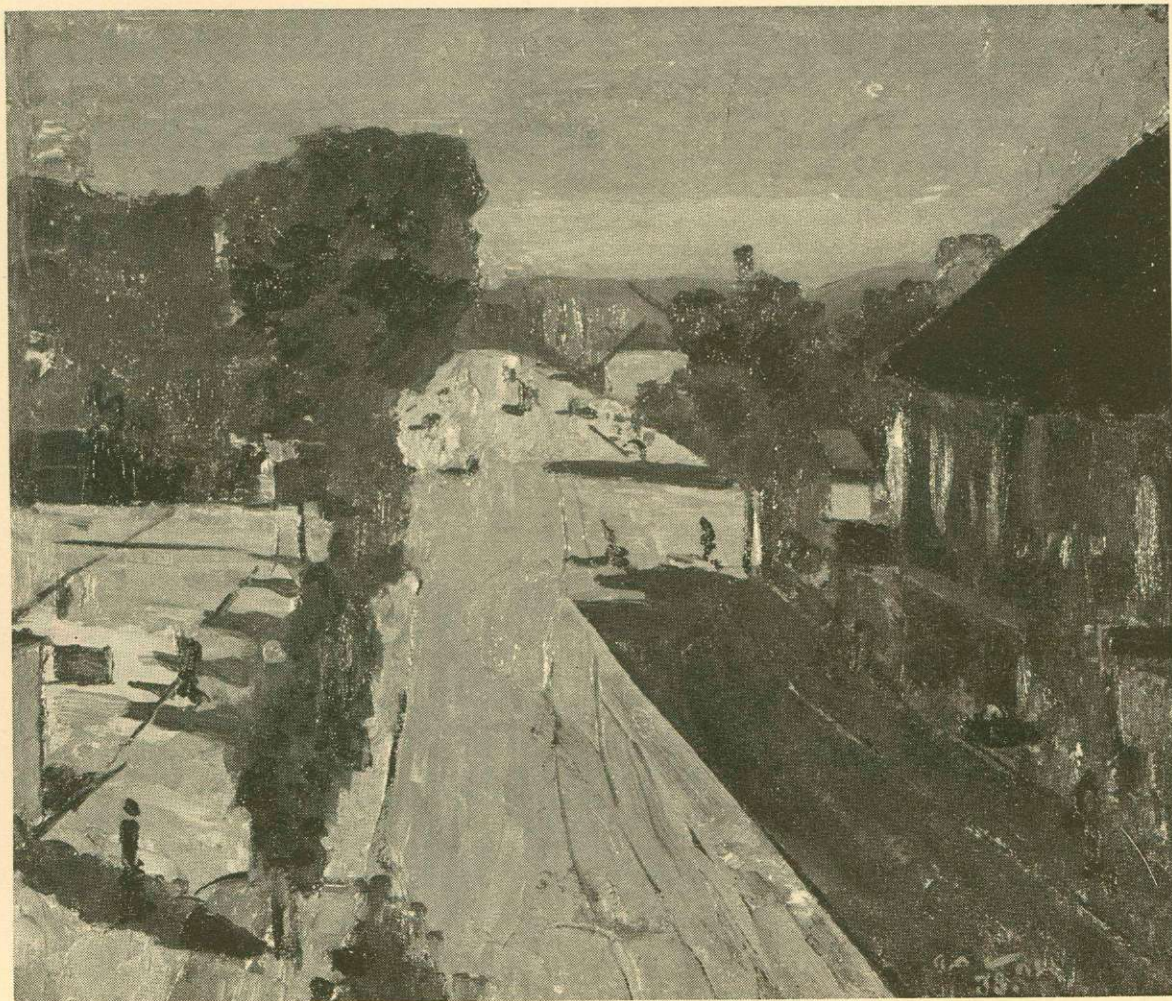
Gospod, usmiljenja Te prosimo za našo zemljo!
Ne prosimo Te za zemljo teh, ki so zanjo vadljali,
za zemljo profesorjev in oholih ministrov,
ki so že zdavnaj pozabili znamenje križa,
ki so že zdavnaj Tvojim nebogljéncem odrekli prsi,
iz katerih nekoč je na žejne ustnice vrelo mleko rešenja —
temveč Gospod, za kraje Te prosimo, iz katerih si pripeljal
že toliko svetcev,
za zemljo, v kateri si od vekóv dal zvoniti srebrnim zvonovom,
za tisoče cerkvá, v katerih se dnevno Tvoja žrtev daruje,
za svetišča, v katerih toliko žená odpira svoja srca nebu,
za nedolžne otroke, ki v zibelkah dvigajo k Tebi ročice,
za zemljo, ki nikdàr ni bilà kot izumrli ulj,
v katerem bi prenehal zveneti nežni spev prošnjá in hvale —
za Tvojo zemljo prosimo Te, Gospod!

Radi Telesa Tvojega, osramočenega na praporih nasprotnikov
naših,

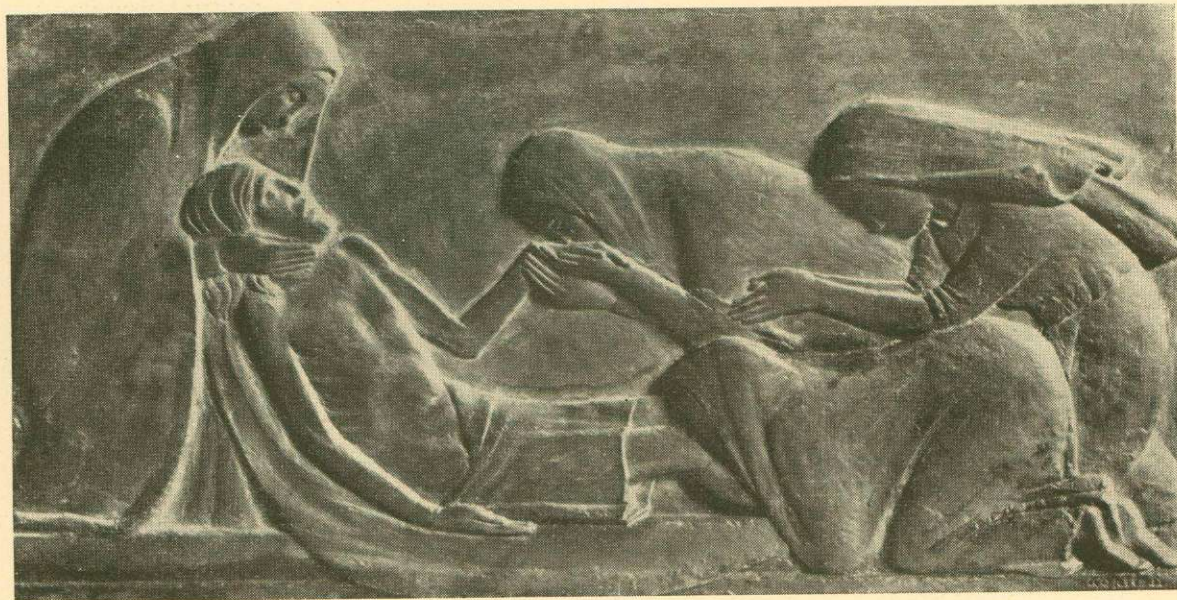
radi Matere Sedmerih žalosti — prosimo Te,
radi služabnika Tvojega svetega Vaclava — prosimo Te!
Samí smo, Gospod, toda zavetje naše je pod Tvojo streho!
Gospod, Ti si naš mir,
Gospod, v Tebi počiva naša moč
in Ti daš tistim, ki vate zaupajo, še zmago nekoč!



Sl. 1. Miha Maleš: Marija z Detetom (1938)



Sl. 2. A. G. Kos: Cesta (1938)



Sl. 3. Fr. Gorše: Pietà (1938; nagrobnik v Ljubljani)

Joka Žigon | Nikoli več vojské

Igra v šestih odrskih podobah.

»Nulla salus bello!«

P. Vergilius Maro, Aeneis XI, 362.

O S E B E :

Senator Golob, industrijec.
Njegova žena.
Eva, njegova hči.
Vid Pipan, dr. ing. chem.
Mart Marinko, poročnik.
Profesor dr. Lom, zdravnik.
Poslanec Kolar.
General Mak.
Katarina, postrežnica.
Pavle, njen sin.
Poldka, njena hči.
Trije Katarinini otroci pod desetimi leti.
Neznano dekle.
Gostje, vojaki, ranjenci, bolniški strežaji, množica.

Godi se v bližnji prihodnosti Evrope. Od prve do zadnje podobe mine več let.

1. podoba: Pred viharjem.

Scena: eleganten salon v enotnem slogu.

V ospredju levo številni težki naslanjači okrog nizke mize, po kateri so razstavljene kadilske potrebščine; desno nizki stolčki okrog kadilske mizice. — Ob desni steni spredaj aparat za televizijo z dvema stoloma brez naslona, na sredi velika dvokrilna steklena vrata, skozi katera se deloma vidi v veliko, razsipno opravljeno jedilnico. — V zadnji steni na sredi vrata na hodnik, na levi mizica s telefonskim aparatom na zvočnik in na slušalko. — V levi steni na sredi široko tridelno okno, spredaj pa manjša kredenca z žganimi pijačami, s cigarami in cigaretami, s sladkarijami in finimi servisi za kavo in liker. — Moderna indirektna razsvetljava. — Prazna mesta ob stenah so zastavljena s podstavki, na katerih stoje velike japonske vaze in bohotne rože.

Poleti okrog poldneva: skozi odgrnjeno okno lijejo sončni žarki.

Ko se zagrinjalo dvigne, je oder nekaj časa prazen. Iz jedilnice se sliši glasno govorjenje, žvenketanje kozarcev in smeh. Skoraj obenem pa potem vstopita v salon Eva Golobova in Vid Pipan, prva skozi desna, drugi skozi zadnja vrata. — Eva, hčerka edinka industrijca Goloba, je zelo mlada, še vsa brsteča deklica bleščeče zunanosti in čiste, od nobenega viharja skaljene duše, ki gleda na svet z velikimi otroškimi očmi in v žaru petošolskih idealov. — Pipan, doktor-inženir kemije, je komaj-mož naravne, ne-ameriške elegance in uglajenosti, po temperamentu svetlega, veselega duha, katerega je pa močno razril moderni agnosticizem.

Eva in Pipan se ob vstopu ozreta po salonu in ko drug drugega zagledata, se hudomušno nasmehmeta. Eva krene takoj k televizorju, za njo polahko stopa Pipan, oprezno se ozirajoč na desna vrata.

Pip an (*z vzdihom sede na stol pri televizorju*): Hvala Bogu, za nekaj minut sva jim ušla! (*Vzame dozo iz žepa in si prižiga cigareto.*) Uh, kako sem že sit teh formalnosti, vljudnosti in ceremonij!

Eva (*pristopi k Pipanu in ga rahlo boža po laseh*): Jaz tudi, dragi dragi! (*Ga prime z rokami za glavo, prisrčno*): Pa le potrpi, bo pa potem toliko lepše, ko bova sama! (*Ga poljubi na oči.*)

Pip an (*mirno, ne da bi se vdal ljubkovanju*): Če bova sploh kdaj!

Eva (*začudeno*): Kako to misliš?

Pip an: Saj vidiš, v kakšnem slabem znamenju praznujeva svojo zaroko!

Eva (*sede Pipanu v naročje*): V kakšnem znamenju?

Pip an (*še vedno hladen*): V znamenju vojské, to ve vendar vsak otrok. Časopisje je je polno; radio jo oznanja dan in noč kot zlovešči skovir; v zraku visi nekaj težkega, ljudje so nemirni, razdraženi kot v zatišju pred nevihto. — Prav nič dobrega nimamo pričakovati!

Eva (*še nadalje poskuša premamiti Pipana*): Ah, kaj ti roji po vroči glavi! Vojska! Vojska! Kaj pa naju to briga!

Pip an (*ustavi Evo v ljubkovanju; z rahlim očitanjem*): Briga! Eva, vse, nas vse to briga!

Eva (*ne odneha z nežnostmi niti z omalovaževanjem*): Še malo ne! — In če bi tudi zares izbruhnila vojska, kar pa ni prav nič gotovo, saj veš, da bi te papa obdržal v laboratoriju in bi ti ne bilo treba na fronto. Doma smo pa zavarovani proti vsemu, preskrbljeni z neuničljivo hrano za več let in z najmodernejšim zavetiščem proti bombam in plinom. — (*Poredno*): Uh, če bi bil moj fant še tak strahopetec, bi vendarle ne bilo treba, da se mu tresejo hlačke!

Pip an (*na lahno potisne Evo s kolen in vstane*): Kakšne besede, Eva! — Strahopetec! — Za to sploh ne gre. Strah ni nič. Vojska pa je nekaj, ne samo nekaj, marveč velika grozota. Prav mi, ki v tovarni tvojega papana pripravljamo vojne pline, vemo to posebno dobro. (*Gre nemirno k mizi na levi in otresa pepel s cigarete.*) Kadar začne, bo prava morija! Moderno orožje bo v nekaj urah zdrobilo in uničilo milijonske armade, da ne bo ostalo drugega kot cele goré krvavega človeškega mesa. Še huje pa je, da bo civilno prebivalstvo v zaledju, v prvi vrsti žené in nedolžni otroci, še bolj prizadeto. Letala bodo z bombami poteptala cela mesta v prah, s plini podušila vse, kar bo v njih živega — ljudi, živali, rastline, z bakterijami zastrupila zrak, vodó in zemljó. — (*Kakor bi se obtoževal:*) In jaz sem v naši državi med prvimi izvedenci za te pline!

Eva (*se dela neprizadeto*): Kakšne črne misli! — Popolnoma pozabljaš, da zdaj v mirnem času teh strupov ne izdelujemo, marveč smo le pripravljani za vsak primer, da lahkó čez noč preuredimo celo pod-

jetje. To pa preprosto moramo, ker nam je tako ukazano od Osrednjega odbora za državno obrambo. Nihče se ne more upreti njegovim odredbam: eni pojdejo v boj na nož, drugi bodo obvezovali ranjence, mi pa — mi bomo izdelovali strupene pline! Zapoved je zapoved!

Pip an (*maje z glavó*): Občudovanja si vredna v tej svoji preprostosti, s katero jemlješ dane stvari enostavno kot dane stvari, ne da bi se vznemirjala zaradi okoliščin, ki jih natančneje določajo in označujejo. (*Intenzivno:*) Ali resnično misliš, da je izdelovanje vojnega plina res zgolj kemičen proces? Tako bi lahko gledali na zadevo epruvete, baloni, kotli in cevi, po katerih se kemikalije prerivajo, mešajo in spajajo. Človek pa ne more biti spričo njih tako neobčutljiv in brez brige, ker ima vest! — Kaj bo učinek tega in tega plina? — mi nenehoma bega po glavi. In ker ga dobro poznam, se dostikrat izprašujem, če bi ne bila prav za prav moja dolžnost, uničiti navodila s formulami, razbiti aparate, pognati vso tovarno v zrak!

Eva (*je medtem sedla na stol pri televizorju in se nekoliko kuja*): Ne, prav nič nisi podoben inženirju! To je postopaška sofistika! — Kako pa naj se filozofija ujema s stvarnostjo kemičnih formul CO₂, Na Cl in tako dalje? Eno ali drugo, oboje ne gre v isto glavo! — (*Nejevoljno:*) Čemu sva pa prav za prav prišla semkaj? Da se pričkava o vojski, ki je nikjer ni in ki je ne bova ne povzročila ne preprečila?

Pip an (*počasi pride do Eve od zadaj in jo poboža; dobrohotno*): Da, imaš prav, pustiva to! Izrabiva te kratke minute — (*se vprašujoče ozre na desna vrata in nekoliko časa prisluškuje*) kmalu pridejo sem!

Eva (*vzame Pipanovo rokó v svojo in si jo pritiska k licu; nežno*): Zdaj vsa še sama, a kmalu ne bova več!

Pip an (*ne razume Eve in se čudi*): Seveda — toda kako to misliš?

Eva (*sanjavo*): Čez eno leto, morebiti še prej, bomo že trije. — Tu-le v meni se bo začelo majhno, nevidno življenje in bo rastle — kar vidim ga že: modre očke, svetli kodrci, rdeča lička... (*Se stisne k Pipanu:*) Oh, kako težkó čakam, Vid!

Pip an (*presenečen*): Ljuba, draga Evica —.

Eva (*se ne da motiti*): Ne, ne vidim samo enega, več, veliko več: Primožek, Alenčica, Boštjanček, Bredica, Tomažek, Marjetica...

Pip an (*odtegne Evi rokó; usmiljeno*): Za boga, Evica, saj fantaziraš!

Eva (*kakor prej*): Ne, ne, le svoje vroče želje vidim tako resnično upodobljene, žive pred seboj. — Tako rada bi imela otroke, ne le enega, dva — več, vsako leto enega. Če bi jih potem postavila v vrsto, bi bili kot stopničke. (*Kaže z rokó, kako stoje po velikosti, ne da bi kaj govorila.*)

Pip an (*je odšel k naslanjačem na levi in od tam žalostno gleda Evo; proseče*): Evica, to so brezumne sanje!

Eva (*se zdrami*): Brezumne sanje?

Pip an: Da, sanje; nekaj nemogočega!

Eva (*se čudi*): Nemogočega —? Zakaj?

Pip an (*dopovedujoče*): Premisli vendar nekoliko: z vseh strani se zbira katastrofa nad našimi glavami in nihče ne ve, kaj bo jutri. Kajti kadar se začne, niti sebe ne boš mogel varovati, kaj šele svojo družino! — In zdaj si predstavlja take-le stopničke! (*Oponaša prejšnje Evine gibe.*)

Eva (*nejevoljno*): Ah, sva že zopet tam, kjer sva začela!

Pip an (*bridko*): Da. — Na Španskem so v dveh letih razmeroma prav pohlevne vojské pobili sto dvajset tisoč takih-le »stopničk«: dnevno povprečno sto šestdeset popolnoma nedolžnih otrok! — Spričo teh grozних števil, ki pa še nič niso v primeri s tem, kar nas zdaj čaka, se po sili v človeku dviga vprašanje: ali ne čaka tvojega ista usoda?

Eva (*trmasto*): Najinih otrok ne pobijejo!

Pip an (*žalostno zmaje z glavó*): Za to nimaš nikakega poročstva, draga Evica! — Pa recimo, da bi ga imela. — (*Še intenzivneje:*) Ali še nikdar nisi videla bledih in bolehnih otrok, ki se vlačijo po predmestnih ulicah: čemu ta okrutna množitev trpljenja in ponižanja?

Eva (*svojeglavo*): Midva nisva berača, lahko jih preživiva, kolikor bova hotela!

Pip an: Tudi to nama lahko spodleti! — (*Prepričevanje mu nazadnje že preseda in zato pove kar naravnost:*) Kaj naj končno tudi dam svojemu otroku, če sam nič nimam? V naših dušah je ugasnilo vse, kar jih je hranilo tisoč in tisoč let. — Če materi usahne mleko, mora otrok poginiti od lakote. (*Temno:*) Lakota duha je prav tako smrtonosna!

Eva (*vstane; ostro*): Potemtakem nikakor nočeš otrok?

Pip an (*z gestami hoče dopovedati, da ni tako hudo mislil, a ne pride do izraza.*)

Eva (*zamolklo*): Čemu naj se pa potem sploh poročiva?

Pip an (*onemoglo*): Ali Evica — čemu! Kakšno vprašanje! (*Plo-skne z rokami, pohiti k Evi in s smehom hoče preskočiti neljubo témo:*) Kam sva zašla! Je že kdo videl dva tako smešna mlada človeka? (*Pokaže na desna vrata:*) Ali jih slišiš kako so veseli in dobre volje? Najino zaroko praznujejo — in midva —? (*Jo hoče objeti in obsuti z nežnostmi.*)

Eva (*se brani; tiho, a odločno*): Pusti me, prosim!

Pip an (*se dela začudenega*): Eva —!

Katarina (*oblečena v črno obleko postrežnice z belim predpas-nikom in prav takšno čepico, pride skozi zadnja vrata; na rokah nese velik podstavek z žlahtnimi steklenimi garniturami za liker. Katarina je še*

krepka žena sredi štiridesetih let; od številnih otrok, ne od samih dobrot, je precej debela, že nekoliko siva, a kljub temu gibčna in urna. Odrezava je in energična, včasih za salonski okus robata, a srčno dobra, do vseh materinska. — Ko zagleda Evo in Pipana, v zadregi obstane in se najprej hoče obrniti, potem pa menca na mestu, bolj zase, a dovolj glasno mrmrajoč): Zlod'ja, prav zdaj me je bilo treba! (Nekoliko še pomišlja, nato pa glasno odloči:) Kar dajta, saj me ni! (Ne da bi se ozrla na dvojico, urno krene h kredenci na levi.)

(Ko Pipan opazi Katarino, olajšano reče): O, Katarina, motite se! Kot nalašč ste prišli.

Katarina (kratko): Že zastopim; kot ščurek v močnik! (Odlaga steklenino po srebrnih pladnjih na kredenci in jo ureja.)

Eva (se tudi razveseli Katarine in pohiti k njej, da bi ji pomagala).

Katarina (Evi): Te nič ne nucam, kar pojdi! Še razbiješ mi kaj, ko se ti tako roké tresejo! — O, saj so se meni tudi v tistih letih! Zdaj se mi bodo pa kmalu od drugačnih ongá. — Zgini!

Eva (dobrodušno): No, no, Katarina, nikaar se toliko ne jezi! Danes je takšen dan, da tudi jaz lahko enkrat ne ubogam in storim kaj po svoje.

Katarina (resolutno): Danes gor, danes dol, zame so vsi glih! — Otrok, pojdi se drugam dobrikat, ti pravim!

Eva (odneha, sede v naslanjač na levi in smehljaje ogleduje Katarino): Saj te nocoj še videla nisem, ko sem imela s seboj in z drugimi toliko opraviti. Kako si se napravila meni na čast! Lepo se ti poda!

Katarina (jezikavo): Traparije! Stari babi štrik za vrat!

Pipán (z glasnim smehom): Resnično — naša Katarina je zmeraj ista, v petek ali v svetek, v cunjah ali v židi!

Katarina (na videz zameri): Da bi le bili gospod inženir tudi zmeraj!

Pipán (dobrovoljno se čudeč): Oho! Materinsko svarilo ali kaj?

Katarina (se sunkoma obrne od kredence; ponosno): Ja, materinsko! Imam tudi nekaj pravice do tega! (Se bije po prsih:) Tu-le sem jo hranila skoraj eno leto, našo frajlo, na eno stran njo, na drugo Pavleta! In nikdar ni zmanjkalo, zmeraj je dovolj teklo za oba.

Pipán (prijazno): Res? Nisem vedel! — Torej boglonaj, mati!

Katarina: Nič boglonaj, so že drugi plačali! — (Nenavadno resno:) Rečem vam pa, gaspod, če ne bo vse v redu, z Evico, mislim, jim bom pa kar brez ovinkov povedala v obraz, in nič se nikaar ne zanašajte, da ne bo še kaj hujšega! (Grozeče:) Če bo le treba —! Dedci ste vsi v en kup, nobenemu ne zaupam. (Se zopet obrne h kredenci in si s predpasnikom otira oči.)

Eva (vstane in stopi h Katarini; nežno): Katarina, ne delaj si težkega srca zaradi mene!

Katarina (*sama nase nejevoljna*): Eh, saj ni nič! Poper sem mlela pa mi je že moralo kaj pasti v oči. (*Vzame veliki podstavek in hoče oditi.*)

Pavle (*v strežniškem fraku vstopi skozi desna vrata: mlad, zal in ponosen fant proletarskega rodu, kar ga pa prav nič ne mori; nasprotno, v zagotovilo mu je, da ni pridanič. Že naprej pa mu je zoprno vse, kar je v zvezi z gospodo. Ker je odkritosrčne narave, tega prav nič ne skriva, marveč razliva svoj prirojeni sarkazem na gosposčino, če se le pokaže prilika. — Pavle nese na podstavku buteljke in nervozno otresa z glavó; ko zagleda Katarino, ji pomoli posodo:*) Mati, primite!

Katarina (*prevzame podstavek*).

Pavle: Krš'enduš, zdaj mi je pa že zadosti! (*Si z rokami popravlja in vleče tesni ovratnik narazen.*) Ta frdamani komat —! (*Zagleda Pipana; brez zadrege:*) Eh, oprostite, tako me vse tišči, ovratnik, trda pošterkana srajca — zdi se mi, da sem v prisilnem jopiču!

Eva (*se Pavletu na glas zasmije*).

Pavle (*opazi Evo*): O, ti tudi —! No, lepo afno so ti naredili iz mene, deklič!

Eva (*veselo*): Pavle, že vidim, kako prav sem imela, ko sem jim dopovedovala, da iz te moke ne bo nič!

Pavle (*zadovoljno*): Res? Torej nisi bila za to oslarijo?

Eva: Še malo ne! In zaradi mene se lahko kar precej slečeš in ostaneš v sami srajci!

Pavle (*s pomislekom*): Toda gospod inženir —?

Pipan (*spodbudno*): Kar takega se naredi, Pavle, kakor si v resnici; šem še v pustu ne maram!

Pavle (*žari od zadovoljstva*): Imenitno! (*Si hoče sleči frak.*)

Katarina (*energično poseže vmes*): Poba, nobenih neumnosti! Takoj se poravnaj in glej, da storiš, kar ti je naročeno! (*Poda Pavletu steklenice.*) Primi!

Pavle (*najprej debelo pogleda navzočne, potem pa brez ugovora uboga Katarino*). Oba (*hočeta oditi skozi zadnja vrata*).

Pipan (*že nekaj časa opazuje televizor, ki daje svetlobne signale; zdaj se skloni in pritisne na neki gumb, nakar se aparat tako oglasi*).

Glas iz televizorja: Halo, radio Ljubljana! — Ku-ku! Ku-ku! (*Kuka še nadalje.*)

Vsi obstanejo in prisluhnejo.

Pipan: Pst! Nekaj izrednega izvemo! V tem času sicer ni napovedi.

Glas iz televizorja: Halo, halo, radio Ljubljana! — Pri- našamo najnovejša poročila Evropske radijske agencije. — Genève, ob trinajst petdeset normaliziranega časa. Mednarodna napetost, ki že teden dni vedno bolj narašča, je danes dopoldne dosegla svoj višek. Skoraj

istočasno je bila v vseh pomembnejših evropskih prestolnicah odrejena takojšnja splošna mobilizacija.

(Brž ko televizor naznani mobilizacijo, pohiti Pipan k vratom na desni, jih odpre in zakliče v jedilnico): Gospôda, mobilizacija po vsej Evropi!

(Iz jedilnice se takoj zaslišijo vzkliki začudenja in osuplosti, ropot stolov in žvenketanje razbitih kozarcev.)

Pip an (se prècej umakne nazaj k aparatu).

(Skozi desna vrata začno vreti drug za drugim vznemirjeni gostje, živo mahajoč z rokami in poltiho govoreč med seboj.)

(Prvi priteče poročnik Mart Marinko, visok, mlad oficir v pompozni paradni obleki; na prsih nosi svetinjo, ki se ji takoj vidi, da je poceni pridobljena in da težko prenaša svojo osamljenost. — V roki še drži prtič, katerega visoko vihti kot zmagovito zastavo, in zakliče): Hura!

(Za Marinkom se prerivajo ostali:

najprej nekaj mlajših moških in ženskih gostov, ki po večini z navdušenjem sprejemajo novico;

dalje general Mak, starejši odličen, resen gospod v pohlevnem svečanem oblačilu brez vsakega okrasja; eno oko ima kot Sirovó obvezano s črno povezo — spomin iz prestale vojské;

ob generalovi roki senatorica Golobova, obilna, anemična in nesrečna petinštiridesetletna dama;

zdravnik dr. Lom, profesor univerze, miren, razsvetljen, s človeško usodo pobogan intelektualec srednjih let;

poslanec Kolar, suh, evnuško-fanatičen totalitarni politik iste starosti v kasarniško preprosti strankarski uniformi;

in nazadnje senator Golob, odlična, nadpetdesetletna, a nekoliko skeptična postava.

Gospodje civilisti nosijo frak, dame veliko večerno toaleta. Mlajši, med njimi tudi Eva, se zgnetejo na stolčke okrog televizorja, dr. Lom in Golob se ustavita pred telefonom, senatorica in general Mak posedeta v naslanjače na levi, Kolar pa ostane mrk pri vratih v ozadju kakor resen opomin izgubljenemu človeštvu.)

Glas iz televizorja *(medtem nadaljuje brez prestanka):* Vlade glavnih evropskih držav so se po kratkih medsebojnih diplomatskih notah in telefonskih razgovorih odločile, da ne morejo več tvegati negotovosti, marveč da se morajo pripraviti na vse eventualnosti. Velesilam bodo gotovo sledile tudi manjše države. USA so posredovale pri vseh prizadetih; pridružil se jim je tudi Vatikan, toda kolikor je mogoče izvedeti, so bili odgovori povsod enaki: nič drugega ne moremo ukreniti, če nočemo izpostavljati svoje zemlje skrajni nevarnosti. — Radio Ljubljana zaključuje svoja izredna poročila in naznanja svojim avtomatskim naročnikom, da bo zopet oddajala, brž ko dobi nova poročila. Zato jih prosi, da pazijo na akustične in svetlobne signale pri svojih aparatih. — Halo, radio Ljubljana! *(Zasliši se poskočni napev »Bratci veseli vsi, tralalala, tralalala« ... , ki se po nekaj glasnih taktih unese in pridušeno*

spremlja napovedovalčeve reklamne verze:) Če hočeš piti dobro vino, najesti se poceni, fino; če ljubiš godbo, družbo, ples, oglasi se pri —.

Pip an (z nejevoljnim gibom odklopi aparat sredi reklamnih verzov).
(Nekatere mlade gospodične med gosti se spričo mičnih besed iz radia zahihitajo, a jim smeh hitro zamre, ko se domislijo resnosti položaja.)

(Splošno živo polglasno govorjenje.)

Mart *(stoje za desno skupino, navdušeno)*: Da, gospoda, ples, pravi moški, vojaški ples se začne!

Mlajši moški gost *(po gimnazijsko)*: Danse macabre!

Pip an *(slabe volje zaničljivo zamahne proti Martu; polglasno)*: Idiot! *(Gre proti ozadju.)*

Mart *(tenko prisluhne)*: Kaj meniš?

Pip an *(malomarno)*: Tisto, kar zmeraj! *(Gre na levo in sede v naslanjač.)*

Senatorica Golobova (se medtem spomni svoje gostiteljske dolžnosti in pomigne Katarini in Pavletu. Vsi trije gredo h kredenci na levi in pripravljajo likerje, ki jih potem servira Pavle na levi sedečim gostom, Katarina pa ostalim.)

Mart *(zviška)*: Seveda, kaj drugega tako ne veš! *(Se obrne k mladini in nekaj dopoveduje.)*

Mart *(zanosno)*: Vojska, najvišji dogodek v življenju naroda! *(Vzame pri Katarini čašico in jo dvigne kvišku:)* Na tvoje zdravje, Mars, naš bog!

Nekateri mladi gostje *(odzdravijo)*: Živi!

Mart (izpije v dušku in odloži kozarček; nato nemirno bega od gosta do gosta po salonu in živahno debatira).

(Ko Katarina ponudi vsem svojim gostom, odloži podstavek na kadilsko mizo in odide v jedilnico.)

(Pavle pa pusti podstavek na levi mizi in se postavi v mirno stoji ob kredenco. Med nadaljnjim pa na znamenje senatorice še nekajkrat menja kozarčke, nataka in servira na obe strani.)

Senatorica *(ko so gostje postreženi, zapet sede; zaskrbljeno)*: Ali menite, dragi gospod general, da je zdaj vojska res že neizogibna?

General *(počasi, nerad)*: Milostiva, upanja ne smemo nikoli izgubiti. — Nihče si prav za prav ne želi vojské, vsi se je bojimo —.

Mart *(seže generalu v besedo)*: To ni res, stric general! Mi mladi le komaj čakamo, da se začne!

(Nekateri mladi pritrdijo, drugi ugovarjajo.)

General Mak *(dobrohotno)*: Dragi nečak poročnik, oznanjaj to svojim mladim damam, meni pa dovoli, da milostivi odgovorim! *(Se obrne k senatorici; s poudarkom:)* Vsi se je bojimo. Mogoče se vam bo to čudno zdelo iz ust poklicnega vojaka, toda prav mi, ki smo izkusili že več vojská, bi se ji najrajši izognili.

Kolar (*stopi bolj naprej; odsekano*): Gospod general, oprostite, da vam moram ugovarjati! — Žalostno je, da se je v našo armado zanesel tak nezdrav duh, kakor veje iz vaših besed, v armado, ki bi morala biti polna elana in avantgarda nacionalnih teženj!

General Mak (*mirno*): Tako je v vseh armadah, gospod poslanec!

Kolar (*demagoško kakor na volivnem shodu*): Ne v vseh, samo v onih, ki so še ostale v rokah — oprostite! — starih, nekoliko že senilnih generalov. Kjer pa so se ti morali umakniti mladim, prekipevajočim vodnikom iz ljudstva, tam je vse drugače. Stare armade so se preživele: to je sistem okostenele kaste iz dobe lažnega parlamentarizma, iznajdba židovskega kapitalizma. Prava moderna, edino resnična demokracija profesionalne armade na pozna več. Vsa nacija je armada in armada je nacija! — Vse svoje življenje se borim za to, da bi tudi pri nas zmagalo to načelo, ki bi nas edino moglo rešiti. Žal doslej ne s popolnim uspehom in zato nekoliko zaskrbljeno gledam v prihodnjost in trepetam za usodo naše domovine, ki ni razumela klica časa. Prepričan sem pa, da je nepokvarjeni instinkt našega naroda že zapopadel, za kaj gre, in da bo še pravočasno zgrabil vajeti ter pomedel z vsemi zastarelimi nazori in napravami.

Nekateri gostje (pritrjujejo).

General Mak (*dostojanstveno mirno*): Gospod poslanec, vem, da ste nasprotnik naše, kakor pravite, kaste, toda v tem trenutku, mislim, nima nobenega smisla, da bi ventilirala to vprašanje. — Sicer vam pa moram povedati, da je tudi med mojimi tovariši dosti zanešenih ljudi, katerih boste gotovo veseli, ko jih ugledate pri delu. Jaz pa sem (*z nasmeškom*), recimo, že nekoliko senilen, revmatičen in arteriosklerozen od prebitih vojská. Tudi dobro vidim vse, kaj nam je na razpolago in kaj nas čaka, zato moram pač zavirati, kolikor morem. V tolažbo vam povem lahko, da moje zaviranje ne bo prav nič ustavilo plazu, kvečjemu da sam obležim pod njim.

Senatorica: Pa če se bo enkrat začelo, gospod general, ali bo vojska zopet tako dolgo trajala?

General Mak: Nehvaležno je prerokovati, milostiva, vendar pa moram po vseh znamenjih sodeč reči, da nimamo pričakovati nič drugega.

Mart (*kakor bi hotel dobrohotno popraviti veliko neumnost, ki jo je izrekel Mak*): Ali prosim te, dragi stric general, moderno vojno orožje je danes tako napredovalo, da lahko v najkrajšem času izsili odločitev!

General Mak (*z lahko ironijo*): Primer: Španska in Kitajska!

Kolar (*prezirljivo*): Se ne da primerjati!

General Mak (*vljudno*): Kakor vam je drago, gospod poslanec! — Da pa ne ostanem na sredi pota, naj dodam še to: zelo verjetno je, da bo vojska trajala tako dolgo, da bosta obe strani popolnoma izčrpani in se bo boj končal brez odločitve, tako rekoč sam od sebe, kakor se ustavi stroj, ki mu poide kurivo.

Kolar (*se dela obupanega*): Gospod general —!

Golob (*da pomiri*): Gospoda, poglejmo rajši malo po svetu, kaj počno! (*Pipanu*;) Daj, stopi k aparatu in pokaži nam prestolnice, da vidimo, kaj se tam godi!

(Gostje se vsi obrnejo proti aparatu in gledajo ter poslušajo.)

Pipan (*gre k televizorju, sede in vrti gumbe*): Berlin, prosim! (*Televizor se oglasi; sliši se rezka koračnica, ki se kmalu konča, nato pa se dvigne burno vzklikanje*): Sieg - Heil! Sieg - Heil!

Pipan (*pojasnjuje*): Manifestacije na Wilhelmstrasse.

Mart (*navdušeno*): Krasno! Nepopisno!

(*Iz aparata se oglasi pesem:*)

Es krachen die morschen Knochen
der Welt vor dem neuen Krieg.
Wir haben den Schrecken gebrochen,
für uns war's ein grosser Sieg.
Wir werden weiter marschieren,
wenn alles in Scherben fällt,
denn heute gehört uns Deutschland
und morgen die ganze Welt!

Pipan (*zasuče gumb in išče drugo postajo*).

Mart: Zakaj si pretrgal! — (*Zanešeno ponavlja*): Es krachen die morschen Knochen...

Pipan (*preseka Marta*): London!

(*Iz televizorja se zasliši »God save the king«.*)

Gost: Mase pred buckinghamsko palačo!

Mart: Celo hladni Angleži so navdušeni!

Pipan (*zopet zasučje aparat*): Pariz!

(*Televizor igra marseljezo.*)

Drugi gost: Demonstracije na Place de la Concorde!

Eva (*pripeva godbi*).

Pipan (*očitajoče*): Eva!

Eva (*se ne zmeni za Pipana*).

(*Iz televizorja done klici: A Berlin! A Berlin!*)

Pipan (*vrti dalje*): Praga. Vaclavské náměstí. Sokoli korakajo!

(Televizor oddaja sokolsko koračnico.)
(Eva in nekateri gostje pribrundavajo.)

Eva: Ali ni lepo? Zlata Praha! Najrajši bi bila zraven! (*Z nogami bije takt po godbi.*)

Pipan (*Evi*): Prosim te, nehaj!

Eva (*ne reagira*).

Pipan (*nejevoljno zopet zasučé gumbe*): Rim!

Mart (*se zmeraj bolj vnema*): Palazzo Venezia! Parada milice!

(Televizor igra »Giovinezza, giovinezza, primavera di bellezza...«)

Mart (*ves iz sebe*): Ali jih vidite! Ali jih vidite! Divno! Passo romano! (*Začne še sam strumno korakati v istem stilu po odru.*)

Pipan (*jezno*): Ves svet nori!

Eva (*ujedljivo*): Kako neki! Še nikdar nisem slišala, da bi bilo navdušenje norost! — Naj reče kdo, kar hoče: (*kaže na aparat*) glejte, te krasne postave, bleščeče uniforme, saluto romano, pesem — vse se zliiva v en sam mogočen ritem mladosti, zanosa in moči! (*Vstane in se sprašujoče ozre po mladih gostih.*) Pa mi? Kaj ni v nas nič ognja?

Pipan (*osuplo*): Evica, za božjo voljo —!

Mart: Res je! Pojdimo še mi! Na ulico, fantje!

Eva: Na ulico, dekleta!

Mladi gostje (skoraj vsi vstanejo in se pripravljajo za odhod).

Pipan (*vstane, stopi k Evi; roteče*): Kam? Čemu?

Eva (*trmasto*): Manifestirat za vojsko in zmago!

Pipan: Manifestirat za morijo!

Eva (*zbadljivo*): Lahko ostaneš doma za pečjo!

Pipan (*zgrabi Evo za roke; odločno*): Nikamor ne pojdeš!

Senatorica (*vstane in hoče nekaj reči*).

Eva (*se trga Pipanu iz rok*): Pusti me! (*Se iztrga; od rvanja zasopla nekoliko postane in si popravlja lase; hipoma se zdrzne, stopi tik k Pipanu in se ponosno zravnava ob njem; nekoliko časa mu drzno gleda v oči, potem pa bruhne ostro*): Strahopetec! (*Z vratu si strga biserni koljé in ga vrže Pipanu pod nóge*;) Zbogom!

Senatorica (*preplašeno*): Evica! (*Hiti k hčeri.*)

Pipan (*okamenel in brez besede zre v Evo; nato se skloni in mehanično pobere koljé; ko se zravnava, se mu biseri po večini usujejo iz rok, ostanek pa mu počasi po jagodah pada na tla.*)

Sedeči gostje (*vstanejo; vsi osupli gledajo ves prizor*).

Eva (*se izogne materi, zgrabi Marta pod rokó, zamahne z desnico in izzivalno zakliče*): Na ulico, otroci! (*Zapoje*;) Allons enfants de la patrie... (*Se obrne z Martom in oba odideta skozi zadnja vrata.*)

Mladi gostje (*deloma pritegnejo marseljezi in vsi odidejo za parom*).

Kolar (*dvigne desnico z iztegnjenim kazalcem kot Meštrovičev Gregor Ninski; s fanatičnim navdihom*): Tam zunaj se zdaj odloči! Narod rabi vodnika, da se mu postavi na čelo! (*Se trdo prikloni in s togim korakom pohiti za mladino.*)

Golob (medtem priskoči k senatorici, ki je blizu omedlevice, jo podpre in odvede na najbližji naslanjač).

Dr. Lom (*hiti na pomoč in zavpije*): Konjaka!

Pavle (zgrabi steklenico in kozarček, natoči in ponudi).
(Telefon zazvoni.)

Golob (*se oglasi z mesta*): Halo! (*Skoči k televizorju, ki medtem nenehoma igra, in ga zapre.*)

Glas iz telefona (*tedaj bodo v rabi že zvočni telefoni*): Halo, tu komanda pete armade!

Golob (*od daleč proti telefonu*): Senator Golob.

Glas iz telefona: Klanjam se, gospod senator! Adjutant Bevk. Nujno prosim gospoda generala Maka k telefonu!

General Mak: Halo, general Mak!

Glas iz telefona: Gospod general, iz vojnega ministrstva nujno kličejo komandante vseh armad. Najstrože zaupno! Prosim vas, preklopite telefon na slušalko, takoj vas zvežem!

General Mak (*ne da bi stopil k telefonu*): Nared!

Drug glas iz telefona: Halo, vojno ministrstvo! Pomočnik general Dodič. Prosim vse gospode generale komandante armad, da se po vrsti oglase. — Komandant prve armade:... Komandant druge armade:... Komandant tretje armade:... Komandant četrte armade:... Komandant pete armade:

General Mak (*se po vojaško zravnava*): General Mak, tu.

Glas iz telefona: Hvala! V redu. — Oglasi se gospod vojni minister, general Lukič. Najstrože zaupno!

Tretji glas iz telefona: Halo, vojni minister general Lukič. — Odrejam: nakupite kmalu nekaj konj! — V podrobnostih ravnajte natančno po navodilu Vojmin številka sedem in dvajset tisoč pet sto tri in dvajset od 23. avgusta 1941. — Na delo in sporočite izvršitev takoj!

General Mak (*je ves čas stal v pozoru; zdaj se prikloni*): Razumem, gospod minister!

(Telefon odzvoni.)

General Mak (*z nekoliko vznemirjenim glasom*): Gospoda, v civilnem jeziku pomeni to: mobilizirajte takoj vse letnike!

Golob (*bled, nekoliko se mu zatika*): Torej — to se pravi —.

General Mak (*kratko*): Vojska! (*Pristopi k senatorici in ji poljubi rokó.*) Milostiva, dolžnost me kliče — oprostite! (*Z drugimi se le bežno poslovi, nakar odhiti zadaj.*)

Pavle (pred generalom Makom na široko odpre vrata, odide za njim in zapre).

Pip an (*pristopi k senatorici*): Milostljiva, zaradi Evinega nastopa, ki ste mu sami bili priča, sem na svojo veliko žalost prisiljen, ostopiti od zaroke... (*Se skloni, da bi poljubil senatorici rokó.*)

Senatorica (*nagne Pipana k sebi, ga miluje in poljubi na čelo*): Ubogi, ubogi moj fant! (*Začne jokati.*)

Golob (*ves nesrečen ugovarja in skuša prigovarjati Pipanu*): Dragi moj, to je bila le hipna kaprica! — Ne delaj iz tega prizora nepremostljivega prepada —!

Pip an (*se zravnja; obžalovaje, a odločno*): Gospod senator, prepad je bil že prej, le videl ga nisem. Prav je, da mi ga je Eva pokazala, še preden bi bilo prepozno.

Dr. Lom (*pazljivo gleda na televizitor, ki že dlje daje signale, pristopi k aparatu in ga odpre*): Gospôda, oprostite, radio kliče!

Vsi (prisluhnejo).

Glas iz televizorja: Halo, halo, radio Ljubljana! Najnovejše! — Vojska je že izbruhnila! Brez vsake vojne napovedi so se začele sovražnosti. Kmalu po poldnevu so se prikazale cele trume bombnikov nad Prago, Berlinom, Parizom, Londonom in Rimom ter bombardirale najpomembnejše objekte v teh mestih. Praga je le še razvalina, Rim gori na vseh koncih, v Londonu ležijo po ulicah hekatombe od plinov podušenih. — Halo, radio Ljubljana! Čez nekaj minut bomo oddajali dalje! — Ku-ku, ku-ku...

Katarina (medtem priteče skozi zadnja vrata, pohiti k ihteči senatorici in se prizadeva okrog nje).

Vsi (neme od groze.)

Pip an (*zamišljeno posluša radio; nenadoma se zdrami in stopi h Golobu*): Gospod senator, z današnjim dnem odpovedujem službo. Zglasim se takoj radovoljno v vojsko, da —, da — operem strahopetca.

Golob (še bolj potrč samo zakrili onemoglo z rokami, ne da bi našel besedo ugovora).

Pip an (se molče prikloni in odide zadaj).

Dr. Lom (teško vzdihne in se začne potihem poslavljeti).

Radio še zmeraj kuka. Z ulice se skozi okno zasliši iz daljave godba. Zvoki prihajajo vedno bliže, razločijo se že melodija vojaške koračnice in posamezni klici »Živela vojska!« in podobno.

Zagrinjalo.

Ivan Grafenauer | O Zariki in Sončici in še kaj o »španskih« junakih

Zbalado o Lepi Vidi in z romancama o Romarju sv. Jakoba Kompostelskega, o Kralju Matjažu in Alenčici (*Il moro Saracino*)¹ vrsta slovenskih narodnih pesmi o mavriških in španskih kraljih in kraljicah še ni zaključena. Španski kralj se omenja še v pesmi o Zariki in Sončici (SNP, št. 71—72.), v legendah o sv. Barbari, v ječo vrženi (SNP, št. 641—642.), o sv. Uršuli streljani (SNP, št. 645.); v drugi pesmi spet nastopa neka zagonetna »Španska kraljica« (SNP, št. 36.), ki jo je v drugi inačici zamenila »Poljska kraljica« (SNP, št. 35.); zamorska (ajdovska) deklica ali tudi zamorska kraljična, zamorec in tudi zamorski kraljič pa tudi niso redke osebe v naši pripovedni narodni pesmi in legendi.

Zarika in Sončica

Izmed ravnokar navedenih pesmi je morda najbolj znana grozotna baladna narodna pesem o Zariki in Sončici. Po njej je namreč zasnoval pesnik Matija Kračmanov Valjavec svoj »romantični ep«² »Zora in Sonca« — v prvi objavi ga je imenoval še »pripovedno pesem v treh delih«³:

Slovenko Sonco ugrabi z nekega gorenjskega gradu Turek — edini izmed oblegovalcev je živ ušel kmetom, ko so ti pobili vse turško krdelo, ki je grad oblegalo. Kmete je vodil junaški domači mladenič, ki ga je ugrabljena Sonca čisto na tihem ljubila, da še on za to ni vedel. Kot sužnjo Zairo hočejo Sonco na Turškem pomohamedaniti in jo narediti za sultanico. — Njena sestra Zora se pa omoži s španskim popotnim junakom donom Almirom, ki je prišel z deželno vojsko obleganemu gradu na pomoč, ko je bil domači junak delo že opravil. Po poroki odpotujeta na Španjo. Don Almiro gre po porodu prvega sina na Zorino željo v Carigrad, da reši lepo sužnjo Zairo iz palače turškega sultana (motiv Prešernove Turjaške Rozamunde!). To se mu res posreči in don Almiro pripelje Zairo v svoj španski grad. — Ljubosumna Zora misli že pogubne misli; prav tedaj pa pride na povratku od sv. Jakoba Kompostelskega k donu Almiru tisti slovenski junak, ki je svojčas rešil Zoro in njenega očeta z vso družino pred Turki; ta spozna, da je Zaira Sonca, Zorina sestra, in postane po vrnitvi na Gorenjsko njen mož.

¹ Gl. Dom in svet, 1937/38, str. 230 nsl. (o Lepi Vidi), str. 338 nsl. (o Romarju sv. Jakoba Kompostelskega), str. 339 (o Kralju Matjažu in Alenčici in *Il moro Saracino*); o tem glej več v ukrajinski razpravi Zenona Kuzelje: Ugorski korolj Matvij Korvin v slavjanski ustni slovesnosti. Rozbor motiviv, zvjazanih z jogo imenom. Zapiski Naukovoga tovaristva imeni Ševčenka, LXVIII—LXX, posebe LXVIII, 63—82, LXIX, 31—49.

² Zora in Sonca. Romantični epos. Matija Kračmanov Valjavec, Poezije. Izdala Slovenska Matica. Uredil Fr. Levec. V Ljubljani (1899), str. 174—225.

³ Zora in Solnca. Pripovedna pesem v treh delih. Zložil M. Kračmanov Valjavec. (Cvetje iz domačih in tujih logov, 33. zv., a 21. delo.) V Celovcu, 1867.

Narodna balada sama o Zariki in Sončici se nam je ohranila v dveh skoraj enakih zapisih; prvega je napravil l. 1850. v Srednji vasi pri Šenčurju na Gorenjskem sorodnik in sošolec pesnikov, poznejši jezuit, tedaj še gimnazijalec Janez Valjavec (SNP, št. 71.), drugega pa je nekaj let pozneje Matiju Valjavcu samemu v pero narekovala mati njegovega sošolca Matevža Šavsca iz Preddvora na Gorenjskem (SNP, št. 72.). To inačico je s poročilom o obeh zapisih objavil v predgovoru k prvi izdaji svoje »pripovedne pesmi v treh delih«. ⁴ Glasi se takole:

Zarika in Sončica.

- | | |
|-----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| <p>Star Vah jin stara Váhinja
 prosíva sta lepó Bogá,
 de b jima dav jen poros^{a)} lep.
 Boh jima j dav jen poros lep,
 5 Boh jima dav je hčeri dve:
 Ta prva j biva Záríka,
 ta druga j biva Sončica.
 Sončico vkrade turšči car,
 Zariko vzame španšči kralj.</p> <p>10 Zaričin mož na semenj gre,
 pa praša mvade Zariče:
 »Kaj pa ti kupim na semnji,
 kar bi po všeči b'ó tebi?«
 Zarika tok odgovarí:
 15 »Kar najdeš tam nejlevšega,
 nejlevšega, nejdražega!«^{b)}</p> <p>Sončica na semnji stójí,
 jin Zarčin mož tak govarí
 »Kolkó pa Sončica veljá?«
 20 »Sončica štir sto kron veljá,
 Gdor jih imá, ta nej jih dá,
 gdor jih pa níma, nej nehá.«</p> <p>Zarika táko govarí:
 »Kaj si mi kupu za semenj —
 25 vse levši, koker sama sem,
 vse draži, koker sama sem!«
 »O nič ne marej, Zarika,</p> | <p>štenže nam bo pométova,
 vsak dan bo grš prhájova.«</p> <p>30 Sonca j štenže pométova,
 vsak dan je levš prhájova.</p> <p>Že mi pokliče hvafce vse:
 »Le pejte vovit ríbice,
 ki so z imenam kačice.«</p> <p>35 Zarka je kače kúhova,
 Sonca jih je pokušova.
 Sončico gvava zabolí,
 de precej v lica vobledí.
 Sončica j šva v ta gornji stan:
 40 »Le vleci, vetrček hvdán,
 semkej iz vaščih deževá,
 čer so voča jin mat domá.«</p> <p>Záríka je posúšova,
 Močno se je prestrášiva:
 45 »O Sónčica, sestra mojá,
 de nisem vedva preh^{c)} tegá,
 pa sem ti dava káči strup!«^{č)}
 Záríka tudi vomedli
 jin dušo s Sončico spustí. —</p> <p>50 Kokó je vender to hudó,
 de sestra sestre na pozná
 jin strupa káčiga ji dá!</p> |
|-----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|

⁴ Natisnjena je z vsem predgovorom vred tudi v Levčevi izdaji Valjavčevih Poezij (gl. op. 2.), str. XXXIV—XXXV.

^{a)} poros = porod.

^{b)} SNP, št. 71., v. 9—10:
 Sonco je vkradel turški car,
 Zarko vsnubil španski kralj.

^{c)} preh = poprej.

^{č)} SNP, št. 71., v. 44—47:

»O ti sestrica mojá!
 De jez nisem vedla tga:
 Sim ti dala kačji strup,
 s tim je proč moj up!«

Že prva vrstica priča in z njo spomin na laško deželo v 41. vrstici, da pesem o Zariki in Sončici ni nastala iz domačega življenja, kakor je nastala Lepa Vida neposredno iz groze, ki je prevzela vso bližnjo okolico zaradi nesreče znane matere in žene z njenim nebogljenim dojenčkom in možem vred in se je razširila kmalu tudi po vsej pokrajini in deželi; jasno je marveč, da nam je v Zariki in Sončici narodni pesnik in pevec v slovenski besedi izoblikoval tujo baladno snov, in sicer po vsej verjetnosti — kakor v romanci o Romarju kompostelskem — po kakem romanskem vzorcu.

Tragični obrazec, da sestra iz ljubosumnosti zavda nepoznani sestri — španska »kraljica« turški sužnji — in, ko sestro kot sestro spozna, iz žalosti z njo vred umre, je eden najsilnejših v svetovnem slovstvu. Primerjati se mu da skoraj le Ojdipova tragedija nezavednega očeta-mora in krvoskrunskega zakona z materjo ter grozotna usodnost staršev, ki iz pohlepa umore v tujini obogatelega sina, ko se je vrnil domov, da bi staršem oskrbel mirno, prijetno starost, in prvič, še kot nepoznan potnik, prenočuje v njihovi borni hišici.⁵

Snov je prav za prav čisto nebaladno obsežna, saj zajema vse življenje nesrečnih sestra od rojstva do smrti, in kar vrsto različnih dogodkov, kakor ugrabitev, »omožitev« v daljno deželo, nakup nepoznane sestre sužnje kot sejmskega odpustka, ljubosumnost, zastrupitev domnevne tekmice, spoznanje in smrt. Vendar je vsa ta vrsta dogodkov orisana s tako skopimi obrisi, s tako jedrnato zgoščenostjo, s tako neposrednostjo pripovedovanja — skoraj v samih govorih in odgovorih — da je dojem kljub snovni preobloženosti povsem baladni. A ta strnjenost je nastala nedvomno šele sčasoma; prvotno je bilo pripovedovanje vse bolj obširno, risanje dogodkov vse bolj podrobno in šele na stoinstoletni poti od rodu do rodu, iz kraja v kraj, od ust do ust se je pesem toliko okrušila in spet obrusila,⁶ da je taka, kakršna je, skopa, skrivnostna, mrka. Baladno zgoščenost moti samo nepotrebni, sentimentalno plehki trovrstični sklepni vzdih, ki se je nedvomno šele v novejšem času pesmi pritaknil.⁷

⁵ Ta motiv, ki ga je uporabil Zacharias Werner za usodnostno tragedijo »Štiriindvajseti februar« (Der vierundzwanzigste Februar, 1815), je uporabljen po sporočilu Ericha Schmidta Jakobu Minorju že v starejši angleški baladi; uporabil ga je tudi že angleški dramatik, začetnik novejše meščanske tragedije, George Lillo (1693 do 1739) za žaloigro »The fatal Curiosity« (1736). Gl. Minor, Das Schicksalsdrama (Deutsche National-Litteratur, historisch kritische Ausgabe, hrsg. von J. Kürschner, 151. Band. Berlin und Stuttgart. Verlag W. Speemann (brez letnice), str. III. — Bruno Busse, Das Drama, II. Von Versailles bis Weimar. Aus Natur u. Geisteswelt, 288. Bdch. B. G. Teubner in Leipzig, 1911, 57.

⁶ O tem »razpevanju« narodnih pesmi gl. K. Reuschel, Volkslied v Reallexikon der deutschen Literaturgeschichte, hrsg. v. Paul Merker u. Wolfgang Stammer, III, 487, 488.

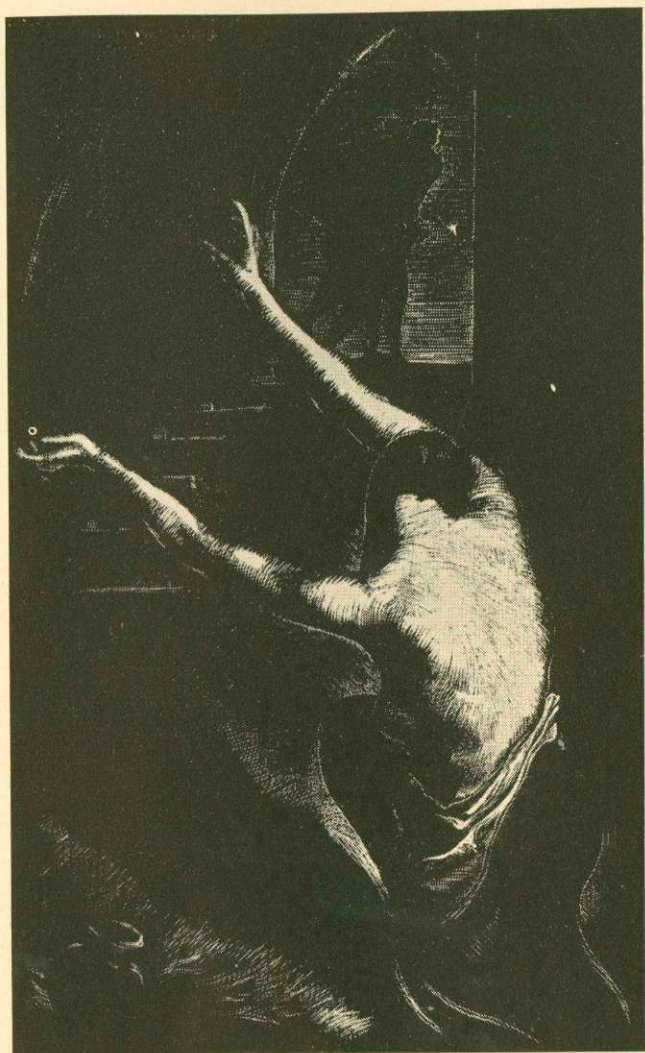
⁷ Podoben sklep ima sicer še inačica M. Ravnikarja Poženčana k pesmi o »V deveto deželo omoženi« (SNP, št. 98):



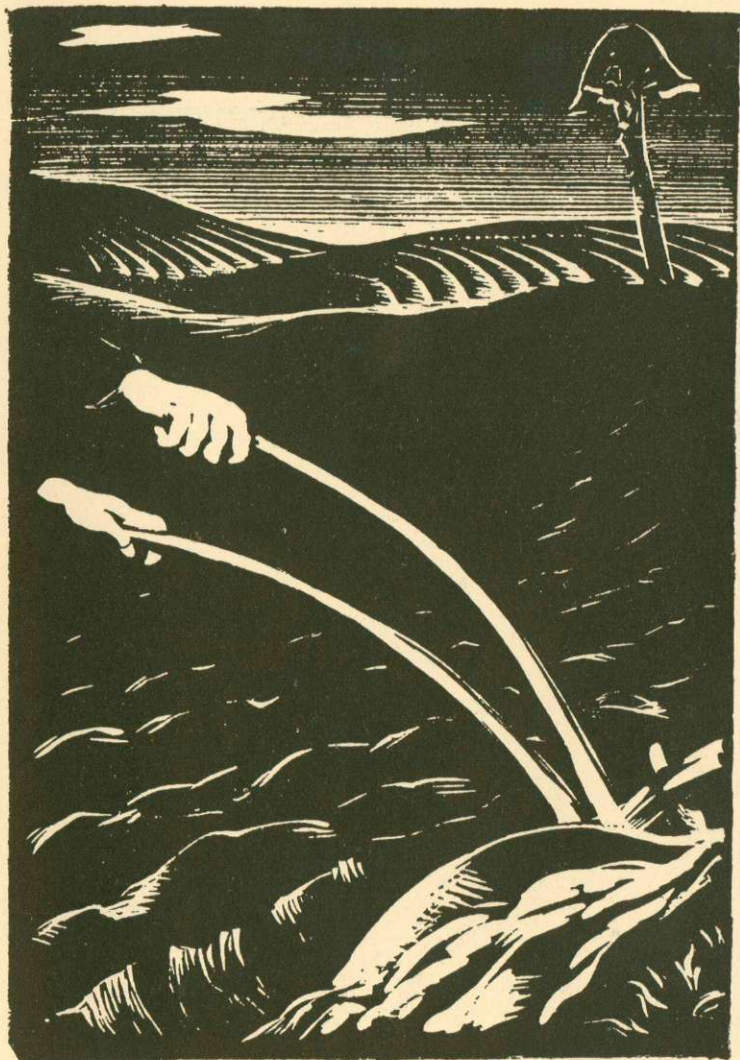
Sl. 4. B. Jakac: Delavska mati (lesorez, Praha 1921)



Sl. 5. B. Jakac: Deklica na cesti (suha igla,
Praha 1922)



Sl. 6. B. Jakac: Henrik! Henrik!
(Iz »Fausta«, lesorez 1932)



Sl. 7. B. Jakac: »Kmet govori plugu« (lesorez k Gradnikovi zbirki »Večni studenci«, 1938)

Okolje pesmi o Zariki in Sončici — španski kralj in njegova žena (če sta to res), turški car in njegova sužnja — se zdi na prvi pogled, da je isto ali vsaj slično kakor v Romarju sv. Jakoba Kompostelskega. Če pa si snovne motive natančneje ogledamo, spoznamo, da to ni tako. »Zarikin mož« — razen v uvodnih vrsticah se ta nikjer ne imenuje »španski kralj« — kupi ženi kot sejmsko darilo **krščansko sužnjo**, sužnjo, ki jo je uplenil »turški car« in jo postavil na trg nekje nepredaleč od bivališča »Zarikinega moža«. To ni krščansko življenjsko okolje!

Če je kristjan kje v mohamedanskih deželah kupil krščanskega sužnja, ga ni kupil, ampak odkupil. Ko je tak suženj stopil na krščanska tla ali le na krščansko ladjo, je bil prost in še pomagali so mu, da je mogel odpotovati domov. Da se je delo za odkup krščanskih sužnjev iz saracenskega suženjstva in njihovo zamenjavo za mohamedanske ujetnike bolje uredilo, strnilo in pospešilo, so se v dobi križarskih vojska ustanovili posebni katoliški redovi. Tako so l. 1198. v Provansi ustanovili trinitarijski red (ordo SS. Trinitatis captivorum et redemptionis captivorum; ustanovitelj mu je bil Provansalec s. Johannes de Matha) — med trinitarijskimi odkupljenci je bil tudi slavni španski pisatelj Miguel de Cervantes Saavedra (1680), pisec Don Kihota, in se je za rešitev zahvalil s posebno novelo. L. 1218. so trinitarijem sledili v Barceloni mercedarijci (ordo B. Mariae de captivis; ustanovitelj je s. Petrus Nolascus); po četrti slovesni obljubi so morali ti v potrebi samega sebe izročiti nevernikom kot talce, če je bilo to za rešitev kakega jetnika potrebno, t. j., če je zmanjkalo odkupujočim redovnikom denarnih sredstev in je bil tam še kak suženj, ki se je bilo bati za njegovo versko stanovitnost. Mnogi so pri nevarnem poslu odkupovanja krščanskih sužnjev dali življenje; Cerkev jih časti kot mučence.⁸

Sužnje so sicer tudi v krščanskih državah še ves srednji vek imeli, in to kljub cerkvenemu odporu; a na trg so se smeli postaviti samo pogani in mohamedanci. Trgovina s krščanskimi sužnji je v 12. stoletju v krščanski Evropi prenehala tudi tam, kjer so se je najdalje držali,

»Oh, kaj žalost ne stori:
kmalu dve gospe umori!

Prim. tudi kajkavsko pesem o Zlobni tašči (SNP, št. 862.), ki sina naščuje na snaho, da jo umori; sklep se glasi:

Oj nesrečna stara majka bila,
kâ dva drage tužno raztužila!

Dosti krepkejši sklep ima druga inačica iste pesmi (SNP, št. 861): sin prinese materi nedozoreli plod umorjene žene z besedami: »Eto, majka, jabuka zelena, / kajoj nesi dozriti dala!« Takisto pesem iz Bele Krajine z isto snovjo (SNP, št. 248). Sentimentalni dostavki so mlajšega izvora, kakor tudi pesmi s sentimentalno ali oštarijsko sirovo vsebino. Prim. H. Naumann, Volksballade, Reallexikon d. dt. Ltg., III, 480, b.

⁸ Gustav Schnürer, Kirche und Kultur im Mittelalter, II², 1929, Ferd. Schöningh, Paderborn, 305—308. — Der Grosse Herder, 8, 241/42 (Merzedarier); 11, 1472 (Trinitarier).

kakor med Nemci, Angleži in Irci. Krščanski sužnji so se smeli samo še izmenjavati, ne pa prodajati in torej niso bili več trgovsko blago. Kmalu pa so se krščanski sužnji spremenili v podložne kmete.⁹

Način, kako »Zarikin mož« Sončico na trgu kupi, nam zbuja sum, da v prvotni narodni pesmi ni bil krščanski kralj ali sploh kristjan, ampak da je bil — kakor »turški car« — mohamedanec, Saracen. To toliko bolj, ker »je španski kralj« sicer res po inačici Janeza Valjavca »Zarko vsnubil«, (gl. zg. op. b), v drugi inačici pa kralj »Zarko vzame«. To more pomeniti, da jo vzame v zakon, da jo vzame s silo, da jo vzame kot delež pri delitvi plena.

Kako pa moramo to besedo res razumeti, se nam odkrije, če pazljivo razberemo Zarikine očitke po moževi vrnitvi s sejma. Ko Zarika vidi, kako lepo sužnjo ji je mož s sejma pripeljal, in ko tudi zve, koliko je mož zanjo dal, se vzbudi v njej ljubosumnost in možu očita: »Kaj si mi kupil za semenj (vse levši, koker sama sem), vse draži, koker sama sem!« (V. 24—26.) Potemtakem je bila tudi Zarika na semnju kupljena in za manj kakor 400 kron. To nikakor niso krščanske šege in navade. Tudi neosnovana ljubosumnost Zarikina zaradi nove sužnje je popolnoma razumljiva le, če pomislimo na zagatno ozračje mnogoženskega harema pri mohamedancih, kjer je bila sužnja po mili volji gospodarjevi njegova priležnica, posebno še, če je bila lepa. V našem primeru je ljubosumnost še bolj razumljiva, ker tudi Zarika nič drugega ni ali vsaj nič drugega ni bila kakor sužnja, za denar kupljena sužnja, samo ga je že napredovala in postala moževa ljubljenska.

In končno — ali ni v pesmi, vsaj v eni inačici, narahlo nakazano tudi še Zarikino rahlo upanje, da bi se le še kdaj mogla tako ali tako, morda po odkupu, vrniti v domači kraj, v laško deželo, »kjer so voča jin mat doma«? Ko spozna, da je zastrupljena sužnja njena sestra, se v inačici Janeza Valjavca z grozo zave: »S tim je proč moj up!« (gl. zg. v opomnji č).

»Zarikin mož« je bil torej v prvotni pesmi o Zariki in Sončici »Saracen, španski Maver. Ali pa je bil tudi »kralj«, ni povsem gotovo. »Španski kralj« je Zariko res »vzel«, t. j. kot delež od plena svojih roparskih ladij odbral — tako moramo po vsem, kar zdaj vemo, besedo razumeti; a »Zarikin mož« jo je na sejmu s sužnji kupil. Potemtakem »Zarikin mož« ni ista oseba kakor v uvodnih vrsticah imenovani »španski kralj«. Gotovo je le toliko, da je po opisu v pesmi nedvomno bogat človek, torej kak mavriški emir.

Kajpada tudi »turški car« naše pesmi ni turški sultan v Carigradu; saj so tam za križarskih vojska gospodovali še bizantinski, od 1204—1261. latinski cesarji. Gre pač za kakega drugega saracenskega vladarja, morda kje v severni Afriki.

⁹ G. Schnürer, n. d., 415—417.

Še se tamkej gostujejo.
Kadar se Brajdiki že zadosti zdi,
vrgla je v glaž prstan zlat,
45 napila je sestri svoji.
K je sestra prstana v gledala,
še tak pravi, govori:

»To je prava sestra môja!
Ko b imel mene vzeti,
50 vzemi to, k si jo pred imel.«
Preblekli so jo,
in poročila sta se.

Vsa snov te pesmi, ugrabitev »primorskih deklic«, ki sta hčeri »črnega zamorščika«, način, kako kraljič plen svojih »ribičev« in pomorskih grabežev sprejme, kaže na isto saracensko življenjsko okolico kakor Zarika in Sončica. Snubitev je značilno srednjeveška, enako motiv prstana, po katerem se Brajdika dá spoznati.^{9a} O srednjeveškem izvoru pesmi torej ni dvoma. To kaže tudi prav srednjeveška mirnost, s katero narodni pesnik brez zadrege, brez spogledljivega namigavanja in s pravilno moralno sodbo pripoveduje za naš čut precej kočljivo zgodbo.

Španski kralj v slovenskih narodnih legendah

Španski kralj je v naši srednjeveški narodni poeziji, če ne vedno, pa vsaj pogosto mohamedanec, t. j. po srednjeveških krščanskih nazorih nevernik, pogan. To nam spričujeta tudi legendarni narodni pesmi o »Sv. Barbari, v ječo vrženi« in o »Sv. Uršuli streljani«.

Sv. Barbara, devica in mučenica iz starokrščanske dobe, je umrla najbrž za Galerijevega preganjanja (305—311) v bitinijski Nikomediji, vzhodno od Carigrada (god 4. dec.). Zgodovinskih poročil o njej ni. Po legendi je imela poganskega očeta; da bi se ne okužila s krščanstvom, je morala vso mladost z očetom in še eno strežnico preživeti v posebnem stanovanju v stolpu, ločena od sveta. Pa je le postala kristjanka in obljubila vedno devištvo. Ker se je očetu upirala, ko jo je hotel omožiti in ji vsiljeval že izbranega ženina, jo je za kazen pustil nekaj časa samo in šel na potovanje. Po vrnitvi zve, da je hči kristjana in jo sam izroči sodniku. Ko je tudi najbolj neusmiljeno mučenje ne ukloni, jo sam z mečem obglavi.^{9b}

Naša narodna legenda o »Sveti Barbari, v ječo vrženi« v Majarjevi inačici iz Kazez (Majar piše: Koziz) pri Zilji (SNP, št. 641.) dosti dobro ustreza tej srednjeveški legendi:

^{9a} Porabljen je že na koncu stare nemške narodne pesmi o Hildebrandu: stari Hildebrand spusti poročni prstan v čašo, ki mu jo je žena prinesla v pozdrav in jo je on izpil; prstan naj bi dokazal, da je on res njen mož. Pesem je rokopisno dokazana iz l. 1359., motiv s prstanom pa je še mnogo starejši. Rochus v. Liliencron, Deutsches Leben im Volkslied um 1530 (Deutsche National Litteratur, Pid. 13. (1884)- 84—89; XLV—XLVI,

^{9b} Matija Torkar, Življenje svetnikov in svetnic božjih, II² D. M. v Celovcu, 1918, 991—996.

Oče ji prigovarja, naj se omoži (SNP, št. 641, v. 6—23. = v. 52—64.):

Ti imaš sdej ženine tri:	15 al vzemaš kralja deželskega,
jeden kralj, čjer sonce gori gre;	se ti bo vse perklanjalo.«
drugi, čjer sonce na povni je;	Kaj pa Barbica odgovori:
10 tretji, čjer sonce k božjej	»»Jaz mam že zbrana ženina,
gnadi gre.	Jezusa Nacarenskega.««
Al vzemaš kralja španskega,	20 »Al hočeš španska kraljica bit,
bil vzemaš kralja deželskega?	al raj češ tri leta v turne sedet?«
Al vzemaš kralja španskega,	»»Jaz nočem španska kraljica bit,
vse bode tebe hvalilo;	raj hočem tri leta v turne sedet.««

Oče da zgraditi »turen globok, turen temen«, jo vanj zakleniti in vrata zakovati. Pa angeli ji nosijo hrane: sv. Rešnje telo in sv. Rešnjo kri. Po treh letih dá oče vrata v turen odkovati: sv. Barbara je živa in zdrava. Oče jo spet nagovarja, naj se omoži, in hči se spet brani, vse z istimi besedami kakor prvič. Nato ji oče z mečem odseka glavo.

Ženin, ki ga oče sv. Barbari vsiljuje, je španski kralj. Izraz »deželski kralj«, ki ga pesem omenja poleg španskega kralja, je bržkone prevod latinskega izraza »rex gentium«, t. j. poganski kralj, in je bil, kakor vse kaže, prvotno samo pristavek k besedi »španski kralj«. Treh kraljev od treh delov sveta (kjer sonce vzhaja, kjer opoldne stoji, kjer zvečer zahaja) kot snubcev, ki naj bi jih španski in deželni kralj nadrobneje označila (a je enega premalo), v pesmi prvotno sploh ni bilo: izposojeni so iz kolednice za svete Tri kralje »Kje so sveti Trije kralji doma« (SNP, št. 4959—4960: iz Motnika v zapisu Gašparja Križnika in iz Borovelj in Podkrnosa neznanih zapisovalcev, najbrž prof. J. Scheinigga in prof. Jak. Wanga, kjer se sv. Trije kralji takole vprašujejo [SNP, št. 4960]):

(Prvi kralj vpraša drugega:)

»Gospod kralj, čej ste vi doma?«

»»Jaz sem tam doma, čir sonce gor gre.««

(Drugi kralj tretjemu:)

»Gospod kralj, čej ste vi doma?«

»»Jaz sem tam doma, čir sonce na poldan stoji.««

(Tretji kralj prvemu:)

»Gospod kralj, čej ste vi doma?«

»»Jaz sem tam doma, čir sonce k božjej gnadi gre.««

Ta kolednica se je v moji mladosti pela tudi povsod pri Zilji. Sam se je dobro spominjam iz svojih deških let, ki sem jih do jeseni l. 1889. preživel v Veliki vasi pri Brdu v najbolj zapadnem delu slovenske Zilje.

Domneva torej, da je »deželski kralj«, t. j. poganski kralj, samo pojasnilo k izrazu »španski kralj«, je torej več ko samo verjetna. To nam potrjujejo tudi druge inačice legende o Sv. Barbari, v ječo vrženi. Kajti vse omenjajo samo enega kralja ali carja

(obsegajo pa samo prvi del zgodbe do tja, da turen odpro): k temu je v motniški inačici (SNP, št. 642., zapisal Gašpar Križnik) snubec spet španski kralj, v framski inačici (SNP, št. 643., zapisal O. Caf) se imenuje snubec »dunavski kralj«, v inačici neznanega zapisovalca »od hrvaške meje na Kranjskem« (SNP, št. 644.) pa je snubač v precej premenjeni pesmi čisto nedoločen, krščanstvu sovražen »car« — on in ne več oče — je preganjalec sv. Barbare.

Skoraj gotovo si je poznejši narodni pevec pod tem poganskim dunajskim kraljem ali »carjem« predstavljal že turškega carja (sultana) 15. stoletja. Kakor si je namreč v visokem srednjem veku vsak krščanski človek — tudi izobraženi — predstavljal starorimske pogane in njihove cesarje, ki so mučili prve kristjane, kakor »pogane« ali »nevernike« svoje dobe, t. j. kakor Saracene, Arabce, Mavre, tako so si jih predstavljali od 15. do 17. stoletja kakor Turke.¹⁰

To nam dokazuje slovenska legendarna pesem o »Školastiki« (SNP, št. 38. z Gorenjskega, zapis M. Ravnikarja Poženčana, Stare medljudne pesmi iz l. 1838.):

Turški car hoče imeti Školastiko, hčer ljubljanskega hauptmana za ženo. Oče je tega žalosten, mati vesela:

»Kako bo to vendar lepo,
20 saj lepši bit bi ne moglo
»Jez bom ljubljanska hauptmanca,
ti boš pa turška carinja!«

Ko pa Turek pride, se zateče Školastika

h podobi bôžje Matere,	30 Školastkinih prijatelov,
megla gosto se stri krog nje.	le-ti vzemo Školastiko,
Veliko prišlo angelov,	Turčini prazni stran gredo.

O sv. Školastiki, sestri sv. Benedikta, se kaj takega ne pripoveduje; očitna pa je podobnost z legendami o starokrščanskimi mučenicah: o sv. Barbari se pripoveduje n. pr. tudi tole: Neka pobožna gospa, Julijana po imenu, je občudovala stanovitnost sv. Barbare; stopila je še sama pred sodnika in izpovedala, da je kristjana, da hoče z Barbaro umreti. Sodnik jo da pretepsti, ji odrezati prsi, nato pa jo ukaže z Barbaro vred nago po mestu voditi. Tedaj pa sv. Barbara vzklikne k Bogu: O Bog, ki nebesa z oblaki pokrivaš, zemljo v meglo zavijaš in temo pogrinjaš čeznjo, pokrij tudi najino nagoto pred poželjivimi očmi poganov.« V tem trenutku obe obdâ prečudna svetloba kakor z obleko, ki ju pogonom prikrije.¹¹ Podobno tudi v drugih legendah.

Ime Školastika je torej pač šele pozneje zamenilo ime kake nam neznane starokrščanske mučenke; tudi priprema pesmi za Ljubljano je

¹⁰ Dokaz so številne slike in podobe iz te dobe o Jezusovem trpljenju, n. pr. v vhodu na prostor pred stiško cerkvijo.

¹¹ Matija Torkar, Življenje svetnikov in svetnic božjih, II², DsM v Celovcu, 1908, str. 996.

iz poznejšega časa; poglavitno pa je, da je rimskega oblastnika zamenjal turški car. Tako si moramo tudi predstavljati, da je v poznejših inačicah pesmi o »Sv. Barbari, v ječo vrženi« turški car zamenjal starejšega poganskega španskega kralja, ki sam stoji na mestu rimskega oblastnika. Zgoditi se je to moglo šele v 15. stoletju.

Tudi v naši narodni legendi o »Sveti Uršuli streljani« (SNP, št. 645.), ki se nam je ohranila samo v enem, menda Vrazovem zapisu iz Framu, je španski kralj pogan. V njem je združila naša narodna pesem dve osebi znane srednjeveške legende o sv. Uršuli in njenih 11.000 tovarišic.¹²

Po tej legendi je bila sv. Uršula hči britanskega kralja. Zasnubil jo je poganski anglosaški kraljevič. Starši so mu nevesto obljubili, a s pogojem, da postane ženin kristjan in da počaka še tri leta, da Uršula s tovarišicami poroma v Rim. Svetnica se res odpravi z 11.000 tovarišicami preko Kölna v Rim, na povratku pa jih pred Kölnom Huni umore; sv. Uršulo hoče hunski kralj za ženo; ko ga zavrne, jo s svojo roko ustrelji.

O zgodovinskem jedru te legendarne pripovedke gl. Der Grosse Herder, 12, 49 in tam navedeno literaturo: z zgodovinsko osebnostjo device in mučenke sv. Uršule, ki so jo v Rimu častili že v 4. stoletju, se je združila povest o britanskih beguncih, ki so jih l. 451. ali 452. ob Spodnjem Renu Huni pokončali.

V naši narodni pesmi je španski kralj Uršulin ženin in morilec; namestuje torej hkrati kraljeviča in hunskega kralja. Pesem pripoveduje namreč, da je že za sedemletno Uršulo zvedel »svetli kralj, španske dežele svetli kralj«, da je poslal dvakrat snubcev, tretjič pa je prijahal sam:

»Hala, hala, Oršola!
Vzemi me, lepa Oršola!«

»Hala, hala, španski kralj,
20 perpelala bom se na razgledi.«

Res se pripelje na ogledi, a ne na grad, ampak mimo gradu:

»Halà, halà, mladi hlapčiči,
30 nabijajte mi pištolice,
nabijajte mi pištolice
no strlajte za Oršoloj.«
Eden jo je streljâ na roko,
drugi jo streljâ na nogo,
35 tretji jo je streljâ sred glave,

štrti jo je streljâ ravno v srdce.
Halà, halà, ti svetli kralj,
španske dežele mladi kralj!
Ne boš ti z menoj španjivô,
40 jaz bom se odpelala v nebò,
V sveto nebo no svetli raj,
Oča nebeški nam ga vsem daj!«

¹² Gl. Jakoba de Voragine knjigo *Legenda aurea*. V latinskem prvotisku (inkunablu) te knjige iz l. 1497. (v frančiškanski knjižnici v Ljubljani), je to »Legenda cliij« De vndecim milibus virginum). — V francoskem prevodu (Le bienheureux Jacques de Voragine, *La Légende Dorée* traduit du Latin d'après les plus anciens manuscrits. Avec une Introduction, des Notes, et un Index alphabétique. Par Teodor de Wyzewa. Ouvrage couronné par l'Académie française. Paris. Librairie Académique Perrin et Cie, Libraires-éditeurs, 1929.) je to poglavje XLV., str. 590—595. — Torkar, n. d. II², 680—681.

Ob vsej častitljivi starosti te naše narodne legende, ki jo stavlja »španski kralj« kot poganski kralj nekako v 12. ali 13. stoletje, je mikaven naivni anahronizem pištolic, s katerimi namesto s puščicami sv. Uršulo ustrelje. Ta sprememba je seveda razmeroma mlada.

Kakor v »Zariki in Sončici« in v legendah o sv. Barbari in o Školastiki se rabita tudi v narodni baladi o »Mladi Bredi« ali »Nesrečni nevesti« (SNP, št. 102—107.) izraza »španski kralj« in »turški car« kar v istem pomenu neverniškega vladarja. Grofa Friedricha nemške predloge te naše narodne pesmi¹³ je sicer v »Mladi Bredi« večinoma zameril turški snubec¹⁴ in v dveh inačicah se govori samo o svatih¹⁵ ali o ženinu Židanku¹⁶; v eni inačici pa je čisto v slogu naše stare narodne pesmi turške svate zamenil »španski kralj«¹⁷, čeprav potem svatovska

rajža kmalu je prišla,
kjer teče voda Donava (v. 27—28.),

torej tja na turško stran. In da sta bila v predstavah naših narodnih pesnikov in pevcev narodnih pesmi tudi »španski kralj« in »kralj devete dežele« v nekem sorodstvu, pričuje nasprotje »Mladi Bredi«, pesem o »Nesrečni nevesti« (SNP, št. 108—111.), kjer je v dveh inačicah španskega kralja ali turškega carja zamenil »deveti kralj«¹⁸ ali »kralj iz devete dežele«¹⁹.

Naj navedem še en primer, da je španski kralj kakor v Romarju kompostelskem kristjan. To je prva inačica bajeslovne pesmi o »Trdoglavu in Marjetici« (SNP, št. 86. z Gore pri Sodražici na Kranjskem, iz Starih medljudnih pesem M. Ravnikarja Poženčana iz l. 1838.), po kateri »kraljič mlad, španskiga kralja sin« reši krščansko deklico Marjetico — v drugih inačicah je rešiteljica sestra, v tej inačici to ni čisto jasno — iz oblasti demona Trdoglava in jo pripelje na svoj dom.

51 notri v to deveto dežel,
pod tega kralja španskiga.

Kakor vidimo, je pač tudi tu nekaka zmeda, tako da krščanstvo španskega kralja, ki je hkrati kralj devete dežele, ni povsem vzvišeno

¹³ Gl. o tem L. Pintar, Književne drotine, ZSM, 4, 1902, 174. Pesem Graf Friedrich, ki jo navaja P. tam iz »Des Knaben Wunderhorn (Reclamova izdaja str. 494—497, 498—500), je kritično natisnjena pri Uhlandu (Alte hoch- und niederdeutsche Volkslieder, Nr. 122.) po dveh švicarskih letakih iz l. 1647. in brez letnice.

¹⁴ SNP, št. 103., v. 21.: Turki pote jezdijo. SNP, št. 104., v. 9—10.: To se v ogledi ti peljajo, turškega carja najmlajši sin. SNP, št. 105., 17. 18.: Prišel ti je v svate turški car.

¹⁵ SNP, št. 102.

¹⁶ SNP, št. 106.

¹⁷ SNP, št. 107.

¹⁸ SNP, št. 108.

¹⁹ SNP, št. 111.

nad vsak dvom. V drugih inačicah nastopata namesto španskega kraljiča »grofič mlad« (SNP, št. 87. iz Jurjevice pri Ribnici na Kranjskem) in »mladi kraljič« (SNP, št. 88. iz smledniške fare na Kranjskem), obe v zapisu M. Ravnikarja Poženčana in iz Starih medljudnih pesem.

Vse pesmi, ki smo jih doslej ogledali, o španskih kraljih, kraljicah in kraljičih, ki so ali sami Saraceni ali pa so Saracenom sodobniki, imajo nekaj skupnega: vse izvirajo, če niso še starejše, vsaj iz visokega srednjega veka, iz dobe križarskih vojska. »Španski kralj« v naših narodnih pesmih je kar naravnost kriterij za tako visoko starost.

Krivec Jože | Mladost je mimo šla ...

1.

Sedmero otrok je sedelo okrog peči, ki so si jo izkopali in sezidali v meji ob pašniku. Po velikosti so se vrstili. Najstarejši je izpolnil komaj dvanajsto leto, najmlajši tretje, da je kobacal po vseh štirih za ostalimi in se mu je često zapletla med noge še kiklica, ki mu jo je bila mati sešila iz svoje stare kikle. Tedaj se je zavalil po tleh z obrazom naprej, da se mu je nežni nosek zaril v mehko prst in je s svojim kričečim glasom zavijal in vokal na vse pretege. Mati pa je vsekdar potegnila enega izmed starejših: »Tako paziš na brata? Vam bom že dala! Ne dobite večerje!«

Najstarejši, Cenca, je nalagal na ogenj. Pozna jesen je bila, tista neprijetna, ko zapiha od Pohorja z vlago nasičen jesenski veter in podi visoko pod sivim nebom hripavo kričeče kavke. Vselej, kadar se mešajo v zraku te kavke, se čuti neprijeten vonj po snegu.

Otroci so pasli. Doma so imeli kravo, pašnika pa ne. Sosed jim je dovolil, da so pasli po njegovem, zato pa je moral Cenca pasti še njegovo živino. Dopoldne je presedel v šoli, popoldne je pasel. Vsi njegovi bratje in sestre so vselej šli z njim na pašo, doma pa so zaklenili.

»Drugo leto pojdem v mesto,« je razlagal Cenca svojim bratom in sestram in si po strani popravil klobuk z razpočenim vrhom. »Pojdem in ne bo mi treba več pasti živine, ne prezebati in stradati. Gospod župnik so mi že dejali, da me bodo dali v latinske šole. Hočejo, da bi postal duhovnik. Saj oni že vedo. Potem bom pa kaplan.«

»Pa boš tudi ti tepel v šoli po prstih, če ne bomo vedeli deset zapovedi?« ga prekine Tila, ki je hodila v tretji razred ljudske šole.

»Kajpada bom! Še bolj bom strog. Na ajdo jih bom pošiljal klečat, če se ne bodo učili. Tako dela naš učitelj, pa se ga vsi bojimo.«

Cenca spet naloži na ogenj, obrne krompir, ki ga je nametal v žerjavico, in nadaljuje:

»Ko bom kaplan z belim trdim ovratnikom in v črni suknji, boste lahko prišli k meni in vsem vam bom dal, karkoli si bo kateri zaželel. Niti trkati vam ne bo treba na vrata, samo prišli boste, vstopili in dejali: No, Cenca, zdaj si gospod! Obljubil si nam nekoč pomoč. Izkaži se zdaj! — Jaz bom pa segel v žep in dal vsakemu pest kovancev.«

Starejša brata sta začela ogledovati svoje roke in delala pesti ter poskušala na vse načine, kako bi napravila večje prgišče. Že sta mislila, kako bosta držala pesti pred gospodom kaplanom.

»Čez nekaj let, ko bom starejši in če bom vedno dober kaplan, me bodo škof postavili za župnika. Tedaj šele bo lepo! Vsega bom imel, česar si bom zaželel. Tudi vas ne bom pozabil. Denarja vam bom lahko dal, da boste dobro živeli, novo hišo vam bom dal sezidati, kravico vam bom kupil, da vam ne bo hudo.«

»O dobri gospod kaplan!« vzklikne sestra in sklene roke kakor k molitvi.

»Ne! Tedaj bom že župnik!« jo Cenca ponosno popravi.

»Zdaj pa krompir! Pečen je.«

Zbrcal ga je na kupček pred ognjiščem in otroci so segali vsak po svojega s premraženimi rokami. Z ene roke v drugo so ga metali, ker je bil vroč ko oglje. Samo najmlajši ga je meril z očmi pred seboj na tleh, ker ga ni mogel držati v rokah.

»Dober je! Kako lepo greje,« so govorili otroci in pihali vanj.

»Cenca, za živino glej, ne samo na krompir!« ga je pokregala mati, ki je šla po meji domov s polja. Na sosednjih njivah so že spravljali repo, jo nalagali na voz ali jo kar sredi njive obrezali in očistili ter zakopali v zemljo v globoke jame. Tako bo ostala za pomlad bolj sveža in jo bodo lahko posadili, da bo zacvela in dala seme.

Nad Pohorjem se je oblačilo. Težki, svinčenoumazani oblaki so se gramdili in pritiskali v ravnino. Nad njive je legla hladna in rosna megla. Večerilo se je. Otroci, ki so pasli za vaškimi plotovi, so peli in pokali z biči. Klicali so se, se zmerjali, tu pa tam sta se tudi majhna suroveža sprla, se zgrabila in mikastila, dokler ju ni kdo izmed starejših razpodil.

Cenca je napodil mlajše brate in sestre že prej domov. Samo eden je ostal, da bo gnal kravo, Cenca pa sosedovo živino. Ko se je začelo temniti, sta zvila vsak svojo cigareto iz bukovega listja, priprla peč z veliko travnato rušo in pognala živino.

»No, rička, liša, šeka! No!«

Živina je stopala v vrsti druga za drugo. Nič je ni bilo treba več priganjati. Pastirja za njo sta stopala molče vsak na svoji strani in

tiščala od mraza rdeče roke v žepe. Slive in akacije, ki so rasle v dolgi vrsti za vrtovi, so bile že izgubile listje. Kako pusto je bilo zdaj drevje! Pred hlevom, kjer ni bilo trave, so stale tu pa tam majhne luže. Sonce je bilo že premedlo, da bi moglo posušiti vodo v jamicah. Veter je bil vlažen, da se je vse napilo od njega. Tudi zemlja se je vgrezala.

Za vrta sta se brata ločila.

»Primi kravo za verigo in jo ženi domov! Potem pa pridi za menoj, da mi boš pomagal nastlati!« je dejal Cenca bratu, ki se je nato pognal za kravo in jo gnal proti domu.

»No, šeka, rička! Kam vas le nese?« je pokaral Cenca živino, ko jo je prignal na dvorišče in se je zagnala proti kupu buč, ki so bile za plotom. »Saj ste se menda dovolj napasle.«

Zapodil je živino do korita, da se je napila, potem pa jo gnal v hlev. Privezal jo je k jaslim in pogladil vsako po glavi.

»Site so nocoj ko bobni!« je dejal Cenca, ko je prišla gospodinja z loncem in petrolejko v hlev, da bi pomolzla. »Danes so bile pridne!«

»Saj ne bo več dolgo lepo. Mogoče slutijo, da bodo potem priklenjene k jaslim in ne bo več trave,« je dejala zajetna gospodinja. Iskala je stolček, da bi sedla h kravi in molzla. »Mogoče bo že jutri sneg. Kavke so ga tako sejale, da jih je bilo grdo gledati. Ko bi vsaj še en dan držalo. Mi imamo še eno njivo repe zunaj.«

»Naši pa so jo včeraj spravljali,« je dejal Cenca, naslonjen na podboje. Medla svetloba petrolejke se je razlivala po hlevu, kjer je živina glasno dihala, in gospodinja se je venomer jezila na kravo, ki se ji je odmikala in brcala.

Mleko je v dveh curkih štrcalo v golido in gospodinja je gledala proti Cencu in tožila. »Komaj smo dobili te dni nekaj stelje. Tako smo delali ko živina. Prej še ni bil za to čas, zdaj pa je motilo deževno vreme. Samo repo da bi še mogli spraviti, potem pa le naj gre, če že hoče. Drv imamo še doma za prvo silo, pozimi pa se bodo dala v zmrzlem snegu še laže dobiti kakor zdaj v blatu, ko se voz vgreza.

Cenca je nastlal živini in hotel oditi. »Na, Cenca!« ga je poklicala gospodinja in mu dala lonček mleka. »Vaša ga tako še nima. Za otroke pa je dobro, če je kaj belega pri hiši.«

Cenca se je zahvalil.

»Jutri pa pridi ob dveh po živino, pozneje ne bo nikogar doma!« Nato je zavil mimo hleva in se izmuznil skozi plot proti domu.

Mati se je pravkar prikazala od svinjaka z velikim, umazanim škafom, v katerem je nosila svinjam. Z oguljenim predpasnikom, ki je že skoraj docela izgubil prvotno barvo, si je brisala lice. Pujsek ji ga je bil pomazal. Počasi je stopala in nalahko sopla. Novi plod v njenem telesu jo je težil. To je bil osmi, ki ga je pričakovala.

Očeta še ni bilo doma. Bil je na delu pri Kruševih. Hodili so jim orat, in to je navadno odslužil z delom. Saj je bilo za vse tako najbolj prav. Časa tudi ni primanjkovalo. Doma niso imeli toliko zemlje, da je ne bi mogli pravočasno obdelati.

Dva otroka sta si nakladala v naročje drv in jih stokajoč vlekla materi v kuhinjo. Najmanjši je kričal v hiši, da se je njegov jok slišal daleč po vrtu. Cenca je ostal pri studencu in si umival roke, samo da mu ne bi bilo treba prijeti za kako drugo delo.

»Že spet kriči otrok! Bog ve, kaj delajo z njim. Večno je ta muzika!« je godrnjala sosedova dekla, ki je bila na natonu in si nalagala drva.

Hlapec pa se ji je režal in dejal posmehljivo: »Čakaj, boš videla, kako se bodo še tvoji drli!«

»Bog me obvaruj take kopice!« mu je zabrusila dekla. To jih je za vso vas dovolj! Stari pa išče, kam bi spravil katerega, samo da bi jih bilo doma manj. Cenca je že hotel spomladi spraviti v službo, pa ga ni mogel. Kdo pa ga naj vzame, saj bo potem moral vso družino rediti!«

Tedaj je mati poklicala k večerji. Na pragu je stala, da je njeno polno zavaljeno telo zavzelo skoraj ves prostor med podboji.

»Cenca, pojdi večerjat!«

Cenca se je zravnal pri studencu in potegnil vodo, da je glasno tekla v škafo, ki ga je bil podstavil. Sosedova dekla je utihnila in zbežala v kuhinjo. Osupnila je, ko je zaslišala Cenca pri studencu. Tega ne bi bila smela govoriti vpričo njega. Kaj pa, če bo povedal materi? Prepirl med sosedi bo takoj tu. Lahko jo še iz službe spodijo.

Cencu ni dišala večerja. Dovolj je bilo da je slišal, kako ljudje mislijo o njih. Do tega trenutka ni nikoli pomislil, da bi jih utegnil kdo opravljati. Kadar govorijo z njimi, so vendar tako prijazni. Potem tisto o otrocih! »Saj smo vendar vsi bratje in vsi se bomo radi imeli!« je dejal sam pri sebi. »Jaz bom kaplan, oni pa bodo prišli k meni, da jim bom pomagal, kadar bodo v sili.«

Šel je po podstenu, se ustavil in spet pomislil. »O neki službi je še govorila dekla. Pa mene je imenovala. Kdo ve, kakšno službo mi oče išče?«

Skozi šipe umazanega okna je pokukal v hišo. Za mizo so sedeli otroci, najmanjšega je mati držala na krilu. »Daj nam danes naš vsakdanji kruh...« so pobožno molili, obrnjeni proti kotu, kjer je viselo razpelo, in visoko vzdigovali roke. Na mizi je gorela na pol privita petrolejka. S kupa krompirja, ki je bil nasut na mizi, se je dvigal visok steber pare, ki je uhajala prav do stropa.

»Lepo vsak po enega najprej!« je govorila mati in jih učila. Prednje je postavila polno skledo kaše, kuhane z mlekom.

Cenca ni šel večerjat. Napil se je mrzle studenčnice in se zavlekel na kolarnico v seno. Čim bolj so mu blodile deklina besede po glavi, tem bolj je razumeval prikrito očetovo vedenje proti njemu. Zadnje čase se mu je oče odtujil, nič več ni bilo tistih toplih očetovskih besed, kakor so jih bili deležni njegovi bratje in sestre. »Zato sem moral k sosedu na pašo, ker me je hotel od hiše spraviti. Ne vem, kaj hoče, da me tira od doma. Saj sem še preslaboten, da bi si za kruh služil.« Spomnil se je popoldnevov, ko je bil pri sosedovih dostikrat lačen na paši. Včasih so mu pozabili dati kruha s seboj na pašo. O, Cenca je že dobro vedel, kako hudo je, če je človek lačen.

Te misli so mu neprestano blodile po glavi in ni se jih mogel otresti. Rinil je vedno globlje v seno, samo da bi mogel pozabiti na vse to. Vedel je, da jim doma ne gre najbolje. Večkrat na pomlad jim je zmanjkalo kruha, jedli pa bi bili vsi radi. Opazil je, da včasih mati sama ni hotela zaužiti koščka kruha, samo da je dala otroku, ki je vokal. Zemlje so imeli le toliko, da so za največjo silo pridelali žito in krompir. V malem hlevu je mukala krava, za katero so spravljali vsako pest sena.

Tako so živeli kočarsko življenje, ki je na pol udobno le tedaj, kadar se nasmehne izredno velika sreča. Ta pa je navadno obiskala take nizke, s slamo pokrite bajte le redkokdaj. Bolj pogosto je prestopila prag onih bogatih hiš, kjer je stalo pri jaslih do dvanajst glav živine in kjer so imeli poln svinjak.

Slaboten in izgubljač se glas je Cencu segel v ušesa.

»Cenca, kje si? Pojdi no večerjat!«

Mati je šla po podstenju proti studencu, ko je Cenca zlezal iz svojega ležišča proti oslici in ji odgovoril, da ga želodec boli in ne more večerjati. Rajši se bo pošteno prespal.

»Pojdi, boš dobil vsaj nekaj toplega v usta! Škodovalo ti ne bo!«

»Ne bom! Le vi rajši pojejte, mati!« je odgovoril, samo da bi jo brž odpravil.

Nekaj časa sta strmela drug v drugega, kakor bi si nameravala še kaj povedati, potem pa se je Cenca zavlekel nazaj v svoj brlog. Zunaj je pihal veter, leden in suh, ki je našel vsako špranjo in sikal med deskami na kolarnico. Zaganjal se je v seno, ki je nalahko šuštel. Zvit v klobčič se je Cenca prebudil šele pozno zjutraj.

2.

Ko je odzvonilo v cerkvi poleg šole poldne, je učitelj spustil učence domov. Vsi hkratu so pozdravili učitelja ob izhodu: Zbogom! Potem se je deca razkropila na vse strani. Ko se je pripodila za ovinek, kjer jih učitelj ni mogel več videti, je že začela ravnati po svoje. Blato in

kamenje je frčalo po zraku, dva pa dva sta se sprijela in se lasala, da je bilo veselje. Vse mogoče krivice je bilo treba vrniti.

Cenca je šel skoraj zadnji. Vabil je dva sošolca za popoldne na pašo, da bi krompir pekli. Tedaj ga je poklical stari Merčon, ki se je privlekel izza cerkve.

»Hej, Cenca, ali kako ti je že ime! Pojdi malo sem!«

Cenca se je radoveden ozrl in bil nevoljen, ker ga je zmotil prav v najlepšem razgovoru. Prišel je bliže in poslušal.

Merčon je bingljajal s konjskimi podkvmi v roki. Nesel jih je h kovaču. Meril je Cenca od nog do glave.

»Že dolgo, kar te mi je tvoj oče ponujal za pastirja. Pa takrat še nisem vedel, kako bom naredil. Zdaj si pa mislim, da bi vendar bilo dobro koga imeti. Jaz sem že star, zima bo kmalu in bolezni me bodo gotovo spet nadlegovale do pomladi. Moj sin je pred enim tednov odšel k vojakom. Sam vendar ne bom mogel opravljati vsega!«

Malo je umolknil, kakor bi pričakoval Cencovega odgovora. Cenca pa ni niti zinil. Samo zardel je v obraz in stopal kakor po iglah poleg starega Merčona.

»Če si res kaj priden, lahko prideš k nam. Le povej očetu, kaj sem rekel. Če ima čas, naj se oglasi nocoj pri meni.«

Tedaj sta prišla do kovačnice sredi vasi. Ker je Merčon že zavil s poti, ga je Cenca pozdravil. Oni pa je le nekaj zamrmral, česar pa Cenca ni mogel razumeti.

Potem je šel Cenca sam domov. Sošolca sta mu bila že odhitela naprej. Šel je po sredi ceste, ki je bila polna blatnih luž, in tuhtal. Bilo mu je v trenutku vse jasno. Nič več se mu niso podile ugibajoče misli po glavi. Vedel je, da je tu oče iskal zanj službo in ga hotel dati za pastirja. Le čudno se mu je zdelo, zakaj mu niso o tem ničesar povedali. Vsaj mati bi mu bila lahko kaj rekla. Saj ga je rada imela, ni se mogel pritoževati.

Sklenil je očetu povedati vse takoj, ko pride domov. Naj napravi, kakor hoče. Saj jih že več služi, pa vsi živijo. Samo kruha si je želel, da ne bi bil lačen.

Zvečer, ko je prignal živino s paše, ga je oče poklical v hišo. Hotel mu je povedati na samem, da pojde v službo. Bratom in sestram tega ni treba slišati, saj so še premajhni za take stvari. Sedla sta k mizi in Cencu se je zdelo, da je prišel pred sodnika.

»No...?« je začel oče in si tako nerodno mencial roke, da je že Cencu samemu postalo nerodno.

»Kaj bi radi, oče?« je začel potem Cenca, ko je videl, da oče ne more. Nič se ni plašil, saj je vedel, o čem morata govoriti.

Malo je oče počakal, odprl usta in jih spet trepetaje zaprl.

»Kajne, da ste mi hoteli povedati nekaj o moji službi?«

»Lej no, kdo pa že to ve?« se je oče začudil.

»Stric Merčon so mi vse povedali, ko smo šli danes iz šole.«

Oče se je globoko oddahnil.

»Prav! Veš, krepek dečko si že in dovolj velik. Saj boš drugo leto oproščen šole in lahko boš že pomagal delati. Zato sem mislil, kam bi bilo najbolje s teboj. Doma, kakor vidiš, nimamo za tebe pravega dela. Saj pasejo lahko drugi, manjši. Ti si pa že za kako večje delo. Zaslužiš si že lahko za vse, kar boš rabil.«

Cenca se je nehote spomnil sosedove dekline, ki je bila dejala, da ga noče nihče imeti, ker bi moral rediti potem vso družino. Zdaj je to Cencu stopilo pred oči in dejal si je: Ne, oče, ne boste me spravili zato od hiše, da bi za vas delal! O, tega pa ne! Saj sem še mnogo preslaboten, da bi mogel s svojimi rokami delati za koga drugega. — Tako je tudi sosedova deklica večkrat dejala, čeprav je bila že velika, in Cencu se je zdelo to čisto prav.

»Merčon doli, saj ga poznaš, me je danes prosil, naj te dam njemu v službo. To bi bilo nekaj zate. Pasel mu boš in pri delu pomagal, ki bo zate; za drugo pa te menda ne bo silil. Če bi se ti pa hudo godilo, pridi domov. Mislim pa, da ti tega ne bo treba. Kolikor ga poznam, je zelo dober. Le ubogati boš moral in storiti vse, kakor bo ukazal.

»Pa pojdem!« je rekel Cenca, ko je oče nehal.

»Jutri zjutraj te popeljem k njemu in opoldne po šoli lahko greš tja.«

Cenca se je popraskal v laseh in skoraj so mu stopile solze v oči. Tako naglo vendar ni mislil oditi. Težko mu je bilo po domu in po vsem, kar bo moral pustiti. Kaj bo s pečjo na meji, če njega ne bo več? Kdo bo kuril v njej, da je ne bo podrl? In od vseh bratov in sester pojde, čeprav se imajo tako radi. Merčonova hiša je bila v sosednji, le kake pol ure oddaljeni vasi, vendar se mu je zdelo, da bo od doma in domačih kakor odrezan.

Še ena velika misel ga je glodala. Ta mu je ležala na srcu in na duši neprestano, odkar je slišal besedo služba. Kako neki naj ga da župnik v gimnazijo, če bo v službi? Mnogokrat je sanjal o tem, prav v tem trenutku pa se mu je zazdelo, da so se mu vsi načrti podrli. — Pa se je spet potolažil in si dejal: Ko bo čas za to, pustim službo in odidem. Saj doma niti ne bodo vedeli, kam me je zaneslo.

3.

Druugo jutro ga je oče poklical prej ko po navadi. Vstati je moral in se opraviti. Nihče mu ni rekel, da bi moral kravo počesati. Sedli so k mizi in molče pozajtrkovali. Na klopi ob peči je čakala cula.

Preden sta z očetom odšla, ga je poklicala mati v kuhinjo in mu naročala to in ono.

»Le pridi, Cenca, domov, če se ti bo slabo godilo. Bomo že imeli še vsi prostor kakor dozdej. Če bi bilo po moje, ne bi šel od doma. Očetovi želji pa se ne smem ustavljati. Saj veš, kako je!«

Cenca je nesel culo v desnici. Mati je stopila na prag, skrila roke pod predpasnik in gledala za njim. Pri srcu ji je bilo hudo, da bi glasno zaihtela, pa zaradi otrok je solze zadrževala. Tudi otroci so stali pred pragom in gledali, kakor bi jim hotel vzeti kdo najdražje, kar so imeli. Nobeden pa ni vprašal, kam Cenca gre, in jim tudi nihče ni povedal.

Cenca je z očetom že izginil za vrto, kjer so rasle akacije, ki jih je bil jesenski veter že davno oropal listja. Megla, ki je ležala nad zemljo, je zakrila pogled za njim. Tedaj šele se je mati spomnila, da sta si pozabila reči: Zbogom! (Dalje.)

Ivan Trinko | Jakob Štelin

Glosa k 250 letnici beneškoslovenskega učenjaka

Letos je 250 let, odkar se je rodil svoječasnno znameniti modroslovec in pisatelj Jakob Štelin (ital. Jacopo Stellini). Zato se mi zdi vredno, da ga predstavim v kratkih besedah bralcem Doma in sveta, ker je bil Slovenec tudi on in ni prav, da je padel v pozabljenje.

Doslej so vsi mislili in pisali, da je bil rojen l. 1699. v Čedadu (Cividale), torej Furlan. Tudi najnovejša velikanska »Enciclopedia Italiana« ga smatra za Italijana, kar pa je napačno. In zmotno je tudi leto njegovega rojstva. Ker domače ustno sporočilo pravi, da je bil iz gorenjega Trblja (ital. Tribil di sopra) v šentlenarski beneškoslovenski župniji, sem hotel priti s tem na jasno. In res, dobil sem v župnijskem arhivu v krstni knjigi (Liber baptizatorum, vol. II, pag. 292) sledeči zapisek:

»Die 19 julii 1688.

Iacobus f^s leg^{mus} et nat^{is} Canciani Stelin et uxoris e^s Margaritae de Tribil superiori. Baptizat^s est per me And. Daurin. Patrinus fuit Hermagoras Stelin et Marina uxor Gregorii Petrosa ambo de Tribil sup.«

Zmote glede istovetnosti osebe ne more biti, ker v zapisniku mrtvih je omenjeno, da je umrl v Padovi z dostavkom »doctus in omni scientia«. Zagrešeni podatki so nastali najbrže iz tega, ker je bil morda l. 1699., kot mnogo obetajoč deček, poslan v šolo v Čedad.

Ko je bil osemnajst let star, je stopil v somaški red. Pozneje je postal učitelj v somaškem zavodu plemenitašev v Benetkah, kjer se je

seznanil z najodličnejšimi Benečani, z nekaterimi katerih je potem živel v tesnem prijateljstvu. L. 1739. pa je bil imenovan za profesorja etike na padovanskem vseučilišču. Umril je v Padovi l. 1770.

Bil je izrednega talenta; imel je veliko razumnost za vsako reč, ne- navaden spomin in bujno domišljijo. Spisal je mnogo prelekcij, razprav in govorov in pa ne malo pesmi, posebno v latinskem in grškem jeziku, ki sta mu bila povsem domača.

Vendar njegove glavne zasluge so na etičnem polju. Zaslovel je kmalu po učenem svetu z delom *De ortu et progressu morum* (izd. v Benetkah l. 1740., v Padovi l. 1764.), ki je pa samo nekako jedro k zelo obširnemu delu, ki ga je pozneje izdal.

Imel je veliko občudovalcev; njegova predavanja so hodili poslušat od daleč, posebno zaradi njegove klasične latinščine in nenavadnega govorniškega talenta. Njegova naloga je bila omejena na razlago in komentiranje Aristotelove Etike; zato so ga nekateri nevoščljivci ostro napadali, češ da načela njegovega nraoslovja niso krščanska in ne presegajo pozemeljskega življenja. Štelin se je seveda uspešno branil, rekoč, da on ne predava evangeljske morale, ampak komentira poganskega Aristotela, ki je ni mogel na noben način poznati; obravnava namreč le moralo, do katere se more povzpeti goli človeški razum brez razodetja, pri čemer se Aristotel odlikuje med vsemi drugimi pogani.

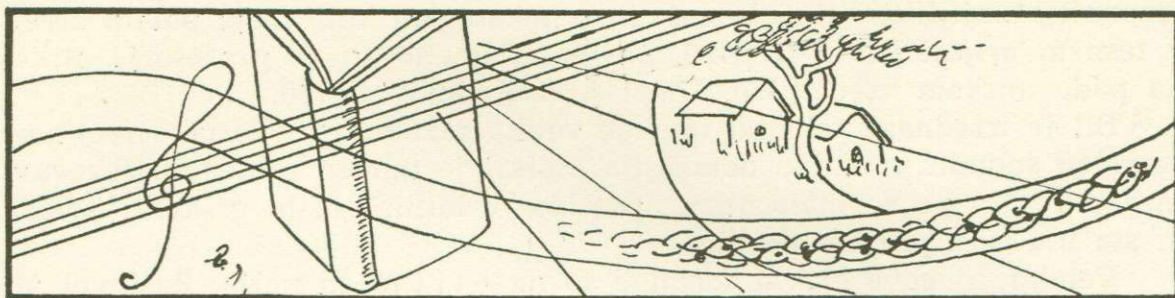
Bolj utemeljeno so mu očitali sensizem, ki se tu in tam poraja v njegovih razpravah. Toda pomisliti je treba, da je bil sensizem takrat splošno razširjen po Italiji in da so ga sodobni katoliški učenjaki smatrali za najboljši sistem. Staro sholastiko je bila že prej pregnala po poganstvu dišeča renesansa; italijanski naturalizem je bil panteističen; druge filozofske smeri niso ugajale. Kam naj bi se bil neki zatekel duhovnik, če ne k sensizmu, ki ga je bil ravnokar sam Condillac prinesel v Italijo?

Sicer pa sam Štelin pravi, da se je, preden je izdal svoje glavno delo, posvetoval z jako učenim in svetim duhovnikom, ki pa ni dobil v njem ničesar, kar bi moglo nasprotovati krščanskim načelom.

Mnogoštevilni častilci in prijatelji našega Štelina so preskrbeli dve izdaji njegovih del: eno l. 1778—79 v štirih zvezkih, drugo l. 1781—84 v šestih zvezkih, izmed katerih II. vsebuje njegove italijanske, latinske in grške pesmi; III. je posvečen raznim matematičnim razpravam. Ostala dela so filozofskega značaja.

De ortu et progressu morum je prestavil v italijanščino in l. 1806. izdal v Benetkah Ludvik Valeriani, z dolgim in hvalepolnim predgovorom, s katerim posvečuje svoj prevod znamenitemu vseučiliškemu profesorju Dalmatincu Simonu Straticu. Med drugim mu pravi, da ga njemu posvečuje, ker sta bila s Štelinom tovariša in prijatelja na vseučilišču in sta imela skupno domovino (*aveste patria comune con lui*), kar se ne more drugače tolmačiti, kot da sta imela skupno narodnost, da sta bila oba, Stratico in Štelin, Slovana.

Naj dostavim na koncu še to, da v gorenjem Trblju obstoja še zdaj družina Štelin, ali kakor jo sedaj imenujejo, Štulin.



Književnost

Silvin Sardenko: Izbrane pesmi. II. zvez. »Pesem o domu«. Založila brata Rode & Martinčič, Celje.

Za 40 letni jubilej svojega bogatega pesniškega ustvarjanja je Sardenko pričel izdajati svoje Izbrane, toda najprej še ne objavljene pesmi. Do sedaj sta izšla dva zvezka, ki vsak zase tvori zaključeno celoto. Prvi je bil ciklus sonetov, posvečenih trem materam: njegovi, Krekovi in Božji.

Drugi zvezek, ki je izšel pred kratkim, pa nosi naslov »Pesem o domu«, dvospev. Motiv, ki je inspiriral pesnika, je v zamisli in obdelavi svojevrsten, toplo domač in prisrčen: ukrajinski kobzar-begunec in slovenski godec sta se sešla nekje na slovenskih tleh ob koncu mračnih dni svetovne vojne.

Neznani izgnanec poje poln hrepenenja in domotožja o svojem daljnem domu, godec, ki ga je sprejel v svoj družinski krog in mu vsaj za nekaj časa dal občutje domačnosti, pa poje o svojem domu, o zemlji, ki živi na njej in o njenih ljudeh. V medsebojnem odpevanju na iste motive si tako pripovedujeta:

kako z bridkostjo hodi potnik z d o m a ,
kako z veseljem se d o m a spočije,
kako z nemirom hrepeni d o m o v.

Cikličnost, ki je Sardenkova posebnost — odlika ali napaka — loči slavospev tako na tri dele: Z doma, Doma, Domov.

Prvi pesem začne, drugi jo sklene, in tako spletata na tri in trideset kit kobzar in godec slavospev domu. Ta spev je po svoji zgradbi epično-lirska pesnitev, ki zaradi iskreno preprostega pripovedovanja in občutenega pesnikovega doživljanja osvoji bralca, ki mu je ljuba tiha misel in intimna pesnikova izpoved, da ob njej začuti ljubezensko povezanost s svojim domom, njegovo usodo in z vsemi nemirnimi romarji in izgnanci sveta, ki od tod hrepene še po drugem Domu izven meja te zemlje. Lepo pravi godec kobzarju:

Ti v tujini, kakor jaz v očini,
vsi smo tujci z dušo domotožno.

Pesnikova duša je religiozna in zato preveč široka, da bi se zaprla v časovne in premenljive oblike samo zemskega rodnega doma, kajti dom ni le streha nad glavo, duh z vrtov, pot med poljem ali sončni prod, ne le žena brat, sin, temveč

kdor ljubi dom Ti da,
iz polnega srca,
da ti je kot doma,

on ti postane mati in sestra in brat, ko potuješ proti domu; in iskreno zaprosi godec v »Pesmi« Božjo mater, da bi visoko nad večnimi vrati postavila luč, ko se bo tih vračal k Očetu.

Sardenko je nam predobro poznan in zato ta zbirka ni kakšno novo odkritje. To tudi ni njen namen. Pesnik, ki je vedno stal izven modnih in programskih struj, zvest svojemu prazničnemu, religioznemu občutju, je dal le pesem svojega srčnega občutja, ki bo v krogu ljubiteljev njegove poezije — in teh, se mi zdi, je precej — našla svoj odpev.

Morda je pomanjkanje globlje elementarne zveze z življenjem svojega doma in njegove usode in preromantično nadahnjena domotožnost kriva, da »Pesem o domu« ne zagrabi, temveč le čustveno ogreje človeka, ki ni približan pesnikovemu svetu in si želi več poudarka na realnost stvari. Pa: pusti peti moj'ga slavca, kakor sem mu grlo ustvaril...

Na vsak način pa tudi ta zbirka potrjuje sloves Sardenka kot našega domačega pevca, ki je v dovršenem in mehkotekočem verzu zapel svoje zelo lepe, motivno nove hvalnice slovenski zemlji in gostoljubni dobroti njenega človeka na način, ki si ga želi, ko pravi, naj mu beseda bo slovenska:

sveta, iz prostega srca zajeta.

Zdi se mi, da bi Sardenkova pesem bila mnogo močnejša, če bi ne uporabljal pri izrazu te domovinske ljubezni nekega posrednika — v tem primeru godca ali kobzarja — temveč bi jo zapel kot svojo lastno pesniško izpoved in doživetje naravnost iz svojega srca. Na tak način bi izgubila pesem veliko na svoji didaktičnosti, ki včasih neprijetno moti. Kvalitetno pa je ta drugi zvezek boljši kakor je bil prvi (Materi). Bolj kot kdajkoli poprej ima močna povezanost z domom svoj poseben pomen, ki je zlasti danes potreben in je sodoben. In v domoljubju je tudi poudarek Sardenkove pesmi o Domu. Posebno lepe v zbirki so: »Vedo še lastovice«, »Ne veš li kaj je dom?«, »Domača pesem«, »V slovenski vasi«, »Na meji dveh rodov«, »Domov«, »Tujec na Triglavu«... Za vzgled njegove mojstrsko melodiozne pesniške tehnike pa navedem dva odlomka. Prvi je iz pesmi »Proti domu«, drugi pa iz njegove osebne izpovedi in želje v pesmi »Na življenja tesni brvi«, ki zbirko tudi zaključuje:

Proti domu jadramo čolnarji,
polne mreže so srebrnih rib,
zlat je čolnič v jutranji jim zarji,
zlat v vodi se zrcali hrib.
med gorami v belem kolobarji
tih se smeje nočni potnik: ščip...

ter

»Pet pedi« je v polju pela
prepelica letne dni,
prav je ptičica imela
pet pedi dovolj prsti.
Samega so rožmarina
polna okna vaših sob,
tudi meni bo planina
natrosila rož na grob.

Severin Šali.

Jože Cvelbar: Izbrano delo. Uredil Francè Koblar. Založila Družba sv. Mohorja v Celju, 1938.

Iz bogate Cvelbarjeve zapuščine je izbral urednik čez 40 pesmi ter 6, po večini mladinskih, črtic in slik in dodal tem literarnim proizvodom še njegov znameniti dnevnik, ki nazorno priča, kako se je ta dvajsetletni fant skozi do smrti meril s svojo usodo. Toda če so te pesmi in črtice le več ali manj uspeli mladostni poskusi, pa daje to verno osebno pričevanje, ob katerem se bo moral pač vsakdo zamisliti, knjigi iskren življenjski pečat. To je kos žive stvarnosti in krvav protest proti krivicam tope materialistične miselnosti, ki je iztrgala človeka osebnemu notranjemu klicu in ga obsodila v počasen duhovni razkroj in v nasilno telesno smrt. Ko prebiraš te zapiske, se ti zazdi, kot da gledaš drevo, ki mu je vihar odkrhnil vrh: le ena sama drobna veja, ki se še drži razklanega debla, se žejno izteza za soncem in ne more umreti. Ta iskrena človeška dokumentarnost je glavna vrednota te zapuščine, ki ti je stokrat bliže ko marsikak plitev naturalistični izdelek, kakršni so zdaj spet v navadi. Vsakomur, ki hoče v tem času, ki v imenu idolov spet kliče smrt nad človeka, biti in ostati samo človek, to se pravi: živeti in delati, kakor ti narekujeta vest in srce, bo ta knjiga vzpodbuda in tolažba.

Kdo bi tedaj še tehtal dognanost posameznih verzov in stavkov? Iz pesmi, ki so v dveh ali treh primerih kar krepko izvirne, vedno pa svojsko, polnokrvno občutene, se vidi, da je bil Cvelbar izrazita pesniška osebnost. S polnimi čustvi odgovarja v teh pesmih lepim spominom in sanjam o svetli bodočnosti, ljubezenskim bolečinam in lepotam domačega kraja. Kdo bi mu hotel zameriti, če pri teh letih in ob tolikšni tvornosti ni mogel tega potratnega zdravja zajeti v strožje dognano obliko? Toda odkar je sprevidel, da njegov pravi poklic kljub vsemu vendarle ni lirika, ampak slikarstvo, se pesem zmerom bolj umika neposredni izpovedi, ki dobiva zlasti proti koncu zelo plastično podobo. Ti bežni zapiski iz vojske pričajo, da je bil Cvelbar tudi dober prozaist, saj prehajajo ponekod že kar v zrel pripovedni izraz, in predstavljajo skupaj z risbami živ nadosebni dokument, ki nima samo literarne cene. V teh grenkih obtožbah je zajeta tragika tistega rodu, ki je zašel v krvavi metež, še preden je našel lastno podobo in bil zato moralno tem teže prizadet. Ta bolečina pa se je Cvelbarju še stopnjevala ob neuslišani ljubezni in ob zavesti, da mora za milijone ljudi, srečnejših kakor on sam, zastaviti vse, kar ima, in vendar nima na vsem svetu niti ene duše, ki bi ga ljubila:

Kako sem črn in zloben, grd v obraz
in v duši, v srcu, ah, nestvor na sveti,
pokaži, kdo me ljubi, ne sovraži?
Kdo bi na prsih hotel gada greti?

Toda čim ostrejša postaja ta zavest, da je odveč na svetu, tem bolj se ga polašča žeja po življenju, prav za prav le žeja po ljubezni in delu: »samo še enkrat doživeti čas duše, ki živi idejo, ki jo hočeš upodobiti; čar barv in sonca in trepet srca in rok ob paleti; samo enkrat sladkost in srečo, ki ti jo dá zvestoba in vdanost drage duše.« Ta tragični razkol, ob katerem se krik po življenju sprošča v izzivalen krohot, daje tem zapiskom in risbam pečat osebne intimnosti in videz duhovne resničnosti. Vsi ti ugovori izzvene v srdito obtožbo krivic in grozot, odkoder je včasih do meja duhovnega sveta samo še korak, kot je v istih okoliščinah dokazal Čebokli.

Oba: urednik in založba sta torej z izdajo te zapuščine izvršila odlično kulturno delo, kajti marsikom, ki mu je strast znova skalila pogled, bo morda ta knjiga spet vzdramila vest. In to, samo to bo tudi smisel te izdaje, ki bo kljub nekaterim literarno zelo posrečenim mestom obveljala le kot pretresljiv kulturni dokument, kakršnih smo danes zopet potrebni. Profesor Koblar je napisal knjigi skrben uvod, kjer je očrtal duševni profil in prikazal osnove, iz katerih je zraslo delo Jožeta Cvelbarja. Avgust Žavbi.

Janez Jalen: Cvetkova Cilka. Zgodba. Mohorjeva knjižnica zv. 100. Družba sv. Mohorja 1938, str. 255.

Janez Jalen se je bolj kot s svojimi dramami, izmed katerih stoji najvišje prvo njegovo dramatsko delo »Dom«, uveljavil v slovenski književnosti s svojimi jedrnatimi novelami, ki bodo — zbrane nekoč — dale lepo svojevrstno zbirko našemu pripovedništvu, ter s povestmi, kakor sta »Ovčar Marko« in najnovejša »Cvetkova Cilka«. Kdor bo kdaj analiziral Jalnovo dramatično delo — in nekateri so ga že — bo z lahkoto ugotovil, da so vse Jalnove drame grajene na statični pripovedni način, da so plod pesniškega realizma, ki vse bolj opisuje in prilikuje, da ga bolj zanimajo predmeti izven človeka, za katere se junaki pehajo, kakor pa duhovna človeška drama, ki jo skriva prav v dno vsega dogajanja in jo rad reši v idiličnem smislu. Tako že njegove drame kažejo, da Jalen ne išče v dušah ljudi tragedij, zavratnih globin, ki bi bruhale uničenje in očiščujočo grozo okrog sebe, ne odkriva izrednih ljudi, nadčloveških velikanov, temveč ljubi preproste značaje, nekomplcirane duše, ki bolj z medsebojnimi trenji napenjajo dejanje kakor pa z notranjo rastjo; mali svet naših ljudi, v katerem se tudi velika duševna drama pokaže v pomanjšani obliki in se vsaka tragična disharmonija uredi ob nepremakljivem in trdnem duhovnem svetu v idilo. Jalen veruje v dobrega človeka in veruje v zdravje pokrajine, od koder je izšel in kamor se povrača, veruje kljub vsemu v lepoto življenja, v njega trden red in v lepoto narave same. V njej gleda prispodobo življenja in človeških usod kot zvezdoslovci v zvezdah, kar ga vodi v pesniško simboliko, ki se približuje že alegorijam. Zato je naravno, da se tak temperament ne more s takim uspehom uveljavljati v drami, še manj v tragediji, ki terja prav na-

sprotno gledanje na svet, in to kljub vsemu poznanju in obvladanju odrske tehnike. V prozi pa ima tako gledanje možnost razviti te izrazito pripovedne prvine do viška, skoraj do tega, da so same sebi namen: pesniške opise narave, naravno simboliko, pomembnost sanj in lepoto narodnih pripovedk in legend. V prozi je lahko na široko prikazati življenje na vasi in ponazoriti borbe za realne predmete, ki napolnjujejo ta mali svet kot najvažnejše vrednote, pehanje za dom, za otroka, za konja, za travnik in les..., dočim osebne drame, tiste, ki morajo biti v odrski tehniki najbolj poudarjene in enovite, ker vežejo in stopnjujejo vse dogajanje, tu lahko zaniknejo v podzemlje. V pripovedništvu lahko veže stavbo prav ta »draperija«, ki more biti v drami le ozadje, tu pa stopa na prvo mesto in je notranja drama v osebah samo temelj, na katerem pisatelj lahko razvije svojo pesniško moč. To se pravi: tudi velik pripovednik bo dajal poudarek na duhovno osebno problematiko, toda dana je možnost, da tudi pisatelj, ki ima moč v opisu in lirčnosti prisposodob, uspe v polnosti.

In tako je tudi Jalen s »Cvetkovo Cilko« uspel v polnosti vkljub zgodbi, ki je skromna, skoraj stereotipna in morda psihološko manj verjetna v tistem, v čemer je izvirna. Že mnogo takih zgodb smo brali, da dekle ni vzelo za moža tistega po srcu, temveč onega, ki ga je želel oče, pa se je pozneje izkazalo, da je bilo to nápak in je čas sam po mnogem trpljenju uredil zadevo. V toliko je ta zgodba stara; zanimiva in nova pa v toliko, da si dekle ni po srcu izbralo moža iz sramežljivosti, zato, ker ni bilo več nedolžno in bi si ne upalo iti s tako krivdo k svojemu možu, ki ga ljubi, razodeti pa se mu ni moglo. Kakor je v tej točki hotel Jalen usmeriti motiv v posebno duhovno obzirnost in poudariti nekako veličino moralne žrtve, se mu prav ta ni posrečila: saj v koncu vidimo, da njen mož nato niti ne »porajta« ter smatra za malenkost, ki ni vredna obtožbe, dočim je ravno zaradi tega pri prvem možu toliko trpela. S tem je ta duhovni motiv naravnost ovržen kot velika tragična krivda, na kateri zida njeno poznejšo nesrečo, usodnost pa je spremenjena v naivno nepremišljenost, »napačno sramežljivost«, za katero ni bilo vredno trpeti. Tudi Cilkinu spolno občevanje pred drugim zakonom, v katerega ni hotela stopiti brez otroka, se ne ujema s tenkočutnostjo nasproti istemu človeku, ko še ni bila poročena. To bi bile psihološke »posebnosti« te povesti, izvirne, zanimive in svojevrstne v tej zgodbi, ki se pa komu zdi malo verjetna in grajena na pomoti, ne pa na globljih duhovnih vzrokih. Kakšno demonsko tragiko bi iz tega napravil Mauriac! Jalnu pa se je smisel te zgodbe pokazal zgolj v idilični vzgojnosti z ostjo proti taki napačni sramežljivosti, ne pa v poudarku njene duhovne obzirnosti in religiozne pomembnosti.

Ta vzgojnost tudi je v osnovi te Jalnove zgodbe, ki jo krepi še poudarjanje posledic Viktorjeve medvojne spolne bolezni, zaradi katere je zakon brez otrok in zato razpada; toda v njej je še nekaj več: je pravo tragično občutje v tem, da so vsi ti prestopki prestopki proti božjemu redu, ki se brez kazni ne sme razdirati. Zaradi prvega greha je morala Cilka toliko pretrpeti, zaradi drugega je doživela smrt novorojenčka. Šele trpljenje očisti človeka in ga sprijazni z Bogom. In ko je vse urejeno in

vse prav kot mora biti, nastopi idila: popolni mir z Bogom in ljudmi, pa tudi z zemljo.

Tako se »naturalist« Jalen pokaže velikega idealista, ki gleda na svet in vse človeško dogajanje z višje perspektive objektivističnega krščanskega nazora, s tistega, kot vrednoti življenje naš kmet sam. In v tem svetu so objektivne krivde večje kot osebna čustva in terjajo tudi večjih zadostitev. In v tej objektivistični luči so Cilkinе zadostitve nujne in notranje utemeljene ter umetniško polnokrvne. So pa samo dokaz, da Jalen smatra za glavnega svojega »junaka« objektivni svet bohinskega kota in to duhovni prav tako kot gmotni, svetovno nazorno podobo prav tako kot pokrajinsko; zgradba pa je sekundarnega pomena, samo zato, da veže podobe in se odraža v njej pokrajina kot v zrcalu. Poglejmo samo pokrajino in vemo, kakšna je usoda ljudi! Vsa zgradba je dana v okvir, katerega uvod »Plevice« pomeni rast plevela, ki ga je treba izruvat, da moreš biti v koncu »Orataj«, ves miren in čist delavec božji v zemlji. Vmes pa spremljamo usodo Cvetkove Cilke kot »duhtečo deteljo«, ki vabi snubca, kot pšenico, okrog katere »se ovija slak« in jo duši, ter z »narejenim cvetjem« stopi v nepravi zakon. In v drugem delu občutimo s »češminovim grozdičjem«, da nekaj ni prav v zakonu, in ko »preslica odganja«, je gotovo, da je plevel zarasel ljubezen in povzročil nezvestobo. »Z osatom, ki se osiplje« spremljamo ločitev zakona, da pa v boleznih »grenkem pelinu« dobiva zopet smisel, toda v »ledenih rožah« umre mož in se zruši dom. V »rdečih ciprih« se nam budi upanje v novo ljubezen Cilke, v »brusnicah, ki zoré« vidimo njeno slo, ki v novem zakonu z otrokom »vzcvete kot lipa«, da v starem domu po vseh zadostitvah zaživi tisti življenje, ki bi ga lahko takoj v prvem poglavju, da ni bilo »plevela«, greha objektivno dobro postavljenega s izhodišča drame, toda subjektivno-psihološko slabo izpeljanega. Le poglavje »venci šmarnic« nekako izpada iz tega prilikovanja pokrajine in zgodbe, je pa lep spomin koprivniškemu župniku † Sadarju.

Tako se pri Jalnu narava in človek prepletata, oba gledana v perspektivi višjih vrednot ter v njihovih večjih pomembnostih kot jih imata sama po sebi. Pri človeški usodi gleda na njen smisel z ozirom na božji red, kar nekajkrat vpliva vzgojno ter povest približuje tipu »ljudske povesti«, pri naravi pa občuti tudi njen simbolni pomen, s čemer jo dvigne v pesniško višino. In v tem njegova povest vpliva skladno na bralca ter mu ob polnokrvnosti kmečkih podob, ob poetičnosti kmečkega življenja, ob lepoti besed in čustev, ob očiščujočem trpljenju in čudovitih podobah iz narave pričara odlomek življenja naših bohinskih kmetov, ki se blešči v soncu in te vabi k sebi z neko milino, ki jo more dati samo umetniško srce. Če smo take zgodbe nesrečnega zakona brali že stokrat in stokrat, je to Jalnova očarljiva beseda in toplota ter realistična nazornost tako svojevrstno pobarvala in napolnila s svojskim življenjem, da bo še dolgo preživela druge zgodbe. S »Cvetkovo Cilko« je stopil Jalen med naše najbolj sočne pisatelje kot pripovednik našega gorenjskega kota ter kot resničnejši slovenski pesniški realist, kot so bili tisti, ki so si ta pravec teoretično postavljali za cilj. Pomeni pa to zopet, da si je naš sodobni pisatelj podal roko s slovenskimi pisatelji izpred pol stoletja in stal in postal »moderen«.

Tine Debeljak.

Janko Mlakar: Izbrani planinski spisi, I. zvezek; Ljubljana 1938; založilo Slovensko planinsko društvo, str. 288.

Hudomušni Janko, ki je v svojih prvih planinskih spisih v Planinskem vestniku tako skrbno skrival njihovega očeta pod pusto značko J. M., se je zdaj »čitateljem vseh treh spolov predstavil ne le v sliki, ampak tudi v besedi«. V prvem delu svojih Izbranih spisov, ki bodo po dosedanjih napovedih obsegali tri zvezke, nam za uvod podaja svoj življenjepisa. Pisatelju se pozna, da dobro ve za najnovejše zahteve dobrega življenjepisa — ne navaja namreč samo golih zunanjih dogodkov, ampak poskuša odgrniti tudi avtorjevo notranjost in njegov značaj.

Že ta uvod te spravi v dobro voljo, isto in še več pa doseže posrečen sestavek: Nekaj iz morfologije in biologije planincev, v katerem s prav svojevrstno hudomušnostjo biča napake in izrodke planincev. Tovrstne obdelave se je svoj čas lotil s precejšnjim uspehom Jakob Alešovec v svojih Ljubljanskih slikah. Reči moram, da Mlakarjeva satira prav nič ne zaostaja za Alešovčevo. Zlasti okrca planinske vriskače, dihurje, voluharje, smučarje, grabeže in gole planince, bolj prizanesljiv je navadnim planincem, planinskim plazilcem, skakačem in bolham.

Po teh uvodnih poglavjih se šele začno pravi Izbrani spisi, v katerih Mlakarjeva dovtipnost in hudomušnost za spoznanje pade, pisatelj pa vendarle vzdrži bralca s posameznimi posrečenimi domislicami prav do konca v dobri volji. Zlasti je močan pri opisovanju kake planinske družbe; takrat ne štedi s humorjem in z zabavljico nikomur ne prizanaša.

Mlakar je izbral svoje spise po »vsebinii«, kot pravi sam v uvodu in opombah, ali bolje po gorskih skupinah, ki jih opisuje, in ne po časovni zapovrstnosti. V tem prvem zvezku so prišli na vrsto opisi vseh tur po domačih planinah, od tujih vrhov pa Visoke Ture in Zillertalske Alpe. Nekajkrat je moral združiti v en sestavek po več opisov iste ture, ponekod je bila potrebna občutna predelava, tako da nekateri sestavki niso več samo goli ponatisi, ampak čisto novi spisi.

Črtica »Hribolazec«, prva med vrstnicami, je opis nebogljene, a vendar pogumne hoje na Šmarno goro leta 1885. in na Stol v letu 1891. Leta 1893. je bil hudomušni Janko v odlični družbi »Prvikrat na Triglavu«, kjer so marsikatero posrečeno uganili. Na Prisojniku je bil leta 1927. s »planinskim invalidom«, poljčanskim župnikom, Lojzetom Cilenškom. Leta 1902. je z vodnikom Korobidljem oblezel »Jalovec in Razor«. V tem spisu ugotovi domače ime »Suhi plaz« za Škrlatico. Isto leto je v prijetni družbi obiskal tudi »Mangart«. Doživeto je popisana pot na »Škrbino« in »Od Bogatina do Podrte gore«. Prav posrečeni pa so sestavki pod širšim naslovom »Mesečnik v planinah«, kjer je glavni junak Mlakarjeve porednosti že omenjeni poljčanski vseznal. Pod naslovom »Moje zimske ture« je opisal zlasti pot na Stol, Begunjščico in na Triglav. Zelo posrečena in duhovita je okvirna humoreska »Janko med fotografii«. S tem pa so končani opisi poti po domačih gorah. V Visokih Turah je obiskal Grossglockner, na Sonnblicku ugotavljal, po kakšnih napevih planinci smrče, plezal na negostoljubno Hochalmspitze, se skoraj izgubil na Siesbachhornu, se slikal na Hochgallu, počival na Velikem Venedigerju in

premagal celo dolgo časa neuklonljivo Dreierherrenspitze. V Zillertalskih Alpah je šel gledat meglo na Eisbruckjoch, potipat drog na Hochfeilerju, se sončit na Olperer, uganjat svoje vragolije na Schönbichlerhorn in zgubiti klobuk na Schwarzenstein.

Tako vihra Mlakar kot planinska burja po tujih planinah, nazadnje pa se vrača v svoj »tusculum« ob Bohinjskem jezeru, kjer se omehča ob misli, da je povsod lepo, da pa je vendarle doma najlepše.

Pisanje je prijetno in zabavno, brez posebnih miselnih globin, povsod so ocvirki, ki te spravijo v prisrčen smeh, le opisi poti so včasih malce premešani in razvlečeni.

Škoda pa je, da je urednik Izbranih spisov premalo pazil na slovenščino in slovnico. Vsaj seznam tiskarskih napak, ki jih je precej, naj bi pridejal na koncu knjige. V prihodnje pa naj se varuje tudi takih pregreh kot so: podam se, na z listjem, izgrešim, dopadem se, z v skalo, lezti, solnce, izgledam, eden z drugim, pljučim, razločnejše, višje (namesto prislovne rabe: razločnejše, višje), izpodtika in podobnega.

Priložene fotografije opisanih gora so čudno meglene in blede, nobene prave lepote, izrazitosti in izdelanosti ni v njih. Mogoče je tega kriv papir. Zunanja oprema tudi ni kaj posebnega.

Janko Moder.

Francè Stelè: Monumenta artis Slovenicae. Slikarstvo baroka in romantike. Akademska založba, Ljubljana 1938. Str. 56, sl. 95. Tekstu, ki je slovensko-francoski, so dodane opazke, seznam slik, važnejših krajev in predmetov, umetnikov in kazalo.

Od štirih zvezkov, ki so naznačeni v programu, sta doslej izšla prva dva tega reprezentativnega in monumentalnega dela. V prvem je avtor obdelal naše srednjeveško stensko slikarstvo, v drugem, letošnjem, pa nas seznanja z drugo dobo razcveta naše umetnosti, z dobo baroka in romantike.

Vsebino razdeli avtor v pet poglavij: I. Slikarstvo XVII. stoletja; II. Vloga tujih slikarjev; III. Baročno oltarno slikarstvo; IV. Iluzionistično slikarstvo; V. Doba klasicizma in romantike.

Za slovensko umetnostno zgodovino pomeni 17. stoletje izrazito prehodno dobo. Dve važni zgodovinski dejstvi — reformacija in ustanovitev Akademije operosorum ob koncu stoletja — tvorita okvir za ne posebno razgiban umetnostni razvoj. Dve skupini umetnikov sta v tem času važni. Prva se zbere okrog škofa Hrena, druga pa na Vogenšperku v Valvazorjevi grafični delavnici. Dočim prevladuje v prvi polovici stoletja še severnjaški umetnostni okus, se v drugem polstoletju izvrši preorientacija na jug. Naše izobraženstvo, ki študira na italijanskih univerzah, prinese s seboj novo italijansko umetnostno prepričanje, ki najde stvaren izraz v ustanovitvi Akademije operosorum v Ljubljani 1693 l., obenem pa postane Ljubljana poleg Gradca najvažnejše središče za pospeševanje zmagovite baročne umetnosti.

Dočim se giblje okus širših plasti na povprečni stopnji provincializma, je umetnostni nazor našega izobraženstva, šolan ob italijanski estetiki, na dovolj visoki gladini. Razmeroma nizka vrednost naše sodobne umetnosti jih ne more zadovoljiti, zato se obrnejo na tedanjo zakladnico visoke umet-

nosti, Italijo. Ljubljana in Gradec sta v živahni zvezi s tedaj važnim severno-italijanskim umetnostnim oporiščem — Benetkami. Tako je razumljivo, da je doseglo naša tla nekaj prav kvalitetnih umetnostnih izdelkov, kot so dela J. Tintoretta, J. Palme ml., N. C. Bambinija, Altomonteja in predvsem Giulia Quaglia. Spričo te, razmeroma tesne zveze z Italijo, se posojujejo odtod tudi nova estetska teoretična razmotrivanja, ki jih najdemo pri nas prvič fiksirana v Zgodovini ljubljanske stolnice, in jih je napisal stolni dekan g. Dolničar. Oltarno slikarstvo, ena najplodovitejših umetnostnih panog baročne umetnosti pri nas, zraste iz teh estetskih predlog in vsi največji naši baročni slikarji se šolajo neposredno ali pa vsaj posredno v Italiji. V. Metzinger, po rodu Lotarinžan (cirka 250 slik), temperamentni in zagonetni F. Bergant, doma iz Mekinj, Notranjec Anton Cebej, L. Layer in deloma tudi iluzionist F. Illovšek, so očaki našega baročnega oltarnega slikarstva, ki je ob času razcvetelo do doslej nevidene višine.

V ta čas sovпада tudi razcvet enega »najbolj značilnih izrazov baročnega umetnostnega duha«, iluzionističnega slikarstva. Zgodnji primer te vrste je celjski strop, vendar do popolnega razmaha tej panogi pomore italijanski mojster Giulio Quaglio s svojim monumentalnim obokom v ljubljanski stolnici. To zrelo delo italijanskega baroka je močna pobuda domačemu iluzionistu Fr. Illovšku, ki se nato v vrsti naših cerkva bavi z iluzionističnimi problemi. Poleg Ljubljane se tudi v Gradcu iluzionizem živahno razvije in vpliva na severni del naše domovine, kjer ga srečamo zlasti po gradovih. (Slov. Bistrica, Dornava, Brežice). V drugi polovici 18. stoletja se prično pojavljati znaki »premikanja družabnih plasti«, družabni pogoji umetniškega stanu nazadujejo in Ljubljana kot umetniško središče prične spričo rastočega vpliva dunajske umetnostne akademije izgubljati na pomenu. Baročno slikarstvo nadaljujejo epigoni Potočnik, Layer, Herrlein, obenem z izpremenjenimi družabnimi razmerami in celotnim stanjem sploh, pa se močno razvija portret in krajina. Njihovi glavni zastopniki so Potočnik, Tominec, Langus, Stroy, Kühnl, Pernhart in Karinger.

»Monumenta« so po svojem prvotnem pomenu delo reprezentativnega značaja. Znanstveno prizadevanje naše mlade umetnostnozgodovinske znanosti je danes že prišlo do uspehov, ki po svoji pomembnosti utegnejo zanimati ne samo domačega, umetnostni znanosti naklonjenega izobraženca, marveč vzbujajo tudi onstran meja upravičeno zanimanje. Po geografski danosti nad vse zanimiva lega naše dežele, ki tvori po eni strani prehodno cesto med severom in jugom, po drugi pa mu oddaljenost od glavnih evropskih umetnostnih središč dovoljuje v svojih mejah relativno samostojno umetnostno oblikovanje, je v stanu tudi na visokem srednjeevropskem umetnostno-zgodovinskem položaju prinesiti novo in važno gradivo za reševanje umetnostnih problemov. Kranjski prezbiterij, značilna trdoživost »mehkega« sloga v našem srednjeveškem slikarstvu, zlasti pa slogovna gibanja, ki so iz različnih umetnostnih središč kot tokovi (n. pr. furlanski) prepezala našo zemljo, so nedvomno dognanja, ki morajo zanimati vsakega, ki se peča z n. pr. alpsko, pa tudi s splošno srednjeevropsko umetnostno zgodovino. Toda ne znanstvena revija in tudi ne knjiga ne moreta posredovati

teh odkritij zamejski kulturni javnosti, ker so pisane v narodnem jeziku in so težko dosegljive, si ohranijo le lokalni pomen. Treba je poiskati način, ki bo vse te nedostatke odpravil. Naša »Monumenta« so na vsa ta vprašanja odgovorila! Reprezentativni videz, dvojezični tekst in kar je za tujega znanstvenika in ljubitelja umetnosti prav tako važno: odlično ilustracijsko gradivo, so poroki, da bodo svoje poslanstvo v polni meri izvršila.

Toda »Monumenta« ne bodo samo kot knjiga, ki ima umetnostno-zgodovinski pomen, vplivala v tujini. Posredno važne so tudi kot glasnik naše splošne kulture višine. Narod, ki more iz samega sebe izoblikovati tako pomembno delo, ki nikakor ni enodnevnica in mora imeti globoke korenine zasidrane v kulturni tradiciji, se je že povzpел v vrsto prvih evropskih kulturnih narodov.

Povrnimo se k našemu zvezku »Monumentov«. Iz bloka dveh in pol stoletij je avtor izoblikoval pet poglavij, ki so v svojih razsežnostih objela domala vse bogato spomeniško gradivo. Pri tem ga je glede na zgoraj omenjeni reprezentativni značaj knjige vodilo načelo, da leži težišče in njena največja važnost na ilustrativni plati in se je zato izognil izključno razvojno analitičnemu pojmovanju časa, kar bi pri drugačni obliki knjige nedvomno napravil. Sedemnajsto stoletje, ki je v glavnem le velika priprava za ono, kar je prišlo v naslednjem veku, je obdelal kot celoto. Pri tem delu se je prvi lotil iskanja zakritih in deloma pretrganih niti, ki so se od starih polov Severa in Juga razprezala preko slovenske zemlje in ki so za pravo vrednotenje našega umetnostnega razvoja tedanjega časa gotovo nad vse važne. To, kar je pisec izvršil v prvem zvezku »Monumentov«, zlasti pa v »Cerkvenem slikarstvu«, namreč umetnostno geografsko skico našega teritorija za srednjeveško stensko slikarstvo, je nadaljeval v uvodnem poglavju pričujočega zvezka in s tem načel nova, za ta čas povsem neraziskana vprašanja. Osemnajsto in prva polovica devetnajstega stoletja pa je spričo bogastva spomenikov in umetnostno razvojne razgibanosti razdeljeno na posamezne umetnostne panoge, ki pa so vendar tako povezane, da ne rušijo celotnega vtisa.

Poleg reprezentativnega in čisto umetnostno-zgodovinskega pomena pa so »Monumenta« važna tudi kot dokument za osebni znanstveni razvoj avtorjev. Dr. Stelè izhaja iz dunajske umetnostno-zgodovinske šole in je učenec velikega M. Dvořaka. Njega moremo imenovati za utemeljitelja duhovno-filozofskega pojmovanja umetnostne zgodovine. Nasproti stereotipnemu, arheološkemu in formalističnemu razlaganju zgodovine umetnosti je pokazal njeno duhovno plat, logični razvoj oblik v velikih skupnostih zlogov, vse pa v luči znanstveno neoporečne, eksaktne kritične metode. Na umetnini je odkril torej dve strani: obliko in duhovno vsebino, prva pa je odvisna od druge. Ko je dr. Stelè nastopil mesto spomeniškega konservatorja in prišel v stvaren stik z našo umetnostjo, ga je ob neraziskanih ledinah z železno nujnostjo doletelo srečanje z — obliko. Pred njim je ležala kopa spomenikov neurejenih, neopredeljenih, treba je bilo pričeti z oblikovnimi opredelitvami, študijem posameznih oblik in splošno oblikovno razčlemba. Iz nič je vzrastel Janez Ljubljanski in Andrej iz Ottinga in Janez Aquila iz Radgone. Pri tem

pa se mu je zanimanje na umetnini povsem logično vedno dosledneje osredotočilo na obliko in v »Umetnosti zapadne Evrope« iz l. 1935, kjer pokaže svoj lastni teoretični pogled na razvoj zapadnoevropske umetnosti in ga srečamo že kot formalista. Duhovno-filozofska teorija in novo formalno zgodovinsko pojmovanje umetnosti sta se razšli. Obe sta se poslej na svoj način skušali približati umetnostnemu svetu in obe so čakale velike in nedovršene naloge. Poglejmo sedaj to delo formalno-zgodovinske teorije. Potem, ko so bili vrhovi umetnosti — bodisi italijanske, bodisi severne — kmalu znanstveno zadovoljivo opredeljeni, so se nemirnemu človeškemu duhu sprti odpirali novi problemi: odnos velikih skupnosti severa in juga, skrivnosti postankov velikih slogovnih enot in naposled etnična vprašanja umetnosti glede na umetnostne pokrajine, ujemaajoče se z narodnostnimi. Formalna teorija, ki je sprti teh vprašanj šla na široko ter si s svojo eksaktno in kritično metodo vestno beležila vsak umetnostni pojav, je nujno prišla v razvoj, v katerem se je vsem tem vprašanjem močno približala: to se danes v umetnostno-zgodovinski literaturi razodeva v problemu umetnostne geografije. »Cerkveno slikarstvo«, zlasti pa oba zvezka »Monumentov«, so jasen dokaz, da je dr. Stelè v svojem znanstvenem prepričanju prišel do istih uspehov kot sodobna oblikovno zgodovinska teorija. »Tokovi«, »valovi«, ki jih srečamo v teh zadnjih znanstvenih publikacijah (prim. »Cerkveno slikarstvo«, str. 120, sl., »Monumenta« II., str. 5) niso prav nič drugega kot rezultati umetnostno zemljepisnih študij na polju naše umetnostne zgodovine.

Menimo, da smo dovolj osvetlili važnost »Monumentov« z njihove povsem znanstvene vrednosti, s stališča reprezentance naše narodne kulture in naposled tudi kot zrel plod znanstvenega dela slovenskega človeka. Akademski založbi, ki je prevzela izdajo tega monumentalnega dela, pa gre naravno vse priznanje.

S. Mikuž.

S. Dmitrijevski, Stalin. Prevedla dr. Nikolaj Preobraženski in vseuč. asist. Zvonko A. Bizjak. Založila Tiskovna založba v Mariboru 1938.

V zadnjih letih, odkar se je naša prevodna književnost posebno pomnožila, smo Slovenci dobili v prevodu številne monografije znamenitih svetovnih osebnosti: književnikov, diplomatov, umetnikov in državnikov, kakor n. pr. Napoleona, Cezarja, Lenina, Foucheja, Michelangela in drugih, letos pa smo ob dvajsetletnici sovjetske vlade v Rusiji dobili Stalina izpod peresa bivšega svetnika ruskega poslanstva v Stockholmu Dmitrijevskega. Življenje in delo velikih osebnosti nam podajajo vsi naštetih življenjepisi, ki temelje predvsem na risanju njihovih velikih dejanj. In ta dejanja so skoro vseskozi izraz psihološke in logične osebnosti, močnega notranjega življenja teh svetovnih velikanov.

Pričujoča Dmitrijevskega knjiga o Stalinu pa prav za prav nima tesnega opravka s tako genialno osebnostjo, marveč s povsem povprečnim človekom, ki ga je samo njegova drznost, zvitost in okrutnost postavila v ospredje komunistične stranke na Ruskem, da se je potem lahko preko njenega generalnega tajništva preril na Leninovo mesto in da sedaj že štirinajsto leto kot diktator vodi Rusijo. Stalin je rasel iz stranke in z njo, nikakor pa ne iz

sebe ali iz svoje genialne osebnosti. To osnovno misel utegnemo brati predvsem iz prvega in drugega dela te knjige, ki nam opisujeta Stalina kot pokornega Leninovega učenca in pa njegovo pot do oblasti. V tem času je Stalin v ruskem »podzemlju« spoznaval Leninovo stranko in njegove namene v politiki. V tretjem delu z naslovom »Državljanska vojna« nam slika Dmitrijeviški zadnjo Stalinovo stopnico do oblasti — do četrtega in zadnjega dela v opisovanju njegove rasti od gruzinskega preprostega človeka do diktatorskih časti in prvega mesta v državi. Razmere same so potemtakem dvigale Stalina, orientalca — vedno više in više, sam pa je delal in si krčil pot edinole v bojih in klanju v času državljanske vojne na Ruskem od 1917. leta do 1920. Pa tudi sedaj si ohranja svoje diktatorske časti na povsem enak način!

Ker je pisatelj Dmitrijeviški, komunist stare garde in dolgoletni bivši sodelavec Stalinov v zunanji politiki Sovjetske Rusije, pogrešal v Stalinovi duševnosti tistih mogočnih silnic, ki pri velikih ljudeh nujno same iz sebe oblikujejo osebnost, zato se je za oris Stalinove rasti v komunistični stranki moral oprijeti opisne, objektivne metode, ki sloni predvsem na dokumentarnem materialu in na karakteristikah, ki so jih o Stalinu izrekli ali napisali Lenin, Trocki, Zinojev, Krupska in drugi vrhovi boljševiske in menjševiske struje v komunistični stranki. Tako najdemo v Leninovih razmišljanjih o svojem nasledniku za Stalina tole povsem pravilno karakteristiko: »Stalin; bolj ko vsi drugi ima pogoje za upravitelja države — in sicer Ruske države. Toda Stalin neizogibno povzroči razkol v stranki. Zaradi svoje naravne oblastnosti se gotovo izprevrže v tirana. Po svoji duševnosti je despot, ki sicer res ni v službi svojih osebnih koristi, ampak ideje; ravno zaradi tega pa je posebno strašen. Kaj bo napravil iz države?... Seveda ne bo ubiral onih poti kakor Lenin, da bi pomiril sloje in razrede v domovini. Njegova pot je — pot nepomirljivega boja. Najhujše je to, da je despot orientalskega značaja, ki vanj ni kanila niti ena kapljica zahodnoevropskega humanizma. Na svoj način ljubi ljudi sploh. Posebno ljubi svoje domovine Rusije; toda človek poedinec mu ne pomeni nič: njega ne ljubi, ne spoštuje, ne ceni. Vsi so zanj le sredstvo.«

Stalin torej ni osebnost, posebno ne v psihološkem in plemenitem pomenu te besede. Saj Dmitrijeviški pravi o njem, da idejno ni bil nikdar samostojen, da ga je narava napravila za delavca, ne za misleca, napravila ga je za voditelja »krvavih riht«. In to je spoznal Dmitrijeviški že do l. 1931., ko je to knjigo napisal. Koliko tehtneje pa moremo to potrditi šele danes, saj je prav v zadnjih sedmih letih Stalin v Moskvi uprizoril večkratni pokolj vseh svojih bivših sodelavcev v stranki prav po zgledu francoskih revolucionarjev jakobincev, zlasti Robespierrea. Če bi bil Stalin osebnost, bi prav gotovo moral vtisniti močan pečat svoji dobi, a prevajalec dr. Preobraženski ugotavlja na strani 393. tole: »Če bi bil diktator zmožen višjega poleta in smotrov, bi sedanjemu obdobju lahko vtisnil posebni pečat. Tako pa počasi plava s tokom vred in mora Rusija vdano čakati, kako se bodo razpletli dogodki. »Pripadniki kominterne po vsi Evropi imajo Stalina za osebnost, celó za globokega misleca, ker tako vztrajno molči. Tale knjiga pa

nam jasno govori, da je njegov molk največkrat treba pripisati pomankljivosti izrazitega osebnega mnenja! Tok dogodkov ga je privedel v stranko, ga postavil po nji na najvišje mesto v državi in ga prav tako sedaj žene naprej in naprej. Kam?»

Iz vsega povedanega sledi, da se je Dmitrijevskemu slika Stalinove neosebности prav dobro posrečila. Skoro bi utegnili reči, da je to monografija ruskega komunizma od leta 1905. pa do 1931., ne pa monografija Stalina, katerega naslov nosi knjiga.

Slovenski prevod (knjiga je že prevedena v razne druge evropske jezike!) je sicer lep, ločil pa je vendarle mnogo izostalo, ali pa je napačno postavljenih. Tudi slovničnih napak je preveč, n. pr.: zelo pogosto rabljen osebni zaimek; podam se, povdarjam, odgovarjati v pomenu ustrezati, vrstilni števnik brez pike, igram vlogo, koncem stoletja, procvit, s pomočjo katerega, namenilnik iz dovršnih glagolov (je pohitel razvit, poiskat, nadomestiti, se pritožiti, se zahvaliti), nagnenje, tožilnik v nikalnem stavku: niso napovedali boj, narod ne delimo; volilni, poželjenje, imperij je izgledal, pred (nad) ničemer, prsa, predvečer, grizti, začno se osnovati, srbohrvaški roditelj: minuta, morenje, obstojam, dedščina, zanjka, povspešuje itd. Takih napak je za tako pomembno leposlovno in znanstveno prozo vsekakor preveč. Za naše slovenske bralce so opombe, ki obsegajo nič manj kot 110 strani (nad eno petino knjige!), zelo dobrodošle in za razumevanje posameznih poglavij v knjigi tudi v resnici potrebne.

Fr. Jesenovec.

Umetnost

Razstava G. A. Kos, M. Maleš in F. Gorše.

Za sklep leta je umetniški klub Trojica stopil pred našo javnost s kvalitetno visokovredno razstavo, na kateri so bila zbrana dela, ki so malo prej vzbudila na razstavi v Beogradu največjo pozornost umetniškega sveta. Slikarja G. A. Kos, M. Maleš in kipar F. Gorše so razstavili skupno 97 kiparskih in slikarskih del.

Srednjo dvorano je napolnil kipar F. Gorše, danes gotovo vodilni umetnik med našimi kiparji. Dela, katera je umetnik zbral na razstavi, pričajo o novem umetniškem idealu, ki ga je kipar zadnji čas zasledoval in katerega vidimo doseženega že na tej razstavi. Iz starih tirov ekspresionizma, ki ga je počasi zapuščal, ga je intenziven in močno oseben študij narave pripeljal do novega reševanja kiparskih problemov, do novega sloga v njegovem umetniškem razvoju, katerega odličen primer predstavlja »Eva«.

Še so tu posebno v manjših plastikah spomini na nekdanji ekspresionizem (prim. »Prošnja«, št. 83), ali na umetnikovega učitelja I. Meštovića (»Pietà«, št. 93), vendar po teh delih ne moremo meriti potence njegovega dela. Gorše je izrazit monumentalni kipar. Dokaz so štiri monumentalna dela: »Kmetijstvo«, »Pozdrav pomladi«, »Plesni duet Mlakarjev« in »Eva«.

»Kmetijstvo« je monumentalna, tesno v blok vklenjena, idealizirana podoba slovenske kmetice. S čelom obrnjena k nam stoji s prekrizanimi ro-

kami, s snopom žita ob nogah in pokojnim mirom v obrazu. Tako si je predstavljal umetnik in jo podal neposredno kot jo je doživel. Prav ta neposrednost mu je zagotovila velik uspeh pri konkurenci za narodno skupščino v Beogradu. Prav blizu temu delu je »Pozdrav pomladi«. Vendar je figura življenjsko resničnejša, ne več idealizirana, v svojem pojavu ne več mirna, ampak slučajnostna. Dekle je z desno nogo stopilo naprej, roko je dvignilo nad glavo in tako porušilo mirno dostojanstvenost kmetice. Telo je poživel, povsod ga čutimo pod obleko, katera se sedaj nerodneje guba in vlega po telesu. Težnja po kar najbolj naravnem upodabljanju telesa, ki je tej figuri vlila nekaj resničnega življenja, pa je, lahko rečemo, sama sebi namen tretjega dela v tej skupini »Plesnega dueta obeh Mlakarjev«. Tu je vse od stoje obeh upodobljenecv preko anatomskih posameznosti njunih teles in obrazne resničnosti natanko prepisano iz živega vzora. Hipna in nenaravna stoja modela je popolnoma razbila enotnost bloka, ki jo je kljub zadostni življenjski resničnosti in razgibanosti v prostoru figura v »Pozdravu pomladi« vendar ohranila. Ta prevelika vernost modelu, ki se je približala že naturalizmu, pa umetniku ni pustila priti do njegovega pravega izraza. Realizem, ki se je napovedoval v »Pozdravu pomladi« in ki se je v »Plesnem duetu Mlakarjev« stopnjeval do naturalizma, ter hkrati razgibanost v prostoru, ki je v prvem primeru bila izražena s kretnjo noge in roke in ki je v drugem primeru nasilno razbila blok kompozicije, vse to je v »Evi« v ravnovesju. Polnoplastično telo Eve stoji trdno vkopano z obema nogama v tla, a ne več frontalno. Zgornje telo se je zasukalo na levo, glava zre preko desne rame nazaj, kretnja rok, od katerih leva je za telesom, desna pa dvignjena na levo ramo, pa ima namen s pregibi nakazati volumen telesa. Kljub tej močni razgibanosti v vseh smereh, pa je klada skrbno varovana, celo bolj kot v »Pozdravu pomladi«. V obrazu »Eve« opazamo še mnogo onih tipiziranih potez, ki so dobro vidne v obrazu dekleta v »Pozdravu pomladi«, vendar pa je ta obraz krepko individualiziran, sami znaki torej, ki so priča novega umetnikovega realizma, do katerega ga je dovedel študij narave. Vendar pri tem delu odločuje osebnost umetnikova nad točnim posnetkom modela. Prav zaradi te močne osebne note predstavlja to delo višek Goršetove umetnosti in mejnik v njegovem umetniškem razvoju.

Moč Kosovega izražanja je v barvi. S premišljeno, nadvse skrbno sestavljeno lestvico barvnih tonov rešuje Kos vse naloge, ki mu jih nalaga slikarsko ustvarjanje. Od plastičnosti predmeta in prostornega poglobljanja v 3 dimenzijo do monumentalnih kompozicijskih osnutkov zadnjega časa ga vodi barva, ki jo v širokih ploskvah nalaga na platno.

Prvo dobo Kosove umetnosti prav dobro označuje »Mož s kapico« v Nar. galeriji. Nazornost postave je slikar dosegel z barvo, ki je ustrezajoča plastičnemu slogu umetnine lokalna. Nekako isto stopnjo razvoja predstavlja na razstavi »Slovenska vas« (št. 1). Prostor je zgrajen še na podlagi perspektive. S sprednjega roba vodi v globino cesta, prostor se med hišama pogloblja v ozadje in se za hišo na levi razmakne do hriba. Predmeti so izrisani s konturo, plastični stoje pred gledalcem, označeni vsak s svojo lokalno barvo. Tudi »Motiv iz Ljubljane« (št. 4) pripada še tej starejši slogovni dobi. Kosov razvoj pa gre v hitrem tempu naprej. Barva zapušča pod močnim osebnim razvojem

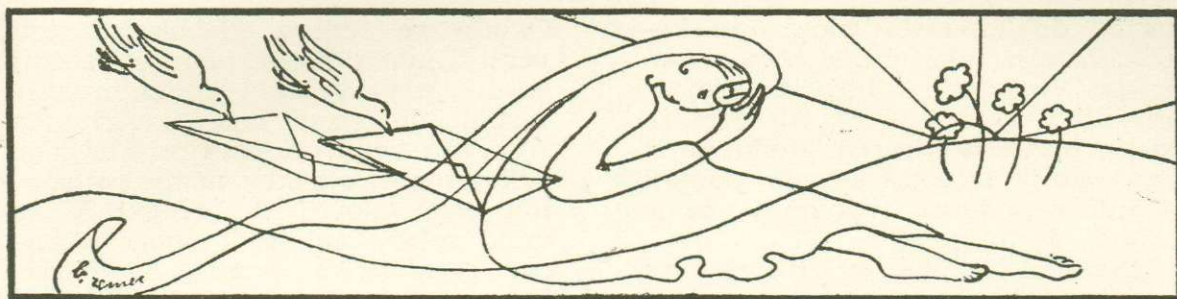
svojo lokalno vrednost, nalaga jo v širokih ploskvah, pri tem pa je vedno odločilen njen valeur in intenzivnost. Nadvse zanimiva je primerjava omenjenih del z najnovejšim iz l. 1938., ki nosi naslov »Cesta« (št. 12). Lokalna barva je razvrednotena, na mesto nje so stopile barvne ploskve. Prostor je zgrajen le na podlagi intenzivnosti posameznih barvnih ploskev in vendar je prepričljivost prostornega poglobljanja tu večja kot v obeh prejšnjih primerih. Razvoj vodi slikarja v izrazit kolorizem. In če primerjamo z omenjeno sliko v Nar. galeriji »Načrte kompozicij« (št. 15, 16), vidimo, da predstavljajo te nasprotni tečaj umetnikovega razvoja. O lokalni barvi ne more biti govora. Platno sliči paleti, na kateri so v velikih ploskvah naložene barve v treh, po intenzivnosti in osvetljavi različnih plasteh. Z barvno skalo gradi umetnik prostor, nanjo oprè kompozicijo. Kos je dosegel ono točko v svojem razvoju, ko mu je barva po svoji intenzivnosti postala osnovna sestavina njegove umetnosti. Oba načrta za kompozicije sta viška dosedanjega razvoja.

Umetnost M. Maleša je diametralno nasprotje Kosove. Nasproti Kosovemu komponiranju je Maleša samo čustvo. Vtis, ki ga napravi nanj pojav zunanjega sveta, prenese na platno tako, kakor se preoblikuje v njegovi notranjosti. Prav to je važno. Maleš nikoli ne slika predmetov kakršni so v naravi, ampak vedno le njih duhovni smisel kakor ga sam doživi in spozna. Izredno dojemljiv za vse, kar sreča okoli sebe, prav nikoli ne izbira snovi. Predmeta ne upodablja zaradi njega samega, vedno mu je le pomagalo, da z njim upodobi svojo notranjost in ga pri tem »izmaliči« do njegove najbolj neorganične podobe. Oglejmo si številne akte; skoro povsod je človeško telo le ornament, prav toliko pomemben in nič več kot pisan vzorec divana, na katerem leži, ali motiv cvetja, ki se prav tako nenaravno pojavi nekje v sliki. Da ni to dozdevno »izmaličenje« neznanje in neobvladanje forme, nas prepriča n. pr. »Ženski polakt« (št. 25).

Nov pojav pri Malešu je zanimanje za barvo. Zdi se, da se je za hip odmaknil od grafike. Pri tem je zanj odločilen valeur barve. Maleš ljubi tople, rdeče tone. (Primerjaj sl. 28, 29, 30, 32). Posebno zadnja (št. 32), »Marija z Detetom«, slikana po slov. narodnih motivih, nam razkrije odkod naenkrat Maleševa ljubezen za barve. Barvna stran narodne ornamentike je vzbudila zanimanje zanjo. In za to dekorativnost sedaj v resnici gre. Tu ni važna Madona sama, važen je ornament, važno sozvočje barvnih lis, važen vtis, ki ga napravi ta pester mozaik. In v tem je Maleš uspel. Najraje bi primerjal to sliko s srednjeveškim slikanim oknom, kjer je človeška figura prav tako deformirana kot tu in se največja pažnja polaga na harmonijo barv, ki se zlivajo v pisano preprogo, katera zastira okno.

To je, na kar sem hotel opozoriti pri Malešu. Njegov duhovni videz je, kar Maleš slika, pa naj bo to Madona, za katero je dobil pobud v slovenski narodni ornamentiki, ali daljnji spomini na potovanja k morju in obiski Kalistovih katakomb. Vse te upodobljene stvari moramo gledati skozi perspektivo Maleševe osebnosti, če hočemo dojeti njih pravo bistvo.

Joža Gregorič.



Zapiski

Pismo iz Gorice.

(Knjižne izdaje primorskih Slovencev.)

H koncu letošnjega leta so vse štiri knjižne založbe (Mohorjeva, Luč, Sigma in Gor. Matica) izdale čedne zbirke knjig. Teh knjižnih darov smo še posebej veseli, ker pomenjajo lep prinos primorskih Slovencev k naši skupni kulturi. Mirno se lahko merijo z izdanji v večjih slovenskih kulturnih žariščih, če ne toliko po zunanji opremi — kar je večkrat le merilo blagostanja — po vsebini pa le.

Te knjižne zbirke pa tudi dokazujejo pravilno razumevanje italijanskih oblasti za kulturne potrebe slovenskih državljanov in pa, da odgovorne osebe ne smatrajo slovenske tiskane besede za politično nevarne, kakor so morda nekateri prenapeteži menili in — hoteli dokazovati.

Danes leži na mizi zbirka »Goriške Matice«. Tudi za leto 1939. je izdala poleg običajnega Koledarja še štiri knjige in dvojce za doplačilo.

Koledar (str. 88, 4^a) s Srebrničevim motivom iz narodnega okrasja na platnicah je dokaj pisan. Za koledarskimi podatki sledi uvodna Legenda o bogatem mlinarju, ki kot ena izmed lepih Bevkovih legend, daje vrednost koledarju. Kot pesniki se oglašajo Žgur, Dren in kmečki fant Šinkovec; slednji je še naj-

boljši. Ostali spisi so prevodi Pirandella, Corre, tehnične, pravne in zdravstvene vsebine.

Prav s srčnim veseljem pa sežeš po Ribičičevi knjižici Mihec in Jakec (str. 44, v. 8^a). Opremljena je z Gasparijevimi risbami. Predstavlja izredno dobro posrečeno izvirno slikanico za mladež; namesto besed so vstavljene sličice, ki naj jih deca pri branju nadomesti z besedo. Pristrčno pisani sestavki in njih vzgojni način bo knjižico mladim srcem prikupil.

Prav primerna je tudi Jermolova »Lepo vedenje« (str. 96, v. 8^a), ki je posneta večinoma po Urbanusu. Kazalo bi pa prirediti podobno knjigo, kjer bi bilo več takih odstavkov kot je tu »Važni dogodki v družini«, kar ni važno le za meščanski stan, marveč tudi za naše kmečke hiše.

Koširjeva »Poljedelska kemija« (str. 96, v. 8^a) se mi zdi za naše ljudi na deželi malce previsoko pisana, kar pa ne zmanjšuje njene vsebinske vrednosti. Vsekakor pa mora biti pri poljudno-znanstveni knjigi poudarek bolj na poljudnosti.

Izvirno povest je letos napisal, poleg Bevka najbolj zvesti Matični pisatelj, Andrej Budal. »Na konju« (str. 126, v. 8^a) je dobra, ljudska povest o lepi in bridki ljubezni Zore in Jožeta, ki si gradita dom v Štandrežu ob Soči preko prve ljubezni in trde tašče, mimo vojne in

barak, dokler nista zopet »na konju«. Zemlja v kotu med Sočo »močno« in Vipavo ter ljudje na njej so prav živo risani — saj so dom in bratje pisatelja samega. Budal je iz tega okolja napisal že par povesti — tudi s podobno vsebino —, ta je najbolj dozorela.

Dodatna knjiga so Bevkove pravljice »Čarovnica Čirimbara« (str. 124, v. 8^a). Knjigo je lepo ilustriral Josip Pukl, tudi sicer je ta po opremi najlepša vse zbirke. V osmih pravljicah (dve tretjini knjige zavzema naslovna), naslonjenih deloma na narodne, je pisatelj razbohotil svojo domišljijo. Bevk postaja v legendah in pravljicah vedno plodovitejši.

Naslednja dodatna knjiga Bevkovi »Stražni ognji«, popravljen ponatis iz Mohorjevih »Večernic« (zv. 84.), še ni izšla.

Tudi Goriška Mohorjeva družba je letos že petnajstič poslala v svet svoj dobrodošli kulturni pozdrav.

Ker v Gorici še sedaj ne deluje zaprta Katoliška tiskarna, se mora Mohorjeva zatekati za tisk v Trst, kar je zamudno in tudi na izdajo vpliva. Vendar je Mohorjeva v vseh razmerah obdržala svoj sloves, dati kmečkemu ljudstvu dobro in pošteno branje v roke.

Letos je poleg Koledarja izdala še štiri knjige: Pavline Pajkove »Doro« (str. 90 + II, m. 8^a), Staničeve »Dobe in podobe iz cerkvene zgodovine« (str. 103, m. 8^a), Kazaka »Zdravnikove spomine« (str. 118, m. 8^a) in prevod Rotmana »Bratec in sestra« (str. 100, 16^a). Kot dodatna knjiga je vezani molitvenik »Molimo«.

Koledar (str. 96), ki sta ga okrasila Mara Kraljeva in France Goršé, je že star znanec. Uvodna povest »Kovačev Jakob«, ki jo je spisal Višnjeviški (psevdonim pokojnega V. Beleta) je zgrajena v ljudskem slogu koledarskih povesti. Všečno je naslikano domače ozadje: Sveta gora in dobri pater Kvirin. Mično je pisana »Lučka«, izvirna je še črtica »Uresničeno pričakovanje«.

Oglašja se tudi z globokočutenimi verzi Ljubka Š. in Lado P. Nekaj strani je posvečenih odličnim kulturnim delavcem Ličanu, Arku in Abramcu; temu svojemu prijatelju je nekaj toplih stavkov napisal v spomin tudi sloviti dr. Kugy. V to vrsto spisov sodi tudi dober Staničev sestavek o Janezu Svetokrižkem in o pridigarju Kofolu. Ostale strani obsegajo poleg drobiža Bednařikov zgodovinski člančič, potem o industriji v Julijski Krajini in dvoje Tulovih spisov o žaveljskih ostrigarjih in brežanskih kruharicah. Takim opisom iz »nepoznane« domačije naj se raje umakne kako drugo koledarsko »mašilo«!

Pavline Pajkove »Dobro« bo starejši rod rad sprejemal, mladina pa se je že odmaknila taki romantiki. Prav pa je, da skuša družba tu pa tam podajati tudi starejše domače pripovednike: z njo zajame najširše plasti, dasi bi bilo umetnostno tako dejanje za jugoslovanske razmere reakcionaren čin.

Staničeve »Dobe in podobe iz cerkvene zgodovine« so primerne, škoda da ni podob. Pisatelj je imel pretesen prostor (102 strani), da bi, čeprav v silnih obrisih, zajel zgodovino katoliške Cerkve. Pisatelj, ki privlačno piše, bi se dosti lažje razmahnil, če bi si tvarino omejil. Marsikje pa se zdi, da je moral prilagoditi pisanje gotovim — razmeram.

V šestnajstih izklesanih črticah popisuje znani zdravnik Bogdan Kazak (dr. Breclj) svoje spomine, ko je še zdravil in delal na Goriškem. Spomini, nekateri že objavljeni v »Mladiki«, so pisani s toplo ljubeznijo do domačih krajev; v njih so često trpki, a resni moralni opomini rojakom v zdravje — telesno in dušno. Knjiga je za Slovence svojevrstnost in vsega priporočila vredna. Izpričuje jo markantna osebnost in pisateljska nazornost, klenost osebnosti pisatelja, pa tudi zdravje duše. S to knjigo bodo Mohorjani prav zadovoljni.

Za njih otroke pa je družba dala pravo Miklavževo pisanico, prevod Rotmanove pravljice »Bratec in sestra« na sto straneh s sto

slikami. Še stari jo bodo z veseljem prebrali. Takega čtiva manjka in le še prihodnjič naprej!

Knjižna družina »Luč« je v preteklem letu izdala Miška Kranjca »Južne vetrove« (str. 129, v. 8^a) in Bevkov potopis »10 dni v Bolgariji« (str. 97, v. 8^a). Pripravljen je bil tudi vsakoletni poljudno-znanstveni »Zbornik«, a ga nismo prejeli, ker ni izšel. O prvi knjigi, ki obsega dvoje novel, je sodba, da pisatelj le preveč poudarja gonsko plat svojih rojakov; saj menda se ne neha in prične vse prekmursko življenje pri tem mejniku? Slog je pa dober in res pokrije neko plehkoto v vsebini. Bevkov potopis osvetljuje ljudi in dušo bolgarske zemlje. Zato je zanimiva primerjava s potopisom zemljepisca Kranjca v »Mladiki«, ki nepristransko opiše prirodo in nje bogastvo. Še boljša bi knjiga postala, če bi Bevk orisal kulturno rast bratov Bolgarov v književnosti in umetnosti.

»Sigma« je najmlajša založba, ustanovljena leta 1930. V letošnjem letu so bravci prejeli »Črno orhidejo«, prevedel iz angleščine R. Bednařik, 8^a, str. 160. Naslednja knjiga je bila »V službi Najsve-tejše« (8^a, str. 197.) Knjiga je samostojen odlomek o obleganju Čenstohove iz slovitega Sienkiewiczzevega romana »Potop«. Ob koncu leta je Sigma poslala v svet zgodovinski roman iz francoske revolucije »Na morišče«. (8^a, str. 186, s slikami). Roman z daljšim uvodom o nastanku in vzrokih francoske revolucije, je priredil po Spillmannu R. Bednařik. Knjiga je nadaljevanje »Junaštva in zvestobe«, ki jo je ljudstvo pred vojno tako z užitkom prebiral. Naslovno risbo je naslikal Domen. Kot četrta knjiga je pa izšla priljubljena »Pratika« za leto 1939, praktično-uporaben priročnik. Ima živahno vsebino in predstavlja z izvirnimi pesmicami in sestavki o primorski zemlji ter priznanih pesnikih majhen, a živ kulturni prinos njej.

Da bo slika književnih izdanj na Primorskem popolna, moramo ome-

niti še dvoje knjig nabožne vsebine. Prva je »Nebo in zemlja« (8^a, str. 176) s podnaslovom Nedeljske pridige, ki naznačuje vsebino. Spisal jo je v krepkem slogu znani nabožni pisatelj Srečko Gregorec. — Druga pa je že deveti snopič »Sejavca« (8^a, str. 271) s podnaslovom »Nedeljsko branje, pouk, zgodovina, legende«. Pisatelj je dr. Egidij, založnik dr. Pavlica, upok. semeniški profesor v Gorici.

Vse zbirke morajo prav razveseliti vsakogar, ki mu je mar naša beseda in knjiga. Bog daj, da bi primorski Slovenci pridno segali po njih letos in tudi — v bodoče.

R. Bednařik.

Zagrebsko pismo.

(Dnevi hrvatske knjige.)

Slovence boanimalo, da je v času, ko ste v Ljubljani odprli razstavo slovenske povojne knjige, Matica Hrvatska v Zagrebu in v drugih večjih mestih Hrvatske pripravila tako imenovane »dneve hrvatske knjige«. Pred tremi leti je Matica Hrvatska napravila prvi poskus, da po zgledu drugih narodov v posebnih stojnicah razstavi svoje knjige in jih ponudi občinstvu, ki samo ne najde poti v njeno upravo, da bi tam naročilo lepo knjigo. In ker se je ta način propagande za lepo knjigo izkazal prav uspešen, so letos razširili to propagando že kar na 24 večjih mest po vsej hrvatski zemlji. Uspehi so bili povsod zelo zadovoljivi in mnogo večji kot prejšnja leta. Posebno so se ljudje zanimali za dela Budaka, Kolarja in Nametka (leposlovje) ter za knjige Lukasa, Kriškovića in Riegerja (eseji), torej za dela, v katerih se obravnavajo pereča sodobna vprašanja.

Ob tej priliki je tudi zagrebški radio pripravil tri aktualna predavanja. Prvo, kjer je bil govor o propagandi knjige na Hrvatskem in v inozemstvu, je bilo bolj informativnega značaja in ga lahko mirno pustimo ob strani. Mnogo pomembnejše je bilo predavanje

prof. Filipa Lukasa, predsednika Matice Hrvatske, ki je podal nekaj tehtnih načelnih misli o poslanstvu pisatelja v svojem narodu in o pomenu kulture za ohranitev narodne samobitnosti. Med drugim je dejal takole:

»Matica Hrvatska ni samo založnica, temveč ima po svojih pravilih in programu tudi kulturnovzgojno poslanstvo. Ta misel je bila odločilna tudi pri organiziranju »dni hrvatske knjige«, da se na ta način med narod razširi hrvatska knjiga in z njo dela duha in srca hrvatskih pisateljev in ustvarjalcev. V kulturnem ustvarjanju namreč ne gledamo samo osebno delo posameznih pisateljev, marveč v prvi vrsti izraz stvariteljske moči narodnega genija. Knjiga je most, ki veže pisatelje z narodom. Pisatelji in umetniki ustvarjajo dela kajpada s svojim umom, toda v okviru onega, kar leži motno in nejasno v podzavesti narodnega občestva, kateremu oni pripadajo; tako s svojim ustvarjanjem opravljajo samo božje poslanstvo, toda ne izven svojega naroda, temveč v prvi vrsti z duhovno močjo svojega naroda in za svoj narod, ki ga predstavljajo, a šele po njem za celotno človeštvo. Dolžnost vsakega posameznika je, da ustvarja po svojih močeh. Ustvarjalec kulture ni abstrakten človek, temveč človek svojega časa in določenega okolja, predvsem pa človek svojega naroda. — Knjigo ustvarjajo pisatelji. Toda če knjiga hoče biti narodna, mora imeti bralcev; tako je knjiga v mnogem oziru delo bralcev, kakor je tudi gledališka predstava delo gledalcev. Treba je dobrih bralcev, da delo postane narodna lastnina. Šele tedaj, ko se bo pri nas razširilo znanje v branju med ljudstvom, a ne črkovanje, tedaj bo delo naših pesnikov in pisateljev imelo svoj pravi uspeh in korist.«

Enako zanimiv, dasi ne v načelnem pogledu, je bil razgovor med gospodarskim tajnikom Mat. Hrv. dr. Starčevićem in dr. M. Budakom, pisateljem najlepše sodobne povesti »Ognjište«. V tem razgovoru v radiu je naglasil M. Budak nekaj zelo poraznih ugotovitev

o širjenju hrvatske lepe knjige, ki je izvor njihovega narodnega ponosa, in dodal nekaj resnih opominov, da vzbudi v narodu čut dolžnosti do svoje književnosti. V drugem delu svojega razgovora pa se je Mile Budak pomudil pri svojem najnovejšem in največjem delu »Ognjište«, o katerem bi bilo treba še posebej poročati tudi v naših literarnih revijah. Naj v tem pismu nakažem samo njegov vznik, kakor ga je Budak odkril v radiu:

»Misel, ki sem jo obdelal v »Ognjištu«, sem nosil v sebi kakšnih deset let. Bil sem naravnost obseden in neprenehoma sem živel v teh mislih celo tedaj, ko sem ustvarjal druga dela, in nisem bil niti miren niti srečen, dokler se nisem rešil tega bremena, ki me je dušilo kot mōra. Verjemite mi, da bi o tem lahko napisal novi roman — roman o pisanju romana. Ko sem pa začel pisati, sem ga kakor v mrzlici naravnost stresel na papir. Včasih sem delal tudi po petnajst ur na dan, redno pa najmanj deset ur na dan, dokler nisem v enem dušku napisal vsega romana, kakor je obelodanjen. Mnogo, zelo mnogo gradiva sem izpustil med pisanjem, ker sem se zgrozil ob misli, da bo to vendar nekoč tiskano v naših obupnih založniških razmerah. Zona me je obšla že ob sami misli, da bi kdo drugi zaradi preobširnosti črtal, pa sem takoj sam med delom izpuščal vse, kar sem mogel — preboleti. Da, ker to gradivo tako ljubim, da me je v resnici bolelo, ko sem moral izpuščati. Tako sem teh 850 in še nekaj strani pisal od 8. maja do 19. junija preteklega leta, torej vsega 43 dni ali okrog 20 strani na dan. Poudariti pa moram, da je treba prijeti za pero šele takrat, ko je nosečnost dovršena, ko je snov popolnoma dozorela, popolnoma jasna in sposobna za samostojno življenje. Potem pisatelj nima druge naloge kot da to pripravljeno snov razvrsti, da te dovršene ljudi vodi, prav za prav pusti, da po svojih močeh, po svojem značaju in duševnih lastnostih logično stopajo iz dogodka v dogodek. Pisatelj nič ne kombinira, kar ne bi ležalo že v samem značaju osebe,

ki pred njim živi, on pa le zapisuje vsak njen gib, vsako misel in besedo. Pisatelj preživlja, doživlja in izživlja celo dejanje, a čim bolj je dogodek napet, dramatičen in pretresljiv, tem hitreje se odvija in pisatelj ga mora — če živi v svojem predmetu — hitro vreči na papir, če ne, mu preti nevarnost, da se mu dejanje izmuzne iz rok in tedaj nastane kakšna limonada ali krpu-calo ali pa sploh nič! Pisatelj obupa in opusti jalovo početje.

Okostje mojega romana je vzeto iz življenja, vse osebe so moji sosede — deloma sorodniki, deloma prijatelji in znanci. Zgodba moje lepe in ljube Anere je docela posneta po resničnem življenju, samo gledana skozi umetniško prizmo in osvetljena z bengalskim ognjem. Ko bi sedaj kdo moj roman bral onim kmetom, ki so poznali Anero v življenju, vsak bi prisegal, da je to res ona, da je vse bilo tako in da je bila takšna, kakršno sem upodobil.

Ko pišem to ali ono stvar, se popolnoma zatopim v svoje delo in živim popolnoma brez pridržka življenja svojih oseb. Postajam kmet kakor oni, čutim vse njihove reve in nadloge, drhtim z njimi ob vsakem najmanjšem veselju in užitku, trpim vse njihove muke, doživljam vse njihovo sovraštvo in ljubezen; zato pa tudi lahko pišem o njih, kot da sem neprenehoma v njihovi družbi.

Sedaj nosim v sebi že docela jasno in razločno tri romane. Preden pa se bom lotil novega večjega dela, moram za nekaj časa v svojo rojstno vas, da se naužijem onega zraka in naklepetam s svojimi Mićani, Matešami, Mandami itd. in da potem zopet v dušku vržem pred vas nov košček onega prelepega liškega pečevja in nedosegljive liške duše.

Tako je predaval v radiu in stopil v direkten stik s svojimi bralci. In uspeh ni izostal.

Pišem pa to pismo, ki bo kot snov že malo zastarelo, zato, ker je zamisel še vedno živa in more nuditi tudi slovenski književni občini marsikako pobudo za razvoj knjiž-

nega trga ter za ponoven stik knjige z najširšim občinstvom, kateremu mora biti namenjena. V tem pogledu se moramo učiti mnogo pri Hrvatih. Jože Gregorič.

Pismo iz Prage.

Praga, 1. XII. 1938.

Septembrski dogodki niso vplivali ravno najugodneje na literarno delovanje čeških literatov. V času nesigurnosti, narodne bede in v vrtincu razočaranj se je sicer mnogo pisalo, s kritičnega stališča je pa večina tega bolj efemernega značaja. So to glose dnevnih dogodkov, domoljubne pesmi in članki v časopisih ter revijah, ki privrejo na dan spontano, navdušijo, pa liki kometi ugasnejo. To ni literatura, ki kot taka ostane, to so bolj dokumenti težke dobe in naroda, ki tudi v resnih dneh ne obupa.

Doba narodnega osramočenja se je slutila že prej, in naravno je, da te slutnje niso ostale brez odmeva. Dokaz je najnovejša pesniška knjiga Josefa Hore, že v predseptembrskih dneh izdanih pesmi »Domov« (Domovina). Septembrske dogodke in narodno žalost sta zajela v pesmih mladi pesnik Vladimír Holan v zbirki »Září« 1938 (September 1938) in starejši Colman-Kassius v knjigi »Železná košile« (Železna srajca). V krhki formi se tu izliva žalost nad barbarstvom dobe, ki je bila nasilna, ne more pa vzeti ljubezni do lastnega naroda. Če je prišla zdaj za Čehe druga Bela gora, bo prišlo tudi novo vstajenje.

V »drugi republiki« začasno ne izhaja toliko knjig kot v predseptembrski dobi, s tem pa ni rečeno, da je zanimanje za literaturo padlo. Nasprotno. Bere se mnogo, samo v izbiri pisateljev je nastal preobrat. Priljubljeni so zopet klasiki, pisatelji starejše generacije kot Němcová, Jirásek, Rais, Stašek, Klosterman, Karolina Světlá in novejši Jindřich Šimon Baar ter Vrba, to je pisatelji, ki črpajo po večini snov za svoje romane iz sedaj okupiranih krajev. Med pesniki so zopet našli veljavo

skoraj pozabljeni Svatopluk Čech, Neruda, Vrchlický, od mlajših Viktor Dyk in Peter Bezruč. Sploh se pa sedaj opaža počasen odmik od tako rečenih levičarskih pisateljev in pesnikov in nasprotno tendenca razširiti publikacije desničarskih pisateljev in pesnikov. Tako se vodi boj proti Masaryku, Benešu, Čapku, Hori, M. Majerovi, Nezvalu, Olbrachtu, Seifertu, Tomanu, Vančuri itd., mesto njih pa se priporočajo že priznani katoliški pesniki Deml, Durych, Dyk, Medek, Zahradníček, Lažický in drugi malo znani ali celo povsem neznani pisatelji.

Moj namen ni razpisovati se na široko o tem boju, postavljam samo zaradi orientacije, da ima ta propaganda svoje dobre in slabe strani. Res je, da se je novejša češka literatura razvijala svobodneje kot v marsikateri drugi državi in kljub temu da je včasih preveč levičarsko tendenčna, je po večini resnično dobra in stoji na svetovni stopnji. Res pa je tudi, da so nekatere književnike previsoko cenili, in da so jih preveč propagirale založbe Borový, Orbis, Melantrich, često na škodo drugih, ravno tako pomembnih. To velja zlasti za Čapka in Nezvala, ki sta svoje knjige pisala kar na debelo, o katerih se pa ni dalo zmeraj reči, da so res dobre. Čas bo sodil. Dobro je, da so priznani Deml, Durych, Dyk, pretirano se pa hvali Máchar, ki je bil nekoč morda dober pesnik, dočim je sedaj samo še glosator dnevnih dogodkov. Nasprotno se pa dela krivica Masaryku in Hori.

Josef Hora (* 8. VII. 1891, član redakcije »Češkega slova« v Pragi) je po sodbi najboljšega »desničarskega« kritika dr. Arne Nováka, najboljši sedaj živeči pesnik. V zadnji knjigi »Domov« je poleg predslutenj narodne nesreče lepa pesem »Spomin na Slovenijo«. Zaradi zanimivosti navajam, da je dve pesmi iz »Domova« prevedel v slovenščino že dr. Tine Debeljak. Je to pesem »T. G. M.« in zadnja pesem v zbirki »Spev rodni zemlji«. Ta pesem je izšla v Pragi tudi samostojno kot bibliofilski tisk. Hora prevaja tudi iz slovenščine. Pri Mazáču bodo

morda izšli njegovi prevodi novejše slovenske lirike. Nočem mu delati krivice, toda kar se prevodov iz slovenščine tiče, je to njegova Ahilova peta, kajti če kritično premotrivamo vse Horove prevode, moramo ugotoviti, da so ti le povprečni.

Kar se proze tiče, navajam samo dva zanimiva romana, in to Ane Ziegloserove »Bora« in Vladislava Vančure »Rodbina Harvatova«. Po romanu »Bylo — nebylo« je »Bora« drugo pisateljčino delo. Je to zgodba praškega otroka, ki po prvih prevarah in nesrečnem zakonu, po nezvestobi, pride do zaključka, da je cilj žene biti dobra mati. Dejanje se vrši v okviru dalmatinske prirode, sredi starih običajev, ki jih zna pisateljica mojstrsko reproducirati. Vančura pa se uvaja kot mojster češke proze, ki se izogiblje opisovanju dobe in njene družbene strukture. Njegove postave so bile bolj nadčasovni tipi, kot »Pek Jan Marhoue«, »Markéta Lazarová«, dočim se v zadnjih romanih nagiblje bolj k časovnim razmeram, tako v »Treh rekah«, zlasti pa v »Rodbini Harvatovi«. Roman je izšel pri Evropskem literarnem klubu; vsebina je češko življenje od ere Staročehov, t. j. od prvih desetletij XX. stoletja do danes in rast narodne družbe iz male kmetske rodbine.

Pri odru se opaža ista težnja kot pri romanih ali pesmih. Po uspešnem filmu »Kutnohorske device«, ki je bil filman po veseloigri Ladislava Stroupežničkega (1850 do 1892), je prišla ta igra tudi na oder in je imela pod imenom »Mikuláš Dačický z Heslova« v Stavovskem divadlu velik uspeh. Ravno tako Medkov »Polkovnik Švec«. Dočim ni bila prej Dykova dramatska tvorba priljubljena, mu je sedaj čas prinesel zadoščenje. Tako je E. F. Burian v gledališču D-39 igral z velikim uspehom njegovo »Revolučno trilogijo« in v Komornem divadlu je bil simpatično sprejet njegov »Veliki Mág«, dramatski manifest proti sebičnosti. E. F. Burian pripravlja sedaj premiero dramatisiranega romana B. Beneševe pod imenom »Věra Lukášová« in

končno v Vinohradskem divadlu igrajo dramo iz Bezručovega kraja »Starček Holuša« od šleskega pisatelja F. Sokola-Tůme. Pripomniti je treba, da je bilo razpuščeno avantgardno gledališče »Osvobozené divadlo« znanih dveh komikov Voskavca in Wericha, ki je kljub svoji tendenčnosti prineslo dokaj novega. Prostore in ensemble (brez Voskovca in Wericha) je prevzelo znano operetno gledališče »Švandové divadlo«. Zadnje čase igrajo Wernerove »Nove ljudi«, kar je nadaljevanje njegovih »Ljudi na ledeni plošči«, ki se zopet iz amoralne družbe povračajo na krščanski temelj družine in naroda: nazor, ki ga terja novi čas, da se ozdravi od povojnih bolezni, zlasti pa moralnega nihilizma. Vendar pa drama nima tekega umetniškega uspeha, kot so imeli »Ljudje na ledeni plošči«.

S težnjo po narodni literaturi je v zvezi tudi gibanje po očiščenju češkega jezika od tujk, za katere je v češčini domači izraz.

Med razstavami je zanimiva razstava v Galeriji Pictura. Poleg češkega slikarja Al. Kohouta (23 jugoslovanskih motivov iz Dubrovnika in Korčule) razstavljata še dva naša rojaka, slikar Niko Miljan (31 dubrovniških motivov) in kipar Meštrovićeve šole Milan Svalina. Zanimiva, čeprav malo ponesrečena razstava je bila otvorjena v paviljonu »Mánes«: Češka likovna tradicija. Iz vsega, kar je razstavljeno, ni razvidno, kakšna je bila češka tradicija, kakšno funkcijo ima za umetnost razvoj in kaj pomeni za našo sedanost minulosť v češki likovni umetnosti. Škoda, da razstava ne nudi tega, kar obljublja v naslovu.

Letos 29. novembra je 250 let od smrti Buhoslava Balbína, češkega jezuita (1621—1688), navdušenega domoljuba in narodnega buditelja v dobi pobelogorski. Njegov patriotizem preveva vse njegove knjige, zlasti »Obrambo jezika slovanskega, posebno češkega«. Ob tej priložnosti je priredila »Umělecká beseda« ciklus predavanj docenta dr. Kaliste, prof. dr. Prazáka in

prof. dr. Arne Nováka. Balbin je postal geslo današnjih dni!

Ker se je zadnje čase v nekaterih državah pisalo mnogo o »nekulturnih« Čehih, omenjam na obrambo mimogrede še zbirko »Prve knjige«, ki jo urejuje pesnik Halas (njegove »Stare žene« so prevedene v francoščino, nemščino in dvakrat v madžarščino). Namen zbirke je izdati prve knjige pisateljem in pesnikom, ki še niso znani, pa mnogo obetajo. Katera država se lahko s tem ponaša?

Iz tega kratkega, nepopolnega poročila je razvidno, da tudi v težki dobi samozavestni, kulturno zreli narod ne drži rok križem in da mu je ta boleča preizkušnja samo poročstvo za boljšo bodočnost, ki jo novi Češkoslovaški iz vsega srca želimo.

Ludvik Dušan.

Madžarsko literarno pismo.

Budimpešta, dec. 1938.

Zelo razgibano in razčlenjeno madžarsko literarno življenje se odraža predvsem v številnih revijah, ki niso toliko namenjene objavljanju večjih književnih del, marveč bolj esejistiki, aktualnim zapiskom in kritiki.

Med starejšimi revijami je najuglednejši »Nyugat« (Zapad), ki je ob svojem vzniku pred 31. leti pomenil slovsten prevrat. Poseben sijaj daje njegovi tradiciji sodelovanje največjega modernega madžarskega pesnika Adyja. Glavna urednika sta mu sedaj pesnik Oszkár Gellért in Mihály Babits, ki je enako znamenit kot pesnik, romanopisec, esejist — v tem slogu je napisal knjigo o svetovnem slovstvu in kmalu bo izdal čitanko evropske književnosti — in prevajalec n. pr. Danteja, srednjeveških himen v knjigi »Amor sanctus«, pa nikakor ne velja za religioznega pesnika. — Založba izdaja letno več knjig, katerih naročilo je zvezano z revijo. Med njimi so izšli doslej »današnji dekameroni« iz nemške, angleške, ruske in japonske literature, med samostojnimi knjigami petih tujih avtorjev pa tudi naš

Cankar (v tej reviji so prvič pisali o njem pred osmimi leti) v prevodu Avg. Pavla.

Dočim je pred vojno veljal »Nyugat« za bolj levičarski list, mu je bil desničarski tekmelec »Napkelet« (Sončni vzhod), ki ga je urejal znameniti Cecil Tormay. Danes mu je glavni urednik Miklós Kállay, veljaven dramatik.

Izrazito katoliško pa je usmerjena petletna »Vigilia«, toda tudi glavni urednik »Nyugata« piše vanjo pesmi. Nastala je v stremljenju po kvalitetnem izboru in reprezentativnem nastopu katoliških pisateljev, ki so se dotlej gubili v ostalih revijah in s službo konservativnosti zaostajali za idejno sorodno Evropo. Tako je n. pr. pesnik Sík — profesor književnosti v Segedu — razpravljal o problemu umetnosti katoličanov podobno, kot se je pisalo med nami. V svojih zajetnih zvezkih prinaša »Vigilia« tudi primere iz tujih slovstev (Durych, Jammes itd.) — in že v prvi knjigi je takoj za domačo pesmijo bil na vrsti Cankar s tremi črticami. Med uredniki je romanopisec in kritik László Possonyi, revolucionarni pesnik (prevajalec Claudela in bivši tovarniški delavec) Béla Horváth. Med sodelavci je pomemben László Mécs, župnik-premonstrat do priključitve slovaških krajev Madžarski v ČSR. Ob tej priliki je prirejal recitacijske večere po raznih mestih, kjer je s svojim nastopom fasciniral množice.

Veljavni pisatelji sodelujejo tudi pri družinskih revijah, kakor sta katoliški tednik »Élet« (Življenje) in »Uj idők« (Novi časi), ki jih urejuje Ferenc Herczeg. Kratkim kulturnim in literarnim poročilom je namenjena »Literatura«, ki je štirinajstdnevnik. Leposlovju je delno namenjena še »Magyar kultúra«, ki se zanima tudi za južno-slovanske kulture. Tako piše v eni zadnjih številc dr. Avg. Pavel o dveh hrvaških pesnikih, urednik Nyisztor pa v več številkah o svojem potovanju po Jugoslaviji.

Vse kaže, da je kljub odličnim lirikom, ki jih ima danes madžarska literatura, njena glavna moč v ro-

manu. O tem nas prepriča že pogled na vrsto obsežnih del, ki prihajajo teden za tednom na knjižni trg. Med njimi so imena starejših, že desetletja vodilnih imen: Zsolt Harsányi je napisal vrsto biografskih romanov o odličnih madžarskih ljudeh z naslovi iz njihovih del, o slikarju Munkácsyju, pesniku Madáchu, politiku in mecenu Széchenyiju (ta je vzbudil ostro polemiko) i. dr. Pravkar pa je izšel njegov ljubezenski roman v treh knjigah »Magdolna« (maj, avgust, oktober — zgodbe treh ljubezni). Analitik duš Földi je pridružil svojim romanom o ženskih usodah »Pariško nevesto«; Lajos Zilahy, ustvarjalec močnih romanov iz vojnega okolja, je izdal »Mesto, bežeče čez svet«, János Kodolányi pa »Meniha Julijana«; Mihály Babits je presenetil s »Sinovi smrti« v dveh knjigah. Tudi ženske so zastopane z dobrimi romani; poleg starejših Irene Gulácsy, ki si je pridobila sloves z zgodovinskimi romani, Renée Erdős in drugih so danes že uveljavljene mlajše moči, med katerimi so tri vodilne: Margit Kaffka, Kata Molnár (»Duša se pripravlja« je zadnji njen roman dekleta do osemnajstega leta) in Sophie Török.

Liriko srečujemo v vseh dnevnikih, in sicer v njenih najboljših predstavnikih. Kako jo približujejo šolski mladini: pesniki pošiljajo učiteljem svoje knjige, da otroci ilustrirajo posamezne pesmi in si dopisujejo s pesniki. Drug primer stikov med šolo in pisateljem: v decembru so se budimpeštanske šole z vencem poklonile na grobu matere pisatelja Herczega, ki je bil sam navzoč in je spregovoril mladini. Povsod: poet gre med ljudi, ne prizadeva si, da bi ostal čim bolj nedostopen osebno in z delom. Pri tem pa izjavlja (zasebno) zelo znana pisateljica, da sploh ne bere leposlovja, da bi ostala odmaknjena tujim vplivom in da laže študira zgodovinske vire za svoja dela.

Poglavja zase pa so madžarski pisatelji na Slovaškem, v Romuniji in Jugoslaviji. O zadnjih kmalu kaj več. Vilko Novak.

Vesela pisarija

Ko si še klal, odiral, sekal krave,
teleta, svinje, kozle in mrkače,
je drlo vse do tvoje lesenjače;
pet farovžev jemalo je z razstave

šink, bočenček, klobásice krvave,
govedino za nudelce domače,
telečje kremenatelce pa krače,
rep, vampe, flamček, briželjc, svinjske glave.

Da bi posnemal velike Laščane,
poskusil si se v drugi obrtniji:
neslano reč si skuhal, alias Jane!

Odpadke nam serviraš v pisariji —
kje so oblizki, kam si dal možgane?
Ostal bi, ljubček, rajši v mesariji!

Damoklejev meč.

Uredništvo je prejelo naslednje knjige:

Knjige goriške Mohorjeve družbe:

Koledar Mohorjeve družbe za l. 1939.

Bogdan Kozak: Zdravnikovi spomini.

Stanko Stanič: Dobe in podobe iz cerkvene zgodovine.

Pavlina Pajkova: Dora.

Rotman: Bratec in sestricea.

Knjige goriške Matice:

Koledar za leto 1939.

Jerko Jermol: Lepo vedenje.

Mirko Košir: Poljedelska kemija.

Jos. Ribičič: Mihec in Jokec.

Knjige Socialno ekonomskega instituta:

Dr. Andrej Gosar: Gospodarstvo po načrtu, njegove naloge in problemi.

Dr. Ivo Pirc-Franjo Baš: Socialni problemi slovenske vasi. I. zvezek.

Hervoj Maister-Filip Uratnik: Socialni problemi slovenske vasi. II. zv.

Kočevski zbornik, razprave o Kočevski in njenih ljudeh. Izdalo Vodstvo Družbe sv. Cirila in Metoda v Ljubljani, 1939. Str. 382.

Silvin Sardenko: Izbrane pesmi I. in II. zvezek. Celje.

Rajko Ložar: Kipar France Gorše, Bibliofilska založba v Ljubljani.

Dr. Fr. Kidrič: Prešeren. II. zvezek. Tiskovna zadruga 1939.

Opomba uredništva: Po usodni pomoti se je zgodilo, da sta začetni strani Javornikovega članka »Srečanje s Cankarjem« šli v tisk brez korekture. Tako je na njih nekaj napak tehničnega značaja, za katere prosimo, da jih bralci popravijo in nam oprostite, kakor tudi vse morebitne druge napake. — V tej številki smo dve pesmi — S. Šalija »Somrak« in Vide Tauferjeve »Sneg v vrtu« — tiskali namenoma brez pik, zato da s slovnično pravilnim branjem, s padanjem glasu ob piki koncem stavka — in vsak verz zase je poseben stavek! — ne uničimo melodije, ki je bistvena pri teh pesmih. — Ker je v jubilejnem Kazalu nekaj pomanjkljivosti in napak, prosimo vse, da nam jih javijo, kajti ob priliki bomo popravke natisnili na poseben list in jih priložili »Domu in svetu« tako, da se bo dal vložiti v Kazalo.